T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

130445

SULTAN II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MALİYE KOMİSYONLARI VE FAALİYETLERİ (1876-1909)

(Yüksek Lisans Tezi)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

T 130445

İSTANBUL 2003

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın "II. Abdülhamid Dönemi Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri (1876-1909)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ~~/ oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali AKYILDIZ	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	.....
Üniversitesi	Marmara	
Üye	: Yrd.Doç.Dr. Muzaffer DOĞAN	.....
Üniversitesi	Marmara	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun .02./.7...../ 2003 tarih ve .....08..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emine Gürsoy-NASKALİ
Müdür

İçindekiler

İçindekiler I
Önsöz III
Özet VI
Kısaltmalar VIII

Giriş: Savaş, Malî Kriz ve Osmanlılar 1

Birinci Bölüm
Yabancı Malî Denetimi Korkusu Altında Bir Malî İdarede Reform Girişimi
Islahat-ı Maliyye Komisyonu ve Faaliyetleri

1.1. Maliye Komisyonunun Kuruluşu 5
1.2. Kaimenin İlgası ve Maliye Komisyonu 15
1.3. Komisyon, Bütçe Çalışmaları ve Malî Denetim Önerisi 23
1.3.1. Maliye Nezaretinin Yeniden Teşkilâtlandırılması 29
1.3.2. Yabancı Üyelerin Malî Denetim Önerisi 30
1.4. Komisyonun Yeniden Yapılandırılması 34
1.5. Bâbıâlî'nin Vergi Politikaları ve Maliye Komisyonu 37
1.5.1. İltizamdan Emaneten İdareye: Âşarın Tahsili Meselesi 37
1.5.2. Ağnam ve Canavar Vergilerine Zam Yapılması 45
1.5.3. Devlet Gelirlerinin Tahsili Sorunu 46
1.5.4. Emlak Vergisi Oranlarının Yeniden Düzenlenmesi 49
1.5.5. Bedel-i Askerî 52
1.6.Hazinenin Gelirlerini Arttırma Çabaları 53
1.7. 1296 Bütçesinin Hazırlanması 56
1.8. Komisyonun Lağvı 63

İkinci Bölüm
Muharrem Kararnamesinden Sonra Kurulan Maliye Komisyonları

2.1. Bütçe Komisyonları 65
2.2. Islahat-ı Maliyye Komisyonunun Kuruluşu 68
2.2.1. Yeniden İltizam Sistemine Dönüş 68
2.2.2. Vergi Tahsili ve Güvenlik: Tahsildar Bölüklerinin İhdası 72
2.2.3. Osmanlı Gümrüklerinin Durumu 73
2.2.4. Denetimin Arttırılması: Teftiş Heyetleri 76
2.2.5. Rejiyle İlişkiler 80
2.2.6. Komisyonun Feshi 82
2.3. Hazinenin Sıkıntıları ve Bütçeyi Hazırlamak Üzere Kurulan Komisyonlar 82
2.4. Maliye Kontrol Komisyonu 92
2.5.Bütçeler ve Malî Komisyonlar 95

Üçüncü Bölüm
Malî Politikaların Saraydan Belirlenmesi: Yıldız Kamarillası

3.1. Mahmud Celâleddin Paşa ve Maliye Komisyonları 100
3.2. Zühdü Paşa ve Umur-ı Maliyye Komisyonu 113
3.3. Yusuf Ziya Paşa ve Tophane Komisyonu 125
3.4. Malî Merkeziyet Siyasetî 131
3.5. Maliye Komisyon-ı Âlisinin Kuruluşu ve Çalışmaları 139
3.5.1. Komisyonun Yapısı 142
3.5.2. Taşrayla İlişkileri 143
3.5.3. Maliye Nezaretiyle ve Merkez Dairelerle İlişkileri 146
3.5.4. Gölge Maliye Nazırı: İzzet Holo Paşa 150
3.5.5. Maaş Ödeme Sorunları 154
3.5.6. Askerî Tahsisatlar Meselesi 155
3.5.7. Genç Türklerin İktidara Gelişi: Abdülhamid'in ve Maliye Komisyon-ı Âlisinin Sonu 157

Sonuç 160
Kaynakça 162
Özgeçmiş 172
Ekler

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, XIX. yüzyılın son çeyreği başlarken iflasını ilan etmiş Osmanlı maliyesinin yabancı malî denetimi korkusu karşısında giriştiği çeşitli malî reformları gerçekleştiren ve döneminin malî anlayışını simgeleyen kuruluşlar olarak maliye komisyonları incelenmektedir. İleriye dönük iktisadî, sosyal ve siyasî etkileri önemli olan II. Abdülhamid dönemi malî politikalarının uygulanmasında kurumsal olarak maliye komisyonları birinci derecede rol üstlenmiştir. Önceleri malî reformların planlayıcısı olarak ön plana çıkarlarken zamanla denetleme yönleri ağır basmaya başladı.

Bütçe açıklarının gittikçe büyüdüğü, dış borç ödemelerinin ciddî bir sorun olduğu ve yabancı malî denetimi korkusunun karabasan haline geldiği bir ortamda ne tür önlemlerin alındığı; hazinenin gelir ve giderlerinin nasıl kontrol altında tutulduğu; bu süreçte hükümetle Sarayın rolü ve karşılıklı ilişkilerinin nasıl geliştiği sorularının cevaplanmaya değer sorular olduğuna inanmamız bizi bu konuyu çalışmaya iten en önemli etken oldu. Bu sorulara cevap arandığında karşımıza Sultan II. Abdülhamid dönemi maliyesinin karakteristik özelliklerini iyi yansıtan maliye komisyonları çıkmaktadır. Komisyonlar incelendiğinde bu dönemde gerçekleştirilen reformlar, malî idarede güç ilişkileri ve bu ilişkiler ağı içerisinde Sarayın ağırlığı gözlemlenebilmektedir.

En küçük kazadaki mal müdürünün tasarrufunu yönlendirmekten Osmanlı Bankası gibi dev finans kuruluşlarıyla masaya oturmaya, hazineye giren vergilerin tahsil yönteminin iyileştirilmesinden, vilayetlerdeki mal sandıkları üzerine çekilen havalelerin tertibine kadar geniş bir yelpazede pek çok görev üstlenen maliye komisyonları hakkında yapılmış müstakil bir inceleme yoktur.

Literatürün yetersizliğinin yanında Sultan II. Abdülhamid dönemi maliyesi hakkında döneminde kaleme alınmış pek çok eser de ön yargılı bilgiler verir. Padişahın tahtan indirilmesiyle başlayan devr-i sabık edebiyatı çerçevesinde kaleme alınan yazılar, Abdülhamid maliyesini ele alırken oldukça tek düze ve acımasızdır. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, son vak'anüvis Abdurrahman Şeref, Abdülhamid dönemi maliyesini birkaç cümleye sığdırır; *"Devletin kuvve-i maliyyesi dahi rehn-i azime düçar*

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

olmuştur" diyerek başladığı sözlerini, *"velhâsıl fakr u zaruret ve israf ve tebzir kâbus-ı belâ gibi memleketin üzerine çökmüşdü"*, diye tamamlar[1].

Bu konuyu ele alırken literatürün yetersizliğinin daha doğru bir ifadeyle yokluğunun yarattığı sorunu aşabilmek için birinci elden kaynaklara başvurduk. Başbakanlık Osmanlı Arşivinin zengin koleksiyonları, komisyonlar hakkında oldukça ayrıntılı denilebilecek bilgilere ulaşmamızı sağladı.

Ancak özelliği gereği arşiv belgelerine dayanarak konuları tüm boyutlarıyla ortaya çıkarmak mümkün değildir. Bu yüzden dönemin Türkçe ve yabancı dilde yayın yapan matbuatı gözden geçirildi. Konuyla bir şekilde ilişkisi olan bürokrat ve yabancı iş adamlarının hatıratları da önemli bir bilgi kaynağı oldu. Bütün bu tarihi veriler mukayeseli olarak kullanıldı.

Uzun soluklu bir inceleme sonucu ortaya çıkan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yabancı malî denetimi korkusunun en yoğun yaşandığı günlerde ortaya çıkmış ve önemli reformlara imza atmış Islahat-ı Maliyye Komisyonu; ikinci bölümde Muharrem Kararnamesinin ilanından, devlet idaresinin Saraya toplandığı söylenen 1890'ların başına kadar faaliyet gösteren ve önemli bir kısmı bütçe komisyonu olan komisyonlar ve son bölümde de idarenin Saraya toplandığı söylenen dönemde faaliyet göstermiş olan maliye komisyonları ele alındı. Bir kısmı Padişahın başkanlığında kurulan bu komisyonlar masraflar ve havaleler üzerinde önemli bir denetim sağladı.

Çalışmam sırasında bir çok kişinin yardımını ve desteğini gördüm. Bana kendisiyle birlikte çalışma şansını veren kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız, tez konusunun ve içeriğinin belirginleştirilmesindeki değerli katkıları, yazdığım metinlerin en ince ayrıntılarına kadar okunmasındaki özverisi ve de arşiv, matbuat ve literatür konusundaki isabetli rehberliği ile her zaman yanımda oldu. Kendisine müteşekkirim.

Said Paşa ve İzzet Holo Paşa konusunda bana sunduğu bilgi ve belgelerle tezime katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, çalışmalarımı her zaman destekleyen Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı, Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın, Mehmet Yıldız, Muhsin Kaya, Salih Şahin, Alaattin Tural, Adem Erol, Adem Bölükbaşı, Hacı Şahin, Coşkun Uyar ve İsa Büyükakçalı'ya teşekkür ederim. Ayrıca İSAM Kütüphanesi ve

[1] Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. B. Kodaman, M.A. Ünal, Ankara 1996, s. 7-8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarıyla benim için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan aileme müteşekkirim.

Üsküdar 2003
Ömerül Faruk Bölükbaşı

ÖZET

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri, başlığıyla hazırladığımız bu tezde Cumhuriyet Türkiyesinin kökenlerinin saklı olduğu Sultan II. Abdülhamid döneminin malî anlayışını simgeleyen kuruluşlar olarak maliye komisyonları incelenmektedir. Sultan II. Abdülhamid dönemi malî politikalarında birinci derecede rol oynayan komisyonlar bu dönem maliyesinin reformist yanını ve Saraya olan bağlılığını simgeler. Saray ve Bâbıâli'nin hedeflediği reformların merkezinde yer aldıkları gibi, Padişah'ın maliye üzerindeki denetimini de pekiştirdiler. Başlangıçta daha çok reforma yönelik faaliyet gösterirlerken zamanla denetleme yönleri ağırlık kazandı.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yabancı malî denetimi korkusunun en yoğun yaşandığı günlerde ortaya çıkmış ve önemli reformlara imza atmış Islahat-ı Maliyye Komisyonu; ikinci bölümde Muharrem Kararnamesinin ilanı ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin kurulduğu günlerle, kaynaklarda devlet idaresinin Saraya toplandığı söylenen 1890'ların başları arasında faaliyet gösteren ve önemli bir kısmı bütçe komisyonu olan komisyonlar ve son bölümde ise idarenin Saraya toplandığı söylenen dönemde faaliyet göstermiş olan maliye komisyonları ele alındı. Bir kısmı Padişahın başkanlığında kurulan bu komisyonlar masraflar ve havaleler üzerinde önemli bir denetim sağladı. Özellikle son kurulan komisyon olan Maliye Komisyon-ı Âlîsiyle beraber bu denetim zirveye ulaşmıştır.

Olağanüstü ve devlet mekanizmasının gayrı tabii unsurları olarak da nitelendirilebilecek olan maliye komisyonları, Sultan II. Abdülhamid döneminde malî istikrarın sağlanması ve malî imkanların planlı bir şekilde kullanılmasında da çok önemli bir rol oynamışlardır.

ABSTRACT

In this thesis, which is prepared under the title of "*Financial Commissions and Their Activities during the Reign of Abdulhamid II*", financial commissions of the reign of Sultan Abdulhamid II, are examined as the epitomizing institutions of financial politics of the period. Financial Commissions played the crucial role in determining financial policies of the period. These commissions symbolize the the dependence -of financial policies- on the palace and their reformist side. Commisions that played an important role in carrying out the reforms aimed at by the Sublime Porte and the Palace, reinforced the control of Sultan Abdulhamid II over financial policies. In the beginning, commisions were engaged much more in reforms but later their inspective side gained more importance.

This thesis consists of a prologue and three chapters. In the first chapter, Financial Reform Commisson, which was established in the days of intense fear of foreign financial supervision and which realized important reforms, is examined. In the second chapter, financial commissions which were active from the declaration of Muharrem Decree and establishment of Public Debt Adminisration to the first years of 1890s and a considerable number of which were budget commissions, are examined. In the last chapter, financial commmsions which were active during a period in which financial administration is concentrated at the Palace, were examined. These commissions, a considerable number of which were established under the presidency of Sultan Abdulhamid II, gained a considerable control over expenditures and *havales*. This control reached to a peak with the establishment of the last financial commission. Financial commissions, which can be described as the extraordinary elements of state mechanism, played a crucial role in establishing a financial stability and programmed utilization of financial resources.

Kısaltmalar

B	Receb
bkz.	bakınız
C	Cemaziyelevvel
c.	cilt
Ca	Cemaziyelahir
çev.	Çeviren
der.	derleyen
ed.	editör
haz.	hazırlayan
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan
nr.	Numara
R	Rebiülâhir
Ra	Rebiülevvel
S	Safer
s.	sahife
Ş	Şaban
terc.	tercüme
vd.	ve devamı
vol	volüme
yay	yayınlayan
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

Giriş

Savaş, Malî Kriz ve Osmanlılar

XIX. yüzyılın son çeyreği başlarken Osmanlı hazinesi ciddi malî sıkıntılarla uğraşıyordu. Vilâyetlerde birkaç yıldır tüm şiddetiyle etkisini devam ettiren kıtlık, halkın günlük yaşamını etkilemesi bir yana, hazineyi finansal açıdan iyice zorlamaya başlamıştı[1]. Bir süredir biriken malî sorunlar hazinenin imkanlarını büyük ölçüde sınırlandırmıştı. İmparatorluk hazinesi dış borçları tediye yeteneğini yitiriyordu. Avrupa başkentlerinde Osmanlı hazinesinin kredibilitesi giderek azalırken, başkent İstanbul ise, Âli Paşa'nın ölümünden beri (1871) süren siyasi bir kaosla boğuşuyordu.

Osmanlı başkenti önce Âli Paşanın ölümüyle, ardından da Bâbıâlî'ye hakim olan ve Rus yanlısı olduğu söylenen Mahmud Nedim Paşanın uzun süredir korkuyla beklenen kararnameyi açıklamasıyla sarsılır. Osmanlı hazinesinin dış borç ödemelerini askıya aldığını ilan eden bu kararname piyasalarda derin bir sarsıntıya neden olur. Kamuoyunun baskısıyla Sadrazam azledilir ve ardından Sultan Abdülaziz tahttan indirilir. Padişahın şüpheli bir şekilde ölümünün ardından, Onu tahttan indiren darbecilerin bir kısmı, küçük bir zabitin yarattığı "Çerkez Hasan vakâsı" diye bilinen olayla ortadan kaldırılır.

Tahta geçen V. Murad'ın sinirleri bu olayların gerilimine dayanamaz ve tahta küçük kardeşi Abdülhamid Efendi geçer. Duruma hakim olmaya çalışan II. Abdülhamid, bir yandan meşrutiyetçi liberallerin meclis ve anayasa istekleriyle, bir yandan da isyanlar ve beliren savaş tehlikesiyle uğraşır. Aslında kendisi ne meşrutiyete ne de savaşa taraftardır. Fakat Mithat Paşa önderliğindeki liberallerin hamasî savaş çığlıkları ve hürriyetçi söylevleri eşliğinde, hem Rusya'yla bir savaşa girilir, hem de meşrutiyet ilan edilir[2].

Savaşın idaresiyle bizzat ilgilenen Padişahı, malî konular da kaygılandırmaktaydı. Savaşın finansmanı için gerekli olan para dış kaynaklarından sağlanamıyordu. Bunda

---

[1] Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar* (çev. Gertraude Habermann), İstanbul 1999, s. 225-237.

[2] Yaşanan olaylara ilişkin bkz. Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw,*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. M. Harmancı), İstanbul 1983, II, 194 vd.; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 187-215. Sultan Abdülhamid Ruslarla bir savaşa karşıydı. Bu konuda Mithat Paşa ve taraftarlarını suçlar. Hatıratında bu konuya açıklık getirir (*Sultan Abdülhamidin Hâtıra Defteri*, yay. İsmet Bozdağ, İstanbul 1992, 93-94).

Mahmud Nedîm Paşanın 1875 yılında devletin malî iflâsını ilânının önemli bir rolü vardı.

Padişah, savaşın hazine üzerinde yarattığı baskıyı azaltmak için çeşitli malî tedbirlere başvururşa da fazla etkili olamaz[1]. Maliyenin sıkıntıları giderek artarken cepheden gelen haberler de ümit kırıcıydı. Plevne'nin düşmesinin ardından hızla ilerleyen Ruslar, kısa sürede İstanbul önlerine geldi. Yeşilköy'deki Rus birliklerinin İstanbul'u olası işgaline seyirci kalmak istemeyen İngiliz donanması da, Boğaza demirledi. Osmanlı başkenti tam bir kuşatma altındaydı. Bu arada Padişah, devletin içinde bulunduğu durumun ciddiyetine uygun davranmadığı gerekçesiyle Meclis-i Mebusânı süresiz olarak tatil etti[2].

Osmanlı hükümranlığının tehdide maruz kaldığı bu nazik dönemde İngiltere'nin Çara karşı izlediği etkin diplomasi neticesinde "Şark Meselesi"ni çözmek için Berlin'de bir barış kongresi toplanır[3]. İstanbul, 13 Temmuzda kongrenin dağılmasıyla, Yeşilköy'deki Rus birlikleri ve Boğazdaki İngiliz donanmasının işgal tehdidinden kurtulursa da içten içe kaynamaya devam eder. Barış Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkıntılarının sona ermesi anlamına gelmiyordu. Özellikle malî açıdan ciddi bir sarsıntı vardı. Maliyenin sıkıntıları savaş döneminde olduğu gibi, savaşı takip eden birkaç yılda da etkisini kaybetmeden devam etti. Bir yandan Berlin anlaşmasından arta kalan çeşitli sınır anlaşmazlıklarını çözmeye çalışan Bâbıâlî, bir yandan da muharebe sonrası memleketlerine sevk edilmeyi bekleyen ve sayıları birkaç yüz bini aşan yedeklerin masraflarıyla uğraşıyordu. Bütün imkânlarını ordu için seferber eden hazine, artık fevkalâde askerî harcamalarla baş edemiyordu[4].

Bâbıâlî'nin âcilen çözmesi gereken bir takım sorunlar vardı. İşgale uğrayan eyaletlerden iç bölgelere, özellikle İstanbul'a akın eden muhacirlerin durumu Sultan Abdülhamid'i ve Bâbıâlî'yi kaygılandırıyordu. Ali Suavi'nin öncülük ettiği Çırağan vakasında oynadıkları rol nedeniyle, Padişahın muhacirler için duyduğu derin merhamet hissi yerini endişeye bırakmıştı. Her yöne doğru istismar edilebilecek olan bu

---

[1] 25 Ekim 1877 (17 L 1294), Y. A. HUS, 159/24.

[2] Shaw, *a.g.e.*, II, 229-238. Osmanlı Meclis-i Mebusân'ı için bkz. Mesude Pınar Kaya, *Meclis-i Mebusân ve Faaliyetleri, I. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

[3] Shaw, *a.g.e.*, II, 238-239. Avrupa siyasi arenasında diplomatik ilişkiler ve Berlin Anlaşması sırasında Doğu Sorununun gelişimine ilişkin geniş bilgi için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu(1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (çev. İdil Eser) İstanbul 2000, s. 195 vd.

[4] Said Paşa, *Said Paşanın Hatıraları*, Dersaadet 1328, I, 24-25.

kalabalığın, barınma ve beslenme ihtiyacı âcilen karşılanmalıydı. Mesken sıkıntısı yaşayan Bâbıâlî, muhacirleri yerleştirdiği cami ve mektepler yeterli gelmeyince, Boğaziçi'ndeki yalıları bile devreye sokar. Öte yandan Maarif Nezareti, muhacirlerin yerleştirildiği Rüşdiyeler acilen tahliye edilmezse, İstanbul'da eğitimin ciddi bir biçimde aksayacağını Bâbıâlî'ye bildirdi[1].

Hükümet, bütün bunların yanında memurlara düzenli maaş verememekte, halkın temel tüketim maddelerinin en önemlisi olan ekmeğin fiyatı da sürekli artmaktaydı. Gün geçtikçe şiddetini arttıran hayat pahalılığı, savaşın başından beri halkın gündelik hayatını olumsuz etkiliyordu[2]. Ekmek fiyatını arttıran ve halkın diğer temel ihtiyaçlarının teminini güçleştiren asıl sorun para sistemindeki keşmekeşti.

1875 yılında Ramazan kararnamesiyle başlayan süreçte Osmanlı maliyesi dış finansman kaynaklarını yitirmiş, bunun üzerine savaşın fevkalâde masraflarını karşılayabilmek için kağıt para emisyonuna başvurmuştu. Önce 3 milyon liralık kaime piyasaya sürülmüş, masraflara yetmemesi üzerine emisyon hızla arttırılmıştı. Nitekim hükümet bir yandan iane adıyla halkın yardımına, diğer yandan da 7 milyon liralık ikinci ve 6 milyonluk üçüncü emisyona başvurur. Zaten hassas dengeler üzerine kurulu olan piyasa, kısa sürede 16 milyon liralık kaimeyi kaldıramadı. Kaimenin madeni para karşısındaki değeri hızla düşerken, ekmek başta olmak üzere birçok temel gıda maddesinin fiyatı halkın satın alma gücünü aşacak şekilde yükseldi.

Açlığın yaratabileceği genel bir isyandan korkan hükümet, fırıncıların kaimeden kaynaklanan zararlarını sübvanse ederek ekmek çıkışını ancak sağlayabiliyordu. Bâbıâlî'nin aldığı önlemler kaimenin değerini koruyamadığı gibi, sarrafların kısa sürede iyi para kazanmalarını sağlayan spekülasyonlarını da önleyemedi. Maliyeye ağır darbeler vuran bu malî krizin yarattığı yüksek enflasyon, başta dar gelirliler ve memurlar olmak üzere geniş halk kitlelerini olumsuz etkilerken, spekülatör ve sarraflara ise adeta altın bir çağ yaşatır[3]. Osmanlı borçlanma tarihinde önemli bir yere sahip olan Galata bankerleri, savaşın finansmanında etkin bir rol oynadıkları gibi, savaş sonrası dönemde de hazinenin kısa vadeli kredi ihtiyacını karşıladılar. Açılan bu kredilerin karşılığı olarak hazinenin eyaletlerden elde edeceği gelirlerin önemli bir kısmı sarraflara

---

[1] 31 Aralık 1878 (4 Za 1295), A. MKT. NZD, 1406/59; 16 Ocak 1878 (12 M 1295), *Vakit*, nr. 802, s. 4.
[2] 10 Aralık 1877 (4 Z 1294), İ. DH, 62137/6; 2 Kasım 1878 (6 Za 1295), A. MKT. NZD, 1406/76.
[3] Osmanlı maliyesinin ikinci kaime deneyiminin ayrıntıları için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul 1996, s. 94 vd.

ipotek edildi. Sarraflar aracılığıyla sağlanan bu kısa vadeli avanslar, uzun vadede devlet maliyesi üzerinde telafi edilemez bir tahribata yol açtı[1].

Savaş sonrası dönemde Saray ve Bâbıâlî'nin önündeki dört temel malî sorun; acil ihtiyaçların karşılanması için kısa vadeli finansman temini, para sistemindeki karışıklığın giderilmesi, nihaî malî istikrarı sağlayacak köklü tedbirlerin alınması ve tediyesine ara verilmiş olan dış borçlar sorunun çözülmesiydi[2].

Çözümü aslında birbirine bağlı olan bu dörtlü sorunlar yumağı içinde Sarayı ve Bâbıâlî'yi en çok kaygılandıran sonuncusuydu. Dış borç sorunu çözümlenirse, artık olumsuz etkileri dayanılmaz hale gelen kaimeyi ortadan kaldırabilecek, uzun vadede malî sistemi son derece olumsuz etkileyen dalgalı borç yükünü arttırmaktan kurtulacak, köklü malî reformlar için gerekli paraya ve zamana sahip olabilecekti. Bu soruna önem kazandıran nedenlerden biri de, Berlin Kongresi'nin XVIII. protokolüne, kongredeki İtalyan delege Kont Corti'nin teklifiyle derc olunan ve uluslar arası malî denetimi çağrıştıran bir ibareydi. Bu ibare, Bâbıâlî üzerinde yabancı malî denetimi korkusu uyandırmıştı[3].

---

[1] Murat HULKİENDER, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Bakımından Galata Bankeri George Zarifi (1806-1884)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 129-139; Said Paşa, *a.g.e*, I, 24-25.

[2] Chiristopher CLAY, *Gold For The Sultan Western Bankers and Ottaman Finance 1856-1881*, London/ New York 2000, s. 382.

[3] *Berlin Kongresi Zabıtları*, Dersaadet 1298, s. 234-235. Kongrede tahvil hâmillerinin etkin lobi faaliyeti sonucu İtalyan delegesi Kont Corti, İngiliz ve Fransız delegelerinde kendisi gibi düşündüğünü söyleyerek protokole derc olunması için bir beyannâme sundu. Beyannamede Düyûn-ı Umûmiyye sorununu çözecek uluslar arası bir komisyondan bahs ediliyordu. XIX. asırda bir çok ülke maliyesinin korkulu rüyası haline gelen uluslar arası denetimi çağrıştıran bu öneriye, kongredeki Osmanlı delegesi Aleksandır Karatodori Paşa şiddetle karşı çıktıysa da beyannâmenin kayıtlara geçmesine engel olamadı. Kongre ve akabinde yapılan bir takım diplomatik görüşmeler Osmanlı maliyesinin başına bir de 802.500.000 Franklık bir harp tazminatı yüklemişti (*Berlin Kongresi Zabıtları*, s. 249-272,290-293; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat (Tarih-i Mahmud Celaleddin Paşa)*, Dersaadet 1327, III, 260-263).

Birinci Bölüm
Yabancı Malî Denetimi Korkusu Altında Bir Malî İdarede Reform Girişimi
Islahat-ı Maliyye Komisyonu ve Faaliyetleri

1.1. Maliye Komisyonunun Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu savaşın ardından Ruslarca dayatılan Ayastefanos antlaşmasının ağır maddelerinden, İngiliz Hariciyesinin etkinliği sayesinde kurtulabilmişti. Çarı Berlin'de tekrar barış masasına oturmaya zorlayan İngilizler, bu çabalarının ödülünü Bâbıâli'yle imzaladıkları Kıbrıs Antlaşmasıyla aldılar. İngilizler Berlin Kongresi'nin ardından Kıbrıs Anlaşması'na dayanarak Anadolu'da bir takım düzenlemeler istedi[1]. İngilizler bu tekliflerin Bâbıâlî tarafından pek sıcak karşılanmayacağını biliyorlardı. Fakat Osmanlıların yaşamakta olduğu malî sıkıntılar, İngilizlere önemli bir pazarlık gücü sağlıyordu. Osmanlı hükümetinin, İngilizlerden sürekli kredi talebinde bulunması da İngiliz hükümetini cesaretlendiriyordu[2]. Londra'yla İstanbul arasında, Bâbıâlî için sıkıntı verici bir diplomatik trafik yaşandı. İngiltere'nin İstanbul Sefiri Layard bu süreçte, malî açıdan ilginç tavsiyeler içeren bir layihayı II. Abdülhamid'e sundu[3]. Malî açıdan olumlu sonuçlar doğurabilecek köklü düzenlemelerden bahseden Layardın önerilerinin Padişahın kısa bir süre sonra başlatacağı malî reformlarla, yani Islahat-ı Malîyye Komisyonu'nun kurulması ve çalışmalarıyla örtüşmesi ilginçtir[4]. Şunu da belirtmeliyiz ki, bir şekilde Avrupa finans çevreleriyle ilişkisi olan, Bâbıâlî kontrolünde malî bir reform komisyonu oluşturma

---

[1] Anadolu ıslahatının ileriki yıllarda gelişimi ile ilgili olarak bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

[2] Lady Gwendolen Cecil (Daughter of Salisbury), *Life of Robert Marquis of Salisbury*, (1868-1880), London, MCMXXII, II, 305-306.

[3] Lord Salisbury bu çerçevede, çeşitli istekler içeren bir belgeyi Osmanlı Devleti'nin yetkili mercilerine iletmesi için Layard'a gönderdi. Layard, 8 Ağustosta Bâbıâlî'den herhangi bir yetkiliyle görüşmeden doğrudan Saraya gitti. II. Abdülhamid gerekli çalışmaların yapılacağını bildirerek Layard'dan konuyla ilgili bir rapor istedi. Aynı gün isteği yerine getirildi (Cevdet KÜÇÜK, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986, s. 16- 20).

[4] Layard layihada şunlara işaret ediyordu: Padişahın da önceden beri arzu ettiği şekilde tam yetkili bir kurul kurulmalı ve bu kurul maliyeyi en ince noktalarına kadar inceleyebilmeliydi. Bu kurulda yerli ve yabancı malî uzmanlar bulunmalıydı. Kurul devletin her türlü malî kaydına gerektiğinde serbestçe başvurabilmeli ve hazırladığı raporlar Bâbıâlî ve Maliye Nezaretince dikkate alınmalıydı. Vergi gelirlerinin arttırılması ve vergilerin tahsilindeki usulsüzlüklerin giderilmesiyle ilgili de çalışmalar yapmalıydı. Devletin dış borçların tediyesi ile ilgili sorun da bu kurulun yardımıyla çözülebilirdi. Memur maaşları ve gereksiz memur kadrolarıyla ilgili düzenlemeler de yapılabilirdi. Layihada kaime sorununun çözümü için dış borç alınabileceğine de işaret olunuyordu (Y.EE, nr.7/7; 7/10). Bu layiha Münir Aktepe tarafından yayımlanmıştır ("Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 22, İstanbul 1969, s.13-27).

modeli, öteden beri Padişah'ın önüne getirilen bir seçenekti. Bu modelin savunucularına göre, korkunun ecele faydası yoktu. Dolayısıyla en iyisi Padişah'ın kaçınılmaz sonla karşılaşmadan önce kendi rızasıyla komisyonu kurdurmasıydı. Komisyonun uluslar arası değil, bir Osmanlı komisyonu statüsünde bulunacağı ise özellikle vurgulanıyordu. Bâbıâlî kontrolünde ve Avrupa finans çevrelerinden temsilcilerin bulunduğu böyle bir komisyon, Batılı devletlerin etkisindeki bir malî denetim komisyonunu engellemenin tek yoluydu. Böylelikle inisiyatif kaybedilmemiş olacaktı. Avrupa malî mahfillerinden gelen bu tür bir projede, Saul Frenry Padişahı ikna etmeye çalışıyordu[1].

Batılı finans çevrelerinden gelen tavsiyeler, Layard'ın layihası ve Berlin Anlaşmasının XVIII. Protokolünde Kont Corti'ce dile getirilen teklifin yarattığı uluslar arası malî denetim korkusu, Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nu doğuran süreçte büyük oranda etkili olmuştur[2]. Ancak bundan Padişah'ın, Islahat-ı Maliyye Komisyonu merkezli olarak geliştirdiği malî reform projesinin, tamamen dış kaynaklı yönlendirmelerin ürünü veya ucuz bir diplomatik numara olduğu şeklinde bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Komisyonun ortaya çıkışında Osmanlı idaresinin malî reformların gerekliliğine olan inancıda etkili olmuştur.

Padişah, tahta çıktığı ilk günden itibaren malî ıslahatlara girişeceğine dair işaretler veriyordu. Nitekim, cülus hattında devlet merkezinde ve eyaletlerde geniş kapsamlı düzenlemelerden bahsetmekte ve maliyenin *"efkar-ı ammece bir emniyetsizlik hali kesb"* ettiğini belirterek mevcut sorunların sebepleri arasında malî olanların ayrı bir önemi olduğunu ifade etmekteydi[3]. Meclis-i Mebûsan'ı açış nutkunda da malî problemlere geniş yer ayırır[4]. Ayrıca Padişah devletin malî bünyesinde yapılacak bir iyileştirmenin öncelikle harcamaların azaltılmasına bağlı olduğunu bildiğinden, işe saraydan başlamıştı[5].

Sultan Abdülhamid, uzun süredir düşündüğü bu malî reform projesinin hazırlıklarını 1878 yazı sonlarında başlattı. Bâbıâlî, Avrupa'dan getirtilecek maliye uzmanları için

---

[1] 14 Temmuz günü Padişaha sunulan bu metinden daha harp devam ederken Padişahın bu tür önerilerle karşılaştığı anlaşılıyor (14 Temmuz 1878, Y.MTV, 1/12).

[2] A. du Velay komisyonun kuruluşunda yabancı malî denetimi korkusunu özellikle vurgular. Yazarın tesbiti yanlış değilse de, (*Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978, s.245), komisyonu sadece uluslar arası malî denetim tehlikesini savuşturmaya yönelik bir kurum olarak görmek isabetli bir tespit olmaz.

[3] 11 Eylül 1876 (22 Ş 1293), A.F.T.M.S.E, 3/64.

[4] *Meclis-i Mebusân Zabıt Cerideleri*, yay. Hakkı Tarık Us, İstanbul, 1940, I, 7-12.

[5] Padişah, saray ile ilgili genel düzenlemeler yapması için Mâbeyn'de bir komisyon kurdurdu. Komisyonun en önemli görevlerinden biri saray masraflarının kısılmasıydı (8 Mayıs 1878/ 6 Ca 1295, *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 945).

diplomatik kanallardan talepte bulundu. 21 Ağustosta konuyu görüşen hükümet, Berlin anlaşmasının XVIII. protokolüne dikkat çekerek malî sistemle ilgili istenmeyen olayların yaşanmaması ve köklü finansal düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi için kurulacak komisyona katılmak üzere iki yabancı uzmanın davetini ve Osmanlı memuru statüsüyle istihdamını kararlaştırdı. Gerekli girişimlerin İngiltere ve Fransa makamları nezdinde yapılması için Londra ve Paris'teki Osmanlı sefirlerine gönderilecek telgraf metni hazırlandı. İngiliz Hariciye Nazırı Lord Salisbury konu hakkında özellikle bilgilendirilecekti. Gelecek memurlar *"Devlet-i 'Aliyye memuru"* sıfatıyla görev yapacaktı. İlgili devletlerin konuyla ilgili soruları varsa, bunların da öğrenilmesi sefaret yetkililerinden istendi[1].

Bâbıâlî'nin bu girişimine 24 Ağustosta Lord Salisbury ve 26 Ağustosta da Fransa Hariciye Nazırı Wadington'dan cevap geldi. Lord Salisbury 4 Eylül de tekrar bir telgraf daha gönderdi. Telgraflarda komisyonun mahiyeti hakkında daha ayrıntılı bilgi isteniyor ve gönderilecek memurların yetkileri ne olacağı soruluyordu. Lord Salisbury, kurulacak komisyonun Berlin antlaşmasının XVIII. protokolünde söz edilen komisyonun faaliyetlerine halel getirmeyeceğini umduğunu belirtiyordu. Bunun üzerine Bâbıâlî bu memurların statüsü ve komisyonun mahiyeti hakkında açıklayıcı bir talimatı Londra ve Paris sefaretine gönderdi[2]. Bu arada konu kamuoyuna sızmış, yerli ve yabancı basında komisyonla ilgili yazılar çıkmaya başlamıştı[3].

Hükümetin aldığı karara göre yabancı üyeler komisyonun ikinci başkanı olarak görev yapacaktı. Komisyonun müstakbel başkanı ise bilgi ve tecrübe olarak üyelerin fevkinde biri olmalıydı. O günlerde bu iş için uygun biri İstanbul'a geliyordu. Padişahın, üzerinde derin etkisi olduğu söylenen Şeyh Zafir'in işaretiyle bir süredir irtibatta olduğu[4] ve İstanbul'a davet ettiği bu kişi Tunuslu Hayreddin Paşaydı[5].

---

[1] 23 Ağustos 1878 (24 Ş 1295), İ. MM, 2785.

[2] Talimatta komisyona üye olacak yabancıların, başkanın yokluğunda komisyona başkanlık edebileceği; komisyonun kararlarına hükümetçe müdahale edilmeyeceği; yabancı üyelerin isterlerse malî reforma dair önerilerini komisyona ve sadarete sunabileceği; oy çokluğuyla alınacak olan kararlara iştirak etmeyen üyelerin alternatif bir mazbata hazırlayabilecekleri hususları yer alır. Gönderilecek memurlar, maaş ve benzeri özlük işlerini, Osmanlı Devletinin Londra ve Paris temsilcilikleriyle imzalayacakları bir sözleşmeyle belirleyebileceklerdi. Bu telgrafta Padişahın talimatıyla üyelerin yalnızca malî reform projesine yardım amacıyla çağrıldığı, eğer liyakatları sabit olursa ilerde daha önemli görevlere de atanabilecekleri belirtilmişti (13 Eylül 1878/15 N 1295 İ. HR, 16962).

[3] Resmi çevrelerle iyi ilişkileri bilinen *Vakit,* konu ile ilgili haberlere geniş yer ayırır ve yabancı basının haberlerini sütunlarına taşır (15 Eylül 1878 /17 N 1295, nr. 1042, s. 2-3).

[4] 24 Nisan 1878 (21 R 1295), Y. PRK. A, 1/100.

[5] YEE, 91/8; Tunuslu Hayreddin Paşa, *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*, yay. Muhammed Salah Mzali, Jean Pignon, çev: Belma Aksun, İstanbul 1997, s. 132-134. Hayreddin Paşanın biyografisi için

Önemli bir düşünür* olan, mükemmel Fransızcası ve idari tecrübesiyle Abdülhamid'in ilgisini çeken[1] Hayreddin Paşanın kariyerindeki önemli bir basamak da Tunus Maliye komisyonu başkanlığıydı. Bu özelliği, Padişah'ın gözünde Onu müstakbel görevi için eşsiz bir yere kavuşturmuş olsa gerek[2].

Tunus Beyinden izin alarak yola çıkan Hayreddin Paşa, İstanbul'da iyi karşılanır; sarayda iftara davet edilir ve ardından kendisine vezaret ve paşalık verilir[3]. Misafirine neredeyse bir hükümdar protokolü uygulayan Padişahın iltifatlarından memnun kalan Hayreddin Paşa, bu görkemli kabulü takip eden günlerde çeşitli devlet yetkilileriyle görüşmelerini sürdürür; Bâbıâlî'ye gelerek sadrazam ve nazırlarla sohbet eder[4]. İlginin nedeni kısa süre sonra anlaşılır. Padişah da Sadrazam ve nazırlara Hayreddin Paşayla istişare ederek fikirlerinden yararlanmalarını, çok yakında onu önemli görevlere atayacağını, ve bu yüzden öncelikle umûr-ı devlete vakıf olmasını beklediğini belirtir[5]. Saffet Paşa bir gün Padişahın niyetini Hayreddin Paşaya açar ve mühim görevlere atanabileceğini söyler. Hayreddin Paşa bu arada yabancı temsilcilerle de görüşmektedir[6].

Yerli ve yabancı finans çevreleri Ekim ayının sonlarına doğru ciddi bazı mali teşebbüsler için Bâbıâlî'den bir beklenti içerisine girmişti. Basında komisyonla ilgili

---

bkz. Atilla Çetin, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, Ankara 1988; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar ve Baş Vekiller*, İstanbul 1982, II, 895 vd.

* Tunuslu Hayreddin Paşa, *Akvam'ül-Mesalik fi Marifet-i Ahvâli'l-Memalîk*, haz. M. Şenufi, Tunus Kültür Bakanlığı 1991. Bu eserin bir kısmı, Hayrettin Paşa İstanbul'a geldikten sonra Türkçe olarak yayınlanmıştı; *Mukaddime-i Akvamü'l-Mesalik fi Marifet-i Ahvâli'l-Memalîk, terc. Abdurrahman, İstanbul 1879.*

[1] Engin Deniz Akarlı, "Friction and Discord within the Ottoman Goverment under Abdulhamid II (1876-1908), *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1979, VII, 3-26.

[2] *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*, s. 21-55.

[3] Hayreddin Paşa, Çanakkale boğazında Padişah yaverince karşılanır ve Ramazan ayının sonlarına doğru İstanbul'a ulaşır. Gemiye kadar gelen Sarayın baş mâbeyncisi ve mâbeyn başkatibi Paşaya hoş geldin merasimi uygular. Ardından Padişahla görüşen Paşa, sarayda iftar eder ve Dolmabahçe Sarayında Boğaza nazır bir daire kendisine tahsis edilir (23 Eylül 1878/25 N 1295, *Vakit*, nr. 1050, s. 1; *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları* , s. 56).

[4] 9 Ekim 1878 (11 L 1295), İ. DH, 63038; 24 Eylül 1878 (26 N 1295), *Vakit*, nr. 1051, s. 1-2; *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları* s. 56-57; Ahmed Lütfi Efendi, *Vaka-i Mazbuta*, s. 156 (Münir Aktepe tarafından neşr olunan Lütfi Tarihi on beş cilttir. Aktepe son cildin önsözünde, Lütfi tarihinin onbeş cilt olmakla birlikte, vakanivüsce ikmal edilememiş ve müsveddeler halinde bulunan bir başka ciltten bahseder. Bu cilt İstanbul Arkeoloji Müzesi kitaplığında müsveddeler halinde bulunan dağınık notlardan oluşur. Bu eser Vaka-i Mazbuta adıyla, 3/3,1346 numarada kayıtlıdır); 26 Eylül 1878 (28 N 1295), *Vakit*, nr.1053, s. 2.

[5] 14 Ekim 1878 (16 L 1295), Y.EE., 42/242; 42/243; *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*, s. 56-58.

[6] Derin kültürel birikimi ile ilgi çeken Paşa, 13 Ekim günü, İngiliz sefaretinde yemek yemişti (14 Ekim 1878/16 L 1295, *Vakit*, nr. 1070, s. 1).

polemikler yoğunlaşmıştı[1]. Avrupa finans piyasasının kalbinin attığı Londra ve Paris'de ise Osmanlı malî reform projesinin geleceğine ve başarı ihtimaline dair ciddi şüpheler ve soru işaretleri vardı[2]. Padişah, uzun süredir hesaplarını yaptığı projeyi hayata geçirmek ve yapılacak girişimin ana hatlarını tartışmak üzere Sadrazam Saffet Paşa ve Malîye Nazırı Zühdü Efendiyi, 26 Ekim günü Yıldız'a davet etti. Cumartesi gecesi sarayın Mâbeyn dairesinde yapılan toplantıya, bu önemli isimlerin yanında Plevne muharebesinde kazandığı parlak başarıyla Padişah üzerinde eşsiz bir nüfuz sahibi olan Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa da katıldı.

Ekmek fiyatlarındaki yükselişin fakir halka verdiği zarardan bahsederek söze başlayan Sultan Abdülhamid, malî problemlerin acilen çözülmesi gerektiğini belirtti. Bir süre devam eden müzakerelerin ardından söz alan Maliye Nazırı Zühdü Efendi, mevcut durumun temelde devletin finansal yapısının sağlıksız olmasından kaynaklandığını belirterek çoktandır tasarlanan malî reformun ana hatlarıyla ilgili bilgi verdi. Bunun üzerine katılımcılar oy birliği ile "Islahat-ı Maliyye Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulmasını kararlaştırdı. Ayrıca nizamnamesinin ana hatları da belirlenerek komisyonun görevleri, çalışma biçimi ve üyeleri tespit edildi[3].

Komisyonun başkanlığına Tunuslu Hayreddin Paşa atandı[4]. Islahat-ı Malîyye Komisyonunun üyeleri belirlenirken, komisyonun iç ve dış finans çevreleriyle hayati ilişkiler içine girebileceği hesap edilmiş olmalı. Komisyon üyeliklerine Avrupa'dan istenen iki üye dışında, İstanbul'daki en önemli finans kurumu olan devletin merkez bankası pozisyonundaki Osmanlı Bankasının Genel Müdürü Foster, Credit Lionnaise Müdürü Mercet, Kastro Bey, İstanbul finans piyasasının kalbinin attığı Galata'daki köşe sarraflarından Hüdaverdizade Ohannes, Tahsilat Muhasebecisi Tevfik ve Meclis-i Mebusan'ın eski başkanı Hasan Fehmi Efendiler atandı. Komisyonun müzakerelerini zaptetmek üzere ayrıca bir kalem heyeti oluşturulacaktı[5].

---

[1] 3 Ekim 1878 (5 L 1295), *Vakit*, nr. 1059, s. 2-3; 12 Ekim 1878 (14 L 1295), nr. 1068, s. 1; 24 Ekim 1878 (26 L 1295), nr. 1080, s. 2; 25 Ekim 1878 (27 L 1295), *Tercüman-ı Şark*, nr. 170, s. 2.

[2] 25 Ekim 1878 (27 L 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 101, s. 1.

[3] 30 L 1295, *Vakit*, nr. 1084, s. 1; 28 Ekim 1878, *La Turquie*, nr. 249, s. 1.

[4] Bazı ailevi sıkıntılarını bahane ederek görev almaktan kaçınan Hayrettin Paşayı Saffet Paşa ikna etti. Görevi kabul etmesini sağlamak için olsa gerek Hayreddin Paşaya bu komisyonun bir ön komisyon olduğu söylenmişti (*Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*, s. 52).

[5] 30 L 1295, *Vakit*, nr. 1084, s. 1; 29 Ekim 1878, *La Turquie*, nr. 250, s. 1. *Tercüman-ı Hakikat*, Hasan Fehmi Efendinin ikinci başkan olarak görevlendirileceğini yazar (28 Ekim 1878/ 1 Za 1295, nr. 104, s. 1).

Toplantının ardından kamuoyuna sızan haberler, piyasada olumlu bir etki yaratarak kaimenin lira karşısındaki değerini yükseltti[1]. Bunun üzerine Şehremâneti yetkilileri fırıncılar odasıyla görüşerek ekmeğin fiyatında bir miktar indirime gitti[2]. Komisyon başkanı Hayreddin Paşa ve üyelerden sarraf Hudaverdizade Ohannes, Hasan Fehmi ve Mösyö Foster, Yıldız sarayına giderek Mâbeyn dairesinde Padişahla görüştü. Görüşmede komisyon üyelerine iltifat eden Padişah, çalışmalarında serbestçe hareket etmelerini, görevlerinin ülke ve millet açısından çok önemli olduğunu ve kendilerine duyduğu güveni bildirdi[3].

Hükümet, genel esasları Mâbeyn toplantısında belirlenen komisyon nizamnamesine son şeklini vererek Padişaha sundu. 30 Ekimde onaylanan nizamname, ertesi gün kamuoyuna ilan edildi[4]. Bâbıâlî, komisyonun gerçekleştireceği faaliyetler hakkında ilgili devlet dairelerini de bilgilendirdi[5].

Komisyon, Cuma ve gayrı müslim üyelerin durumu dikkate alınarak Pazar günleri dışında haftanın beş günü toplanacaktı[6]. Üye sayısının ilerde değişebileceği hesaplanarak, en az yedi, en çok on bir üyesi olabileceği belirtiliyordu. Komisyonun kararları hükümetçe incelenip Padişahça onaylandıktan sonra gazetelerde yayınlanacak; gerek görülürse kararlarla ilgili reis ve üyelerden birkaçı ve hükümetten gerekli isimlerin katılımıyla, Sultanın huzurunda bir müşavere kurulu toplanabilecekti. Yazı işleri için iki kâtip, iki mütercim ve dört muhasipten oluşan bir heyet oluşturulacaktı.

Nizamnamesinin üçüncü maddesinde belirtilen görevleri yerine getirdikten sonra, Padişahın izniyle komisyon dağıtılabilecekti. Bu maddede öncelikle bütçenin hazırlanacağı, düzenli ve düzensiz borçların ele alınıp incelenmesinden sonra bütçeden borçlara ayrılacak payın belirleneceği ifade edilmekteydi. Ayrıca komisyon kaimenin ortadan kaldırılmasıyla ilgili lâyihaları inceleyecek ve para sisteminin ıslahı için yeni çözümler arayacaktı. En önemli görevlerinden birisi de devlet giderlerinin azaltılıp, gelirlerinin arttırılması için nelerin yapılabileceğinin araştırılması ve vergi tahsil sisteminin ıslah edilmesiydi. Çalışmalar sırasında gerekli gördüğü bütün resmi

---

[1] 29 Ekim 1878 (2 Za 1295), *Vakit*, nr. 1086, s. 1.
[2] 29 Ekim 1878 (2 Za 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 105, s. 1.
[3] 28 Ekim 1878 (1 Za 1295), *Vakit*, nr. 1085, s. 1; 29 Ekim 1878 (2 Za 1295), nr.1086, s. 1.
[4] 30 Ekim 1878 (3 Za 1295), İ. DH, 63157; 30 Ekim 1878 (3 Za 1295), *Vakit*, nr. 1087, s. 1-2; 30 Ekim 1878, *La Turquie*, nr. 251, s. 1.
[5] 4 Za 1295/31 Ekim 1295, BEO, *Ayniyat Defterleri*, nr.1130, s. 51.
[6] Akyıldız, *a.g.e*, s. 119.

kayıtlardan yararlanabilecek; ayrıca nizamnameye eklenmesini istediği hususları Saray ve Bâbıâlî marifetiyle ilave ettirebilecekti[1].

Üyeler öncelikle komisyonun müzakere biçimi, toplantılarda takip edilecek usul ve kalem heyetinin görevlerine dair bir içtüzük hazırladı. Buna göre, komisyon görev alanının dışına çıkmayacak; her toplantıdan önce ele alınacak konular bir gündem cetveli halinde düzenlenecek; üyeler başkandan söz almadan konuşmayacak; birbirlerinin söylediklerini tekrar ederek müzakereleri boş yere uzatmayacak; kesinlikle gündem dışına çıkmayacak ve çıkan olursa başkan tarafından uyarılacaktı.

Komisyonun toplantıları başlarken gündem maddeleri üzerinde açıklama yapılacak ve üyeler konu hakkında görüş belirttikten sonra, oylamaya geçilecekti. Eşitlik halinde başkanın bulunduğu tarafın görüşü kabul edilecekti. Oy çokluğunun oluşabilmesi için üye dokuz olursa beş ve on bir olursa altı oy gerekliydi. Görüşmeler Türkçe ve Fransızca olarak zapt olunacak; her toplantıdan önce bir önceki toplantının zabıtları okunarak gereken düzeltmeler yapıldıktan sonra üyelerce imzalanacaktı. İmzadan önce zabıtlardan gerek görülenler üyelerden bir kaçına ayrıca inceletilebilecekti. Görüşmelerde gizlilik esastı. Zabıtların içeriğini zabıt kâtiplerinden ve üyelerden başka kimse bilmeyecek; sadece gerekli hususlar ilgili devlet dairelerine bildirilecekti.

Müzakere biçimine dair bu kararları alan komisyon, toplantılarda takip edilecek usulle ilgili de bazı kıstaslar belirledi. Toplantılar öğleden iki saat önce başlayacak ve öğleden iki saat sonra sona erecekti. Çalışma saatleri gerek görülürse değiştirilebilirdi. Başkanın mazeretli olarak gelememesi durumunda Fransız ve İngiliz üyeler dönüşümlü olarak; onların da olmaması durumunda başkanın belirlediği bir kişi kendisine vekâlet edecekti. Mazeretli olarak komisyona gelemeyen üyeler başkana bilgi verecek; bir haftaya kadar olan devamsızlıklarda başkandan, bir haftadan fazla olanlarda ise başkan kanalıyla bir üst makamdan izin alacaklardı.

Komisyon kitabet heyetinin çalışma sistemiyle ilgili de çeşitli kararlar aldı. Görevli memurlar toplantıdan en az on beş dakika önce kalem odasına gelecek, üyelerin toplantı salonundan ayrılışından iki saat sonra daireden çıkacaktı. Zabıt memurları müzakereleri kaydedecek ve üyelere imzalatacaktı. Yazı işleri bir müdür tarafından idare edilecek ve

---

[1] 30 Ekim 1878 (3 Za 1295), İ. DH, 63157; A.du Velay, *a.g.e*, s. 245-246. İlerleyen günlerde komisyonun İngiliz üyesi Mr. Harrison, Lord Salisbury'ye yazacağı bir mektupta komisyonun asıl uğraşı alanının gelir arttırımı ve giderlerin azaltılması olduğunu belirtecekti (Clay, *a.g.e*, s. 400-401).

evrakın saklanması ile memurların gerektiği gibi çalışması onun sorumluluğunda olacaktı. Kâtipler evrakı, kesinlikle evlerine götürmeyecek; ilgisiz kişiler kalem odasına girmeyecekti. Hayrettin Paşanın 7 Kasımda Bâbıâlî'ye sunduğu iç tüzük taslağı Bâbıâlî ve Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe kondu[1].

Bu arada Bâbıâlî'nin komisyon üyeliği için talepte bulunduğu İngiltere ve Fransa'dan beklenen olumlu cevap geldi. İngiltere Hindistan'daki sömürgelerinden Kalküta'da genel kontrolörlük görevinde bulunmuş olan Edward Harrison'u[2], Fransa ise Beyrut konsolosu Mösyö Tricou'yu görevlendirdi. Mösyö Tricou 7 Kasımda göreve başladı[3].

Kamuoyunda ve basında çalışmalarıyla ilgili başlayan polemikler, kimi zaman üyeleri yüreklendirici tavsiyeler[4], kimi zaman da eleştiriler arasında devam ederken, komisyon aleyhinde yayın yapan bazı gazeteler uyarıldı[5]. Basın bu polemiklerle meşgulken, Padişahın 4 Aralıkta Hayreddin Paşayı sadarete ataması diplomatik çevrelerde memnuniyet yarattı[6]. Ancak bu Islahat-ı Maliyye Komisyonunun başkanlık makamının boşalması anlamına geliyordu.

Edward Harrison'un komisyon başkanlığına getirildiği söylentilerine rağmen[7], bu göreve eski Nafia Nazırı, tecrübeli bir maliyeci olan Ohannes Paşa getirildi[8]. Bâbıâlî yeni komisyon başkanını göreve çağırırken Maliye Nezaretini de bilgilendirdi[9].

---

[1] 10 Kasım 1878 (14 Za 1295), İ. DH, 63203. Bu konuda komisyona bilgi vermek amacıyla kaleme alınan yazının müsveddesi için bkz. 13 Kasım 1878 (17 Za 1295), A. MKT. NZD, 1409/59.

[2] 1 Kasım 1878 (5 Za 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 108, s. 1; 11 Kasım 1878 (15 Za 1295), *Vakit*, nr. 1099, s. 2; Clay, *a.g.e.*, s. 401. İngiltere, Fransız hükümeti tarafından komisyona bir görevli gönderip gönderilmeyeceğini Fransa'dan sordu (11 Kasım 1878/15 Za 1295, *Vakit*, nr. 1099, s. 2). İngiltere'den bir malî uzman istenirken bu görevlinin Osmanlı memuru statüsünde istihdam edileceği belirtilmişti. Ancak Harrison'a Osmanlı hazinesinden her hangi bir maaş verilmemiştir. Harrison'un tam anlamıyla statüsünü bilmiyoruz (19 Mayıs 1879 (27 Ca 1296), *Vakit*, nr. 1282, s. 1).

[3] 19 Şubat 1879 (27 S 1296), İ. HR, 17071; Clay, *a.g.e*, s. 401.

[4] 16 Kasım 1878 (20 Za 1295), *Vakit*, nr. 1104, s. 1.

[5] Nitekim yaşanan bir olayda komisyonun çalışmaları ile ilgili olumsuz yayın yapan *Messenger* gazetesi Matbuat İdaresince ikaz edilir (28 Kasım 1878 (3 Z 1295), Y.A.HUS, 159/102; 1 Aralık 1878 (6 Z 1295), *Vakit*, nr. 1119, s. 2).

[6] 12 Aralık 1878 (17 Z 1295), Y. PRK. HR., 3/83. Hayreddin Paşa, ailesinin ve hareminin İstanbul'a gelişi ve Padişah tarafından ihsan edilen Kuruçeşme'deki bir sahilhaneye yerleşmesiyle, İstanbul'a geldiğinden beri kendisine sıkıntı veren bir sorundan kurtulur. Ertesi gece Sultan Abdülhamid, Paşayı Saraya davet etti. Sadarete atandığını sabahın erken saatlerinde Padişahın huzuruna çıkanca öğrendi (*Tunuslu Hayreddin Paşanının Hatıraları*, s. 58; Çetin, *a.g.e, s.* 191).

[7] 12 Aralık 1878 (17 Z 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 140, s. 1.

[8] 12 Aralık 1878 (17 Z 1295), İ. MM, 2829; 13 Aralık 1878 (18 Z 1295), *Vakit*, nr. 1130, s. 1; 16 Aralık 1871 (21 Z 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 143, s. 1.

[9] 14 Aralık 1878 (19 Z 1295), A. MKT. NZD, 1414/ 91; BEO, *Ayniyat Defterleri*, nr.1130, s. 141.

Komisyonun idari olarak düzenlenmesinin yanında, faaliyetlerini yürüteceği binada da bazı tadilat yapıldı[1].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu üyelerinin ve komisyon kaleminde görevli memurların maaşları ile ilgili bir düzenleme de yapıldı. Üyelerin bir kısmı Osmanlı bürokrasisine mensup üst düzey bürokratlar; bir kısmı ise Bâbıâlî'nin çeşitli bürolarında uzmanlaşmış kâtip ve mütercimlerdi. Komisyonda görevli memurların maaşlarını içeren düzenli bir döküme sahip değiliz. Ancak bazı belge ve defterlere dayanarak, komisyonun üye ve kâtiplerinin maaşlarıyla ilgili çeşitli bilgiler vereceğiz.

Bâbıâlî yürüttüğü bir başka görev nedeniyle hazineden maaş alan üyelerden, Hasan Fehmi Efendi'ye yeni bir maaş tahsisine gerek görmemişti. Hayrettin Paşaya, komisyon başkanlığı için özel bir maaş tahsis edilip edilmediğini bilmiyoruz. Fakat halefi Ohannes Efendinin maaşı 15.000 kuruştu. Üyelerden Tevfik Efendi, Mösyö Foster ve Hüdaverdizade Ohannes'e 7.500'er kuruş maaş tahsis olundu.

Yabancı üyelerden Mösyö Tricou'ya hazine tarafından tahsis olunan yıllık 60.000 frank maaş aylara bölünerek Osmanlı Bankasınca ödenecekti. Maaş ödemeleri Mösyö Tricou'nun göreve başlama tarihi 7 Kasım tarihi esas alınarak yapılacaktı. Mösyö Tricou bir yılı doldurmadan görevden ayrılsa bile bir yıl görev yapmış gibi kendine ödeme yapılacaktı. Edward Harrison'un maaşı konusunda elimizde kesin bir veri yoktur. Ancak Osmanlı matbuatında yer alan bir habere bakılırsa Harrison'a her hangi bir maaş tahsis edilmemiştir. Bu haberi doğru kabul edersek, hükümetin yapmış olduğu, Osmanlı hazinesinden maaş alan bir Osmanlı memuru statüsünde istihdam edileceğine dair bildirimlerin aksine Harrison, Osmanlı hazinesinden maaş almamıştır.

---

[1] 6 Şubat 1879 (14 S 1296), İ. ŞD, 2330; 11 Şubat 1879 (19 S 1296), A. MKT. NZD, 1426/90; *BEO Ayniyat Defterleri*, nr. 1130, s. 250. Komisyonun toplantılarını gerçekleştireceği malîye hazinesindeki özel daire 36.793,5 kuruşa tefriş edildi. Komisyona tahsisi kararlaştırılan dairenin bir kısmı bölünerek toplantı aralarında görevlilerin dinlenebilmeleri için bir teneffüs odası yapıldı. Tadilat işlemi Ebniyye-i Askerîye komisyonundan çağrılan görevlilerce yapıldığı için işçilik bedavaya getirildi. Tefrişat işini yürüten Yorgani Tahsin Efendi 18 adet koltuk yaptırmış, salona yerleştirilen bu koltukların arasına masalar konmuştu. Kalem odası içinde bir masayla makas, kalemtraş, makta, demir kalem, mavi ve siyah mürekkep, rik ve mum alındı; ayrıca gümüş bir mühür kazıtıldı. Kırtasiye malzemelerinin ve evrakın saklanması için anahtarlı bir cüzdanla bir dolap alındı (29 Ocak 1879/ 6 S 1296, ŞD, 273/13).

Maaşlara dair düzenlenen belgelerden komisyon kaleminde görevli kâtip ve tercümanların miktarını tespit edebiliyoruz. Kalem heyeti müdür, dört muhasip, iki muharrir ve iki de mütercim olmak üzere toplam dokuz kişiydi. Bunlar mali konularda bilgili olup genellikle maliye kalemlerinden seçilmişlerdi. Bu görevlilere maaş tahsis edilmesi için girişimde bulunan Maliye Nezareti komisyonda görevli memurların asli görevlerinden aldıkları maaşlarına yapılacak zam için, toplam 12.725 kuruş tahsisini talep ettiyse de Bâbıâlî bu meblağı çok buldu. Bunun üzerine Maliye Nezareti yeni bir düzenlemeyle, ilk talebinden 4.500 kuruş indirdi. Sonuçta komisyon kaleminde görevli memurların asli görevlerinden aldıkları maaşlarına yapılacak zam 8.225 kuruş olarak belirlendi. Padişahın onayının ardından maaş ödemesi memurların göreve başlama tarihleri esas alınarak yapıldı[1].

Islahat-ı Maliyye Komisyonunun Türkçe bilmeyen üyelerinin çalışmalara etkin olarak katılabilmesi için istihdam edilen mütercimler yetersiz kalınca hükümet mevcut mütercimlere ek olarak yeni mütercimler atadı[2]. Yeni atanan memurların bir kısmına yapılan maaş tahsisatı yetersizdi. Bir kısmı ise hiç ücret almıyordu. Komisyon başkanlığının Maliye Nezareti ve Bâbıâlî nezdinde yaptığı girişimler sonucu, kendilerine 4.140 kuruş maaş bağlandı. Önceden atanmış ancak maaşları ödenmemiş iki odacı içinde 450 kuruş ve komisyonun kırtasiye masrafı olarak da 500 kuruş tahsis edildi. Toplu olarak belirlenip tahsis olunan meblağ, mütercimler arasında taksim edilmiştir[3]

Islahat-ı Maliyye Komisyonunda görevli üye ve memurların bazılarına liyakatları ve yaptıkları çalışmalardan dolayı rütbe ve nişanlar verilmişti. Komisyon başkanı Ohannes Efendi'nin teklifi üzerine komisyon üyelerinden Hüdaverdizade Ohannes Efendi'nin rütbesi 1 Nisan 1879 tarihinde *ula sınıfı sanisine* yükseltildi[4]. Yabancı üyelerden Mösyö Tricou, ikinci başkan olarak yaklaşık altı ay hizmet ettikten sonra hükümetince İskenderiye konsolosu olarak atandı. Hariciye Nezaretinin teklifi üzerine ikinci rütbeden

---

[1] 3 Ocak 1879 (10 M 1296), *BEO Ayniyat defterleri*, nr. 1130, s. 183; A. MKT. NZD, 1418/76; 20 Ocak 1879 (27 M 1296), İ. MM, 2842; 22 Ocak 1879 (29 M 1296), A. MKT. NZD, 1422/29; 19 Şubat 1879 (27 S 1296), İ. HR, 17071; 7 Nisan 1879 (15 R 1296), *BEO Ayniyat Defterleri*, nr. 1133, s. 63; 4 Mayıs 1879 (12 Ca 1296), İ. MM, nr. 2898; 19 Mayıs 1879 (27 Ca 1296), *Vakit*, nr.1282, s. 2; A.AMD, 209/62.; *MAD*, nr. 10634 ve nr. 10772.

[2] 10 Şubat 1879 (18 S 1296), A. MKT. NZD, 1426/ 38.

[3] 6 Mayıs 1879 (14 Ca 1296), İ. DH, 63811.

[4] 1 Nisan 1879 (9 R 1296), İ. DH,.63671; 4 Nisan 1879 (12 R 1296), *Tercüman-ı Hakikat*, nr.237, s. 1.

bir kıta mecidiye nişanı verildi[1]. Bu taltif üzerine komisyon başkanı Ohannes, 5 Haziran 1879'da Bâbıâlî'ye başvurarak aynı statüde görev yapmış olan ve bir süre önce komisyondan ayrılmış olan İngiliz üye Edward Harrison'un da bir rütbeyi hakettiğini vurguladı ve bunun üzerine, Harrison'un ikinci rütbeden bir kıta Nişan-ı Osmanî ile taltifi kararlaştırıldı[2].

Ayrıca kalem heyeti müdürü Ahmet Bey'e ve mütercimlerden Bogos Efendiye *mütemayiz*; Diran, Hakkı, Süleyman ve Faik Efendilere de *saniye* rütbesi verildi. 29 Temmuzda ise kalemde görevli Hariciye kökenli memurlardan Fransızca tahrirattan sorumlu Mikail ve Kostaki Efendilere *sâlise*, İsak Efendiye *rabia* rütbeleri ile Davud ve Ojen Efendilere de beşinci rütbeden birer Mecidiye nişanı verildi[3].

1.2. Kaimenin İlgası ve Maliye Komisyonu

Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun kuruluşunu gerekli kılan ekonomik şartlar arasında, kaimenin tedavülünün devletin finansal yapısında ve piyasalarda yarattığı sorunlar önemli bir rol oynadı. Padişah, komisyonun kurulmasına karar verilen Mâbeyn toplantısında, kaimenin zararlarına ve yaratabileceği sosyal patlamalara değinerek konuşmasına başlamıştı. Öte yandan komisyonun kaimeye ilişkin görevleri, kuruluş nizamnamesinin üçüncü maddesinde *"kavâim-i nakdiyyenin ref ve imhâsı hakkında havâle olunan lâyihâları tedkik ve müzâkere eylemek ve bu matlûb-ı mühimmenin husulü içün çare ve tedbîr-i müessir bulmak"* şeklinde açıklanıyordu[4].

Savaşın finansmanı için piyasaya sürülen ve piyasalarda ve maliyede büyük bir kaos yaratan kaimenin kaldırılması süreci oldukça sancılı gelişti. Komisyon kurulur kurulmaz, piyasadaki beklentilerle örtüşen bir tavırla, kaime sorununa el attı. Bu sırada kaimenin piyasadan çekilmesi işlemleri zaten başlatılmıştı. Ancak kaime piyasaya sürülürken ön görülen ilga işlemi hedeflendiği şekilde yürütülemedi. Bunun sebebi de hazine üzerindeki olağanüstü finansman baskıları, yani fevkalade askerî harcamalardı. Savaşın ardından hükümet, kaimenin ilgası işinde kullanılmak üzere bir takım vergi kalemlerinden bir fon oluşturdu. Fonda birikecek gelirlerin ayrı bir komisyon eliyle toplanması ve gerektiği şekilde kullanılması hedefleniyordu. Bu nedenle bir komisyon

---

[1] 2 Haziran 1879 (12 C 1296), İ. HR, 17200; 4 Haziran 1879 (14 C 1296); BEO *Sadaret Defterleri (Ecnebi Mecidi Nişan Defteri)* nr .416.
[2] 20 Ağustos 1879 (2 N 1296), İ. DH, 64158.
[3] 4 Mart 1880 (22 Ra 1297), İ. DH,.64791; 29 Temmuz 1880 (21 Ş 1297), İ. DH, 65389.
[4] 30 Ekim 1878 (3 Za 1295), İ. DH, 63157

kurulduysa da, yeterli etkinliği gösterememesi üzerine, 2 Ekimde yeni bir kaime komisyonu kuruldu. Komisyon ayda 50.000 liralık kaimeyi, 1 liraya karşılık 300 kuruş kaime hesabıyla piyasadan satın alacaktı. Ancak yetersiz bir önlem olan bu girişime, uygulamada ortaya çıkan aksaklıklar da eklenince istenilen sonuç alınamadı. Öte yandan halkın cömertliğine ve daha çok da kaimenin yarattığı baskıdan bir an önce kurtulma arzusuna güvenilerek girişilen iane toplama kampanyaları da devam ediyordu. Padişahın Halife sıfatıyla yaptığı malî yardım çağrısına Hint Müslümanlarından bile cevap gelmişti[1].

Bu çalışmalar sürerken Islahat-ı Maliyye Komisyonu da faaliyetlerine başlamıştı. Komisyon'un önüne ilk aşamada Maliye Nazırı Zühdü Efendi'nin, kaimenin piyasadan çekilmesi için dış finansmana başvurulmasını öneren projesi geldi. Kaimenin ilgası için dış borca baş vurma fikri, Osmanlı malî çevrelerinin ve bürokrasisinin eskiden beri aşina olduğu bir yaklaşımdı. Daha Temmuz ayında böyle bir teşebbüs için, Osmanlı Bankası Genel Müdürü Mösyö Foster'a yabancı malî mahfillerle ilişki kurma yetkisi verilmişti. İstikraz için girişimler bir süredir devam ediyordu[2]. Kamuoyunun ve malî çevrelerin bu fikre yakınlık duymasının altında, Tanzimat reformlarının finansmanı için piyasaya sürülen ilk Osmanlı kaimelerinin bir dış borçlanmayla ortadan kaldırılmış olması yatıyordu[3].

Osmanlı kamuoyunun Islahat-ı Maliyye Komisyonu kurulurken, komisyon heyetine ecnebî üyelerin dahil edilmesini olumlu karşılamasının temel nedeni, bu üyeler aracılığıyla dış borçlanma imkânının doğma ümidiydi. Kamuoyu, Ramazan kararnamesinin yarattığı olumsuz havanın bu üyeler kanalıyla aşılabileceğini umuyordu[4]. Kıbrıs anlaşmasının istikraza kefil olma konusunda İngilizlerde yeterli isteği uyandıracağına dair Londra kaynaklı haberler de, İstanbul'da ümitleri arttırıyordu[5]. İlgili bölümde bahsettiğimiz ve komisyon kurulmadan önce İngiliz Sefiri Layard tarafından Padişaha sunulan layihada da, kaime sorununun çözümünde dış kredi kaynaklarının kullanılabilirliğine değiniliyordu. Layihadan önce, Sultan Abdülhamid'in İngiliz elçisinden malî yardım konusunda bir takım talepleri olduğunu biliyoruz. Padişah, özel görüşmelerinde İngiliz sefirini, hükümetinin açabileceği bir kredi için

---

[1] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 116-125, 135, 171-173.
[2] 4 Ekim 1878 (6 L 1295), *Vakit*, nr. 1060, s. 1; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 123.
[3] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 71-77.
[4] 4 Ekim 1878 (6 L 1295), *Vakit*, nr. 1060, s. 1.
[5] Clay, *a.g.e.* , s. 401.

sürekli sıkıştırıyordu. Padişahın beklediği cevabı veremeyen Layard, Padişah'ın bu sıkışık durumda İngiliz çıkarlarına aykırı formüllere başvurmasından çekiniyordu. Sefirin temel çekincesi, Padişahın Ruslarla ilişki içine girmesi ve onların sağlayacağı malî yardım karşılığında İngilizlerden yüz çevirmesiydi. Bir yandan İngilizlerin Anadolu ıslahatına ilişkin notasıyla ilgilenen Sultan Abdülhamid, diğer yandan da malî işleri koordine ediyor ve her zamanki gibi diplomasinin kendisine sağladığı kartları ustalıkla oynuyordu. İngiliz elçisinin uykularını Rus kartıyla kaçırıyordu. İngiliz elçisinin bu korku yüzünden, Osmanlılara açılacak bir kredi için, hükümeti nezdinde samimiyetle çalışacağını düşünen Sultan Abdülhamid, ümitliydi[1].

Layard'ın hükümetine yazdığı raporlara bakılırsa Padişah haksız da sayılmazdı. Kredi konusuna soğuk bakmayan ve Osmanlıların malî desteği hak ettiğini düşünen Layard'ın bu fikirleri Anadolu'da ıslahat yapılması kaydıyla hükümeti tarafından da destekleniyordu. Ancak Ramazan kararnamesinin açtığı yaralar hâlâ tazeyken, Batılı finans çevrelerinin, bu kaygıların yerinde olduğu gerçeğini teslim etmesi beklenemezdi. Padişah ve Bâbıâlî'nin beklentisi ise malî krizi bütünüyle aşmaya yönelik daha kapsamlı bir malî yardım; hiç değilse kaimenin piyasadan çekilmesine yetecek bir istikrazdı. Ancak karşılıklı beklentiler ne olursa olsun Londra'da -özellikle Avam Kamarasının üyeleri arasında- Türklere yapılacak her türlü malî yardıma soğuk bakan ciddi bir muhalefet vardı. Krediye ilişkin hiçbir diplomatik gerekçeyi umursamayan bu muhalif grubu ikna etmek kolay değildi. Lord Salisbury'nin 18 Aralık 1879 tarihli mektubunda Layard'a yazdığı gibi, Avam kamarasını her hangi bir konuda ikna etmek, Çarı politikasını değiştirmeye razı etmekten daha zordu[2].

Yerli finans çevreleri ümitlerini İngiltere'nin garantörlüğüne bağlamışken, içte kaimenin ilgası için dış finansmana pek de sıcak bakmayan kesimler de vardı. İstanbul'da farklı düşünen bir grup maliyeci, kaimeden kurtulmak için köklü çözümün bir dış istikrazda yattığı fikrine başından beri karşıydı. Bu düşünceyi paylaşanlar, köklü çözümün ülkenin kendi öz kaynaklarına dayanmasında yattığına inanıyorlardı[3].

Ancak kamuoyuna hakim olan görüş borçlanmaya gidilmesi yolundaydı. Maliye Nazırı Zühdü Efendi, 10 Kasım 1879'da fizibilitesi çeşitli sağlam karşılıklara ve güçlü

---

[1] Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968, s. 176.
[2] Salisbury'nin Layard'a yazdığı 18 Aralık tarihli yazı için bkz. Lady Gwendolen Cecil, *a.g.e.*, s. 313-314; Kurat, *a.g.e.*, s. 179-184.
[3] Bu tarz bir değerlendirme için, sonradan Islahat-ı Maliyye Komisyonuna da üye olan Kastro'nun 7 Ekim 1878 tarihinde Padişah için kaleme aldığı bir layihaya bkz., Y.PRK. ML, 1/46.

bir garantörlüğe bağlı olan istikraz projesini hazırlayıp, Bâbıâlî'ye sundu. Zühdü Efendi'nin istikraz edilmesini tasarladığı meblağ 20.000.000 sterlindi. Mahmud Nedim'in Ramazan Kararnamesini hatırlayanlar, bu isteğin batılı finans çevrelerinde ciddi bir muhatap bulamayacağını da hemen tahmin edebilirlerdi. Ancak Zühdü Efendi, borç için sağlam karşılıklar öneriyordu. Tek başına bunun hiçbir anlam ifade etmediğini bilen ve batılı sermayedarların Ramazan kararnamesini bir süreliğine unutmasını isteyen Maliye Nazırı Osmanlı kâğıtlarına para yatırılmasını sağlayacak güçlü garantör olarak da İngiltere'yi düşünüyordu.

Maliye Nazırı istikraza karşılık olarak Mısır vergisi, Kıbrıs Geliri ve Bera-yı Şam gümrük gelirlerini önermekteydi. Mısır vergisi 750.000 Osmanlı lirası, yani yaklaşık 681.872 sterlinlik bir meblağdı. Bunun 72.000 sterlini İngiltere ve Fransa kefaletiyle akdedilmiş olan 1855, yaklaşık 609.872 sterlini ise 1854, 1871 ve 1877 seneleri istikrazlarına tahsis olunmuştu. Zühdü Efendi, Mısır vergisi üzerindeki bu ipotekleri, alınması öngörülen yirmi milyonluk meblağın bir kısmını kullanarak kaldırmayı tasarlıyordu. Böylelikle bu gelir serbest kalacak ve yeni borçlanmada karşılık olarak gösterilebilecek hale gelecekti. Mısır vergisine, yaklaşık 136.363 sterlinden oluşan Kıbrıs geliri ve Bera-yı Şam gümrüğünden elde edilen yaklaşık 181.764 sterlin eklenecekti. Bu gelirlerin toplamı bir milyon sterlinlik bir meblağ oluşturuyordu. Bu paranın tahsis edilmesiyle, yıllık % 4 faiz ve % 1 resü'l-malla, yıllık miktarı dört taksite bölünerek, her üç ayda bir defa tediye edilmek üzere, Londra'dan 20.000.000 sterlinlik bir istikraz imzalanacaktı. Paranın bir kısmı 1854, 1855, 1871 ve 1877 istikraz kuponlarının mübadelesinde kullanılacaktı. Bu istikrazların 15.922.010 sterlinlik nominal bedeli üzerinden, cari fiyata göre 3.991.730 sterlin indirilmesi için kupon sahipleriyle anlaşılacaktı. Kalan 11.930.280 sterlin ise *tahvilat-ı cedide* veya nakit verilerek mübadele olunacaktı.

Borç olarak alınacak 20.000.000 sterlinden kalacak 8.069.720 sterlinin 3.000.000 sterlini ise, dalgalı borçların tasfiyesine tahsis edilebilirdi. Artan 5.069.720 sterlinlik meblağ ise projenin asıl hedefi olan kaimenin ve *mağşuş sikke*lerin ilgasına harcanacaktı[1].

Bâbıâlî'de bekleyen proje maliye komisyonuna havale edilmeden iki gün önce 14 Kasım Perşembe günü Sadrazam, Zühdü Efendi, Dahiliye Nazırı, Hariciye Müsteşarı

[1] 10 Kasım 1878 (14 Za 1295), İ. MM, 2814, lef, 1.

Sava Paşa ve Islahat-ı Maliyye Komisyonu başkanı Hayreddin Paşayla Bâbıâlî'de malî meselelerle ilgili bir toplantı yapmıştı[1].

Ertesi gün, Islahat-ı Malîyye Komisyonu kaimeye ilişkin bir mazbata hazırlayarak Padişaha ve Bâbıâlî'ye sundu. Mazbatada, kaimenin ilgasıyla ilgili hedeflerin gerçekleştirilememesinin ve kaimenin değer kaybının engellenememesinin sebeplerini irdelenmekteydi.

Çalışmaların etkili olamamasının sebepleri üzerinde duran komisyon bu durumu mazbatada, kaime piyasaya sürüldüğü ilk andan itibaren yürütülmesi gereken ilga işleminin düzenli şekilde yapılamamasıyla açıklıyordu. Kaimenin piyasadan aylık olarak düzenli bir şekilde çekilememesine, âşarın tahsilinde kaime kullanımıyla ilgili yayınlanan kararnamedeki muğlak ifadeler ve kaimeyle ilgili spekülasyonlar da eklenince, kaimenin değeri kağıt derecesine düşmüştü. Toplanan ianenin de ciddi bir etkisi olmamıştı. Komisyon üyeleri, çözüm için istikraza girişilebileceğini, fakat bunun mevcut şartlarda teknik olarak mümkün olmadığını belirtiyorlardı. Dış borç seçeneğini mümkün görmeyen komisyon üyeleri, piyasada güvenin yeniden tesisine ve kronikleşen sorunun biraz hafifletilmesine yönelik, bir takım ön düzenlemelerin uygulanmasını düşündüler ve bunları üç başlık altında özetlediler.

İlk öneri rüsumat hasılatıyla ilgiliydi. Bu gelir kaynağının önemli bir kısmı, hazinenin acil ödemeleri karşılığı hesapsızca alınan avanslara karşılık olarak bankerlere tahsis edilmişti. Komisyon bu gelir kaynaklarını ipotek altında bulunduran kişilerle bir şekilde mutabakata varılmasını öneriyordu. Bankerler rüsumat hasılatının % 50'siyle yetinmeye razı edilirse, gelirlerin diğer yarısı kaimenin ilgasına tahsis edilebilirdi.

Rüsumat Emanetinin gelirleri ne kadar yüksek olursa, kaimenin ilgası da o kadar kolay olacaktı. Bu gelirleri ipotek altına almış olan bankerler de, her hangi bir gelir artışı durumunda, rüsumat gelirinin yarısını kaime için terke daha kolay razı olacaklardı. Bu amaçla bir başkan, bir ikinci başkan ve bir de muavin tayiniyle oluşturulacak bir kurul maiyetine üç memur verilerek, toplam altı kişiden müteşekkil, geniş yetkilerle donatılmış bir heyet-i teftişiyye oluşturulabilirdi. Bu teftiş heyeti, uzman kâtiplerden oluşan bir kalemin yardımıyla Rüsumat Emanetini ıslah edebilirdi.

Rüsumat gelirinin kaimenin ilgasına tahsis edilecek olan yarısının amacına uygun bir biçimde kullanılabilmesi, bu paranın düzenli bir şekilde işletilmesine bağlıydı. Bu

---

[1] 15 Kasım 1878 (19 Za 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 120, s. 1.

amaçla bir komisyon kurulabilirdi. Bu komisyon söz konusu rüsumat geliriyle piyasadan her hafta kaime satın alabilirdi. Komisyon eline geçecek kaimeleri ortadan kaldırabilir, bunlarda gazetelerde ilan edilirdi[1].

Bâbıâlî bir gün sonra 16 Kasımda, Zühdü Efendinin istikraz projesini Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale etti. Hükümet, komisyonunun önerilerini incelemeden, istikraz projesini komisyona sevk etmişti. Bu da istikrazın Bâbıâlî'ce de desteklendiğini düşündürüyordu. İstikraz projesinin gerçekleşmesinde en önemli rolü oynaması beklenen ecnebi üyelerin meseleye tam anlamıyla vakıf olabilmeleri için Zühdü Efendi'nin hazırladığı mazbata Fransızca'ya çevrildi[2].

Komisyon istikraz projesi üzerinde çalışmaya başladı. 18 Kasımda Sadrazam Safvet Paşa, 15 Kasım tarihli önerilere ilişkin değerlendirmelerini komisyona iletti. Sadrazamın önerileri nazırlar arasında genel bir kabul gördüyse de, bazı çekincelerin olduğunu belirtiyordu. Rüsumat hasılatının yarısının kaime işine ayrılması fikri yerindeydi. Fakat hazineye açtıkları avanslar karşılığında bu gelirleri tasarrufları altında bulunduran bankerlerin iknası, halledilmesi gereken önemli bir sorundu. Sadrazam ve hükümet, bu sorunu komisyon kanalıyla çözmeyi uygun buluyordu. Komisyonun söz konusu bankerleri davet ederek, onların bu konuyla ilgili görüşlerini alması düşünülebilirdi. Rüsumat Emanetinin ıslahı ile ilgili teklif de uygundu. Sadrazam, Rüsumat Emanetinin ıslahı için kurulması önerilen *heyet-i teftişiyye* için, komisyon tarafından isim önerilmesini istiyordu[3].

Komisyon istikraz işiyle ilgili görüşmelerini sürdürürken kamuoyu İngiliz gazetelerinde çıkan haberleri büyük bir dikkatle takip ediyordu. *Time*s gazetesi bir yazısında, borçlanma işinde İngiliz hükümetinin oynayacağı rolün önemini ve Türkiye'nin desteklenmesinin gerekliliğini vurguluyor ve maliye komisyonunun çalışmalarının dikkatle izlenmesi gerektiğini ekliyordu. Osmanlı gazeteleri ise bu tür haberleri, kefalet işinin gerçekleşeceğinin önemli bir alâmeti olarak yorumluyordu[4].

Maliye Nazırı Zühdü Efendi istikrazla ilgili olarak bizzat komisyona davet edildi. Yapılan görüşmede üyeler projeye ilişkin çeşitli çekincelerini dile getirdiler. En temel kaygı 1854, 1855, 1871 ve 1877 istikrazları için yapılacak muameleyle ilgiliydi. Söz

---

[1] 15 Kasım 1878 (19 Za 1295), Y. PRK. ML, 1/51.
[2] 16 Kasım 1878 (20 Za 1295), A. MKT. NZD, 1410/26.
[3] 18 Kasım 1878 (22 Za 1295), A. MKT. NZD, 1410/52.
[4] 18 Kasım 1878 (22 Za 1295), *Vakit*, nr. 1106, s. 3.

konusu bu dört istikraza para yatırmış olan sermayedarlar zarar görmemeliydi. Maliye Nazırı, kupon hamillerinin menfaatlerine zarar gelmeyeceğini, aksine alacaklarının bir an önce tediye edilecek olması nedeniyle bu durumun onlar içinde faydalı olacağını belirtti.

Komisyon 20 Kasımda projeyle ilgili mûtalaasını hazırlamıştı. Proje komisyonda olumlu karşılanmıştı. Komisyonun desteğini de alan istikraz projesi gerekli onayların ardından ilan edildi. Artık tüm gözler Londra'ya çevrilmişti[1].

26 Kasımda projenin gerçekleştirilmesi için girişimler başlatıldı[2]. Hükümet konuya ilişkin talebini İstanbul'daki İngiliz sefareti aracılığıyla Londra'ya[3] ve İngiliz hariciyesi de Osmanlı hükümetinin bu taleplerini hazineye iletti[4].

Bu çalışmalar yürütülürken, istikraza ilişkin polemikler de basında artarak devam ediyordu. Tartışma istikrazın başarılı olması için hayatî öneme sahip olan İngiliz hükümetinin kefilliği etrafında yapılmaktaydı. *Messenger* gazetesine göre, İngiltere kefilliğe soyunacak gibiydi. İngiltere, Mısırdaki malî pozisyonu ve Osmanlı ittifakına verdiği önem nedeniyle kefilliği üstlenebilirdi. Anadolu ıslahatının finansmanı meselesi de İngilizleri kefil olmak için gönüllü kılacaktı. Bu yorumlar, Osmanlı kamuoyunda olumlu etki uyandırmış ve ümitleri arttırmıştı[5]. İstanbul matbuatı kefalet işinin kesinleşmek üzere olduğunu yazıyordu. Gazetelerde çıkan bu tür haberlerin mesnedi, bir takım finans kuruluşlarının istikraz işinin organizasyonunu üstlenmek için Bâbıâlî'ye baş vurmuş olmasıydı[6].

Beklenen olumlu cevabın bir türlü gelmemesi bazı spekülasyonlara yol açtı. Öte yandan *Messenger*'in İstanbuldaki Rusya sefiri Labanof'un istikraza itiraz edeceği yolunda verdiği haberler kamuoyunda endişe yaratmıştı. Bilindiği gibi bu dönemde Rusya harp tazminatı meselesi yüzünden Osmanlı maliyesiyle yakından ilgileniyordu. Ancak bu haber başka yayın organlarınca hemen tekzip edilmişti[7].

İstanbul'daki finans çevreleri aylarca Londra'dan gelecek olumlu haberi bekledi durdu. Yeni yılın ilk ayıyla birlikte, İstanbul'da artık ümitler tükeniyordu. İstanbul

---

[1] 21 Kasım 1878 (25 Za 1295), İ. MM, 2814.
[2] 26 Kasım 1878 (1 Z 1295), A. MKT. NZD, 1412/ 79.
[3] 30 Kasım 1878 (5 Z 1295), *Vakit*, nr. 1118, s. 2.
[4] Clay, *a.g.e*, s.401
[5] 21 Kasım 1878 (25 Za 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 125, s. 2.
[6] 2 Aralık 1878 (7 Z 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 134, s. 1; 2 Aralık 1878 (7 Z 1295), *Vakit*, nr. 1120, s. 1- 2.
[7] 20 Aralık 1878 (25 Z 1295), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 147, s. 1.

matbuatı İngiliz matbuatının ümitlendirici küçük söylentilerini bile büyük bir heyecanla sütunlarına taşırken[1], Bâbıâlî iç kaynaklarına dayanmaktan başka çare kalmadığını anlayarak kaimeden kurtulmak için kendi projesini üretmişti bile[2].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun görevlerinden biri de kaimenin ilgasıyla ilgili hazırlanan lâyihaları incelemekti. Bu konuda pek çok layiha hazırlanmış ve hükümete sunulmuştu. Bunlardan hangilerinin maliye komisyonunca incelendiğini bilmiyoruz. Elimizde Maliye Nezaretince, incelenmek üzere Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale edilmiş olan sınırlı sayıda layiha var. Komisyonun layihalarla ilgili mütalaasını da tespit etmek mümkün olmadı.

Komisyon kurulmadan önce kaime ile ilgili lâyihalar, mali konulara vâkıf bürokratlara incelettiriliyordu. Elimizdeki örnekler bu incelemelerin sürüncemede kaldığını ve bir hayli vakit aldığını gösteriyor[3].

Komisyonun lâyihalara nasıl yaklaştığını bilmiyoruz. Çünkü komisyonun inceleyip hakkında görüş bildirdiği hiçbir layiha örneğine sahip değiliz. Sadece Sadaretle ve Maliye Nezareti arasında yapılan bir yazışma bu konuda bize ipuçları veriyor. Bu yazışmaya göre Maliye Nezareti kaimenin ilgasında kura usulünün uygulanması önerisinde bulunan bir layihayı komisyona havale etmiş, komisyon da layihanın gerçekçi olmadığı kanaatına varmıştı[4].

Maliye Nezaretinin 3 Şubat tarihinde, kuruluş nizamnamesinin üçüncü maddesini gerekçe göstererek komisyona havale ettiği mevcut lâyihalarda kaimenin tedavülden çekilebilmesi için hükümete ilginç öneriler dikkat çeker. Bir lâyihada hazinenin Osmanlı Bankasına 1.600.000 lira bloke etmesi ve bankanın bu parayla aylık piyangolar düzenleyerek kaimeyi piyasadan çekmesi önerilirken, diğer bir layihada bankanın piyasadan her gün 6.000 liralık kaime alarak imhası teklif edilir. Bir layihada ise hazinenin gelirleri 1 liraya karşılık 2 kaime/lira olarak tahsil etmesi ve belediye gelirlerinin kaime olarak tahsili önerilir. İstikraz seçeneğine işaret edilen bir layihada gümrük gelirlerinden 500.000, aşardan 200.000 lira alınarak bir istikraza gidilmesi ve 1 altın liraya karşılık 3 kaime/lira hesabıyla kaimenin ilgasını teklif eder.

---

[1] 28 Ocak 1878 (5 S 1296), *Vakit*, nr. 1176, s. 1.
[2] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 126-136.
[3] 8 Aralık 1878 (13 Z 1295), A. MKT. NZD, 1414/13.
[4] 6 Ocak 1879 (13 M 1296), A. MKT. NZD, 1419/20.

Kaime meselesini kazanç vasıtası haline getirmeye çalışanlar da vardır. Lâyiha sunanlar arasında önerilerinden sağlanacak gelirlerden bir miktarının kendisine verilmesini isteyenlere rastlanır. Lâyiha kaleme alanlar arasında bürokratlar, Galata çevresindeki finans dünyasından isimler ve taşradaki memurlar başta geliyordu[1].

Komisyon kaimeyle ilgili lâyihaların yanında basında kaimeyle ilgili çıkan haberleri de inceliyordu. *Messenger*'da kaime ile ilgili çıkan bir haber Padişahın ilgisini çekmiş olmalı ki, 5 Şubat tarihinde bunun Maliye Komisyonuna havalesini emretti. Haberde, kaime için herkesin bir çözüm yolu önerdiğini fakat meselenin asıl kaynağına inilemediği belirterek her tür işte liyakatın esas tutulmasının önemine değiniliyor ve vükela eleştiriliyordu. İktisadî esaslara göre hareket edilmesi ve sisteme çöreklenmiş, Galata Bankerleri başta olmak üzere çıkarcıların mali sistemden dışlanmasına öncelik verilmesi gerektiği belirtiliyordu. Eğer hükümet bu tür arızaları giderirse kaime başta olmak üzere tüm malî sorunlar şaşırtıcı bir hızla ve kolaylıkla çözülebilirdi[2].

1.3. Komisyon, Bütçe Çalışmaları ve Malî Denetim Önerisi

Osmanlı maliyesinde modern anlamda bütçe geleneğinin kökenleri fazla geriye gitmez[3]. Abdülhamid devrine gelindiğinde, Osmanlı malîyecileri arasında bütçenin hazırlanmasına ilişkin yerleşik bir hareket tarzı vardı[4]. Ruslarla yapılan savaş sırasında bütçenin durumu hiçte iç açıcı değildi. Bu dönemde Meclis-i Mebusân bütçe çalışmalarına katılmıştı[5]. Islahat-ı Maliyye Komisyonu Maliye Nezareti ve Bâbıâlî ile birlikte 1295 malî yılı bütçesini hazırlayacaktı.

Komisyon bütçe ile ilgili faaliyetlerine, dairelerden bütçe taslaklarını göndermelerini istemekle başladı. Bütçe bu taslaklara istinaden hazırlanacaktı. Ancak bu isteğe kimi

---

[1] A.MKT.NZD, 1424/73. Kaimeyle ilgili lâyihalar için bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 206-208.

[2] 5 Şubat 1879 (13 S 1296), İ. DH, 63478.

[3] Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)", Belgeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIII, sayı 17, Ankara 1988, s. 213-362. Bu makale aynı adla kitap olarak da yayınlanmıştır (Ankara 1989); *Osmanlı Malîyesi Hakkında İngiliz Raporları* (1861-1892), "Bay Foster ve Lord Hobart'dan Kont Russell'a", derleyen: Nezih Varcan, çeviren: Ö.Faruk Batırel, Ankara 2000, s. 13-70.

[4] Engin Deniz Akarlı, 1872- *1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Malîyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982, s.227.

[5] Şevket Kamil Akar, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Malîyesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü, Basılmamış Doktara Tezi, 1998, s. 30-38.

devlet dairelerinin zamanında cevap vermemesi bütçe çalışmalarını aksattı[1]. Ardından devlet dairelerine yeniden yazıldı. Komisyona önce olağan ardından fevkalade bütçe taslakları ulaştırıldı[2]. Komisyon bu bütçe taslaklarını incelemeye aldı. Bütçeyi yerli ve yabancı matbuat merakla bekliyordu[3]. Maliye komisyonun çalışmaları sürerken, Bâbıâlî'de başka bir heyet daha bütçeyle ilgili çalışmalar yapıyordu[4].

Kamuoyunda, bütçe gelirleriyle giderleri arasında denkliğin sağlanabileceğine dair zayıfta olsa bazı beklentiler vardı[5]. Komisyon kıt imkanlarına rağmen, bütçede bazı yatırımlar için de para ayırmaya çalıştı[6].

Maliye Komisyonunun çalışmaları noktalandığında ortaya çıkan bütçede tahminî olarak gelirler, 1.428.582.000, masraflar ise 1.300.617.071 kuruştu. Bu hesaba göre bütçe fazla veriyordu[7]. Taslağı Bâbıâli'ye sunan komisyon, bütçedeki gider kalemlerinin azaltılması içinde bir takım önerilerde bulundu[8]. Ancak komisyonda bütçe ile ilgili ciddi görüş ayrılıkları mevcuttu. Nitekim bütçe taslağına yabancı üyelerden şiddetli eleştiriler geldi.

İtiraz edilen konuların başında gelir tahminleri vardı. Memnuniyetsizliğini ilk dile getirenlerden Osmanlı Bankası Genel Müdürü Foster 1 Nisanda, bizzat Padişah'a başvurarak bütçeyle ilgili kaygılarını ve eleştirilerini Fransızca bir raporla dile getirdi. Ona göre gelir kalemleri gerçeği yansıtmıyordu. Çünkü gelirler arasında önemli bir yer tutan rüsumat hasılatının bir bölümü kaimeye tahsis edilmişti. Bu nedenle komisyonca ön görülen gelirin 2.300.000 lirasının şimdiden gözden çıkarılması gerekiyordu. Ayrıca gelirin 4.000.000 liralık kısmı da hazinenin aldığı avanslara *(istikraz-ı muvakkate)* karşılık ipotek edilmişti. Foster'in çizdiği bu iç karartıcı tabloya göre hazine yeni malî yılda 8.000.000 lira civarında bir gelirle yetinmek zorundaydı.

Foster, bütçedeki gider rakamlarına da itiraz ediyordu. Ona göre yeni malî yılda, devletin para ihtiyacı aslında 14 milyon küsur değil, 20 milyon liranın üzerinde bir

---

[1] 5 Ocak 1879 (12 M 1296), A. MKT. NZD, 1419/9; 27 Mart 1879 (4 R 1296), A. MKT. NZD, 1437/51; 29 Mart 1879 (6 R 1296), A. MKT. NZD, 1437/95.
[2] 5 Ocak 1879 (12 M 1296), *Tercüman-ı Hakikat*, nr.161, s.1.
[3] 14 Ocak 1879 (21 M 1296), *Vakit*, nr. 1163, s. 1.
[4] 13 Ocak 1879 (20 M 1296), A. MKT. NZD, 1420/ 91.
[5] 22 Ocak 1879 (29 M 1296), *Vakit*, nr.176, s.1.
[6] Komisyon orman ve meadin gelirinin arttırılması için bir miktar para ayırmıştı (14 Ocak 1879/21 M 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr.169, s.2.); 20 Nisan 1879 (28 R 1296), *Vakit*, nr. 1253, s. 2.
[7] 7 Eylül 1879 (20 N 1296), İ. MM, 3026, lef, 1.
[8] Komisyon tasarruf konusu ve özelliklede tevhid-i mübayaat, yani kamu dairelerinin ihtiyaçlarının alımının bir merkezden ve toplu olarak yapılması işi üzerinde duruyordu. (29 Ekim 1879/13 Za 1296, BEO *Sadaret Defterleri*, nr. 570)

rakamdı. Yani komisyonun diğer üyelerinin aksine bütçenin fazla değil, büyük bir açık vereceğini düşünüyordu. Mösyö Foster, bütçeye dair bu tespitleri yaptıktan sonra Sultan Abdülhamid'e bir takım malî düzenlemeler öneriyordu[1].

Komisyonunun yabancı üyeleri 20 Mayısta ortak bir rapor sundular. Tricou, Mercet ve Foster tarafından hazırlanan rapor Osmanlı hükümetine sunulmadan önce kamuoyuna sızdırıldı. Bu esnada komisyonun İngiliz üyesi Harrison İstanbul'dan ayrılmıştı. Diğer yabancı üyeler Harison'un da raporun içeriğine iştirak ettiğini belirtmekteyse de bu şüphelidir[2].

Komisyonun yabancı üyeleri, bu raporla bütçe rakamlarının gerçeği yansıtmadığını bir kere daha vurgulamışlardır. Ayrıca, açık bir hayal kırıklığı yaşadıklarını ve komisyona gelirken taşıdıkları olumlu beklentilerin yerini hayal kırıklığının aldığını belirtmekteydiler. Malî politikalar üzerinde etkili olamayan komisyon "*yalnız nazariyatla iştigale mecbur olmuştu*". Bütçeye ilişkin çalışmalar bağımsız ve gerçekçi değildi. Komisyonun yaptığı havale edilen rakamları alt alta dizmekten ibaretti. Bu rakamların gerçekle uzaktan yakından alakası yoktu. Bütçeye olan güvenlerini sarsan ve bütçeyi sert şekilde eleştirmelerine yol açan neden, bütçede borçlara ilişkin köklü bir düzenleme yapılmamış olmasıydı. Devletin malî durumuyla ilgili ürpertici bir tablo çizen yabancı üyeler, sözlerini Padişahın ve Bâbıâlî'nin keyfini kaçıracak bir teklifle noktalarlar: malî idare yabancı denetimine açılmalıydı[3].

Bütçe komisyonun bazı üyelerinden yükselen itiraz sesleri arasında Saray ve Bâbıâlî'nin gündemine alındı. Hükümet bütçeyle ilgili komisyondan ayrı bazı

---

[1] Mösyö Foster, gelirler, giderler, kaime ve borçlara dair önerilerde bulunuyordu. Gelirleri arttırmaya yönelik teşebbüslerin sonuç vermemesinin sebebi olarak vergilerin gerektiği gibi tahsil edilememesini gösterir. Ayrıca Maliye kötü yönetildiği gibi etkili bir denetim mekanizması da yoktu. Tecrübeli ve iş bilir memurlar istihdam edilmeli eğer bu konuda sıkıntı çekilirse yurt dışından getirilmeli; masraflarda da kesintiye gidilip, israf önlenmeliydi. Finans çevrelerinin Osmanlı maliyesine karşı yok olan güveni yeniden tesis edilmeli, borçlar sorunu ele alınmalıydı. Kaimenin tedavülden çekilmesi sırasında ciddi hatalar yapılmıştı (1 Nisan 1879/9 R 1296, Y. PRK. ML, 1/68. Foster'in raporunun sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr.707, s. 63-67). Ş. Kamil Akar Fosterin bu raporunu Islahat-ı Malîyye Komisyonunu heyetince ortak olarak kaleme alınmış bir rapor gibi göstermektedir. Ancak bu raporu sadece Mösyö Foster kaleme almıştır (Akar, *a.g.t*, s. 38-39).

[2] Osmanlı matbuatına bakılırsa Harrison ne bu rapordan haberdardır, nede yapılan tekliflere taraftardır (19 Mayıs 1879/ 27 Ca 1296, *Vakit*, nr. 1282, s. 2).

[3] Bu teklifin ana hatlarını ve komisyonun yapısı üzerindeki etkilerini ilgili bölümde inceleyeceğiz raporun bütçeyle ilgili ayrıntılarına biraz daha girelim. Yabancı üyeler kaime için 3.480.000, ipotek altındaki Rüsumat gelirleri içinde 5.000.000 liranın tahmini gelirden düşülmesi gerektiğini belirtir. Buna göre en iyimser tahminle bütçede gelirler 5.805.820 lira gerçekleşebilirdi. Komisyonun gider tahminleri de hayaliydi. Yedek askerlerin masrafları dikkate alınırsa, komisyonun ordu için ön gördüğü 3.000.000 liranın en az 9.000.000 lira olması gerektiği söylenebilirdi. Geride bırakılan malî yıldan devreden 13.201.330 lira ve borçlara yapılması gereken ödemeler hesaba katılırsa bütçenin gider kalemlerinin durumu gelir kalemlerini bile gölgede bırakacak kadar kötüydü (20 Mayıs 1879, İ. MM, 3101, lef, 3).

çalışmalar yaptırmıştı[1]. Ancak yine de Babıâli bütçe üzerinde çeşitli tadilatlar yapılması için, uzman bürokratlardan oluşan yeni bir çalışma grubu oluşturdu. Bütün dairelerden Islahat-ı Maliyye Komisyonunca yapılan kesintileri dikkate alarak masraf bütçelerini tekrar hazırlamaları istendi[2]. Her dairenin kesintili tahsisatla en az kaç memurla idare edilebileceğini bildirmesi de istendi[3]. Ayrıca Komisyonun tahsisatlarda yapmış olduğu kesintiler esas alınarak askerî birliklerin gereksiz kadrolarının azaltılması için de çalışmalar başlatıldı[4].

Tophane-i Amire Müşiri Ali Saip, Şûrâ-yı Devlet Başkanı Ali ve Maliye Nazırı Zühdü Paşalardan oluşan bu çalışma grubu bütçeye ilişkin incelemelerini maliye hazinesinde yapacaktı. Bu yeni heyet yaptığı çalışmalar sonucunda, Islahat-ı Maliyye Komisyonunun hazırladığı bütçenin gider kalemlerini tadil etti; gelir kalemleri ise değiştirilmedi. Transfer harcamaları için 177.046.811 kuruş ayıran Islahat-ı Maliyye Komisyonu kaimeye tahsis edilen gelirleri hesaba katmamıştı. Bu yüzden yeni heyet söz konusu tahsisatı 402.664.751 kuruşa çıkardı. Öte yandan Ordu tahsisatı 50.000.000, Maarif tahsisatı 1.500.000, Adliye tahsisatı 32.719.695 ve Zaptiye tahsisatı da 60.562.548 kuruş arttırıldı.

Heyet, Evkaf Nezareti, Heyet-i Âyân ve Mebusân tahsisatlarında 10.850.000, dahiliyede 48.550.133, ilmiyede 10.761.432, nafiada 4.250.000, rüsumatta 10.000.000, defter-i hakani'de 2.282.848 ve orman ve meadin tahsisatında da 3.000.000 kuruş kesinti yaptı. Böylelikle Komisyonun ön gördüğü bazı gider kalemlerini toplam 382.448.643 kuruş arttırırken, bazı gider kalemlerinde de 101.692.873 kuruşluk kesintiye gitti. Bu değişiklikler hesaba katılırsa hazırlanan yeni gider bütçesi 1.581.372.841 kuruşu buluyordu. Komisyonun fazla vereceğini ön gördüğü bütçe, bu

---

[1] Aslında Bâbıâlî'de bütçe sürecinin daha en başında, bütçeye ilişkin çeşitli çalışmalar yaptırmıştı. Sadaretten gelen talimatla Maarif nezaretinde; Adliye Nazırı Said Paşanın başkanlığında Malîye Nazırı Zühdü, Maarif Nazırı Tahir Münif, Şurayı Devlet Azasından Edip ve Sava Paşalar bütçe üzerine haftada üç gece çalışmıştı. Bu çalışmalara ait fazla bilgiye sahip değiliz (13 Ocak 1879/20 M 1296, A. MKT. NZD, 1420/91; 14 Ocak 1879/21 M 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr.169, s.1).

[2] 24 Temmuz 1879 (4 S 1296), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 245-246.

[3] 26 Ağustos 1879 (8 N 1296) A. MKT. NZD, 1457/ 49. (Aslında daha ilk kurulduğu günlerde Islahat-ı Maliyye Komisyonunun atıl istihdam alanlarının yükünden devleti kurtarmak amacıyla bu tür bir araştırması olmuştu; Bu çerçevede tüm devlet dairelerinin bünyesinde yer alan gereksiz kadrolar araştırılmıştı (30 Kasım 1878/ 5 Z 1295, Vakit, nr. 1118, s.2).

[4] 6 Ağustos 1879 (17 Ş 1296), İ. MM, 2981. Arz tezkiresi leflerinin sureti için bkz. 5 Ağustos 1879 (16 Ş 1296), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 708, s. 68-95; 5 Mayıs 1879 (16 Ş 1296), Y.A.RES, 4/18.

hesapça 152.790.841 kuruş açık veriyordu. Bu açığın kapatılması için Bâbıâlî'ye devlet dairelerinin tahsisatında %10'luk yeni bir tenkihat önerildi[1].

Heyet yaptığı tadilatların ardından bütçeyi Bâbıâlî'ye sundu. Ayrıca bir de fevkalade bütçe yapıldı. Böylelikle bütçe açığı olan 152.790.841 kuruşa bir de, askerî harcamalardan ve muhacirlerin masraflarından doğacak olan 764.812.557 ve önceki yıla ait avansların karşılığı olan 607.000.000 kuruşluk bir yük ilave edilince, bütçe açığı 1.524.603.398 kuruşa çıkıyordu.

Sadrazamın Meclis-i Vükelaya sunduğu bütçe kabul edildi. Heyetin bütçe açığının kapatılması için önerdiği %10 tenkihat esası da benimsendi. Kesintiler malî takvimle Eylül ayında işleme konulacaktı. Fevkâlâde bütçe açığının kapatılması içinde çeşitli önlemler alınması karara bağlandı. Ticaret Nazırı Cevdet Paşanın ilmiye tenkihatıyla ilgili bazı itirazları vardı. Sadrazam son şekli verilen bütçe taslağını Padişah'a yolladı. Sultan Abdülhamid bütçeyi onaylamış; fakat İlmiye tahsisatında gerçekleştirilecek tenkihatın, Bab-ı Fetva'nın görüşü alınarak yapılmasını ve Zaptiye tahsisatından tenkihat yapılırken de asayişe zarar gelmemesine dikkat edilmesini istedi[2].

Kamuoyunda tenkihatla ilgili haberler hızla yayılmaya başladı[3]. Sadrazam Ârifî Paşa her fırsatta bütçe dışı harcama yapılmamasını ve %10 tenkihat konusunun önemini

---

[1] Malîye Nazırı Zühdü Paşa genel hatlarıyla kabul ettiği bütçe hakkında bazı itiraz ve önerilerde bulunuyordu. Bütçe ile ilgili görüş ve önerileri Babıâli'ye iletildi. Zühdü Paşanın tekliflerine Ali Saib ve Ali Paşanın da bir itirazı yoktu. Zühdü Paşanın bütçeye ilişkin görüşleri, üç kişilik bütçe heyetinin mazbatasına derc edilmişti. Zühdü Paşa, gelirlerin mevcut şartlar içinde beklenildiği seviyede gerçekleşmesini zor görüyordu. Havalelerin ve ipoteklerin erittiği Rüsumat hasılatı da bir hayli az olacaktı. Mağşuş sikke ile halis sikke arasındaki farkta önemli bir zarar doğuracaktı. Öte yandan bütçede hesaba katılmayan bir çok fevkalade masrafta ortaya çıkacaktı. Bu yeni malî yılın büyük sıkıntılara gebe olacağı anlamına geliyordu. Tüm bu sıkıntıların altında yatan neden fevkalade askerî harcamalardı. Asker sayısı azaltılmazsa bu masraflar sürüp gidecekti. Zühdü Paşa hâlâ bir şekilde bir dış borç alınmasının zorunluluğuna değiniyordu. Tahsisatlarda kesintiye gidilmesi kaçınılmazdı. Islahat-ı Maliyye Komisyonunun yabancı üyelerince sunulan mazbatada yer alan tekliflerden uygulanabilir olanlar uygulanmalıydı. Ramazan kararnamesinden sonra tediyesine ara verilen dış borçların ödenmesine başlanılmalıydı. Gümrük gelirlerinin terakki etmesi için çalışılmalıydı. Borçlar sorununun çözümü de buna bağlıydı. Altyapı yatırımlarına önem verilmeliydi. Devletin gerçekleştirdiği mübayaat birleştirilmeliydi. Ordu içinde ki zabitan ve ümerayı askerîyeden vakti gelenler emekliye sevk edilmeliydi. Bütçe dışı harcamalara izin verilmemeli, muhasebe usulü yerleştirilerek, bütçe tahminlerinin gerçekleşip gerçekleşmediği kontrol edilmeliydi. Yapılacak tenkihata eylül geçirilmeden hemen başlanmalıydı (7 Eylül 1879/ 20 N 1296, İ. MM, 3026, lef, 1).

[2] 23 Eylül 1879 (6 L 1296), İ. MM, 3026. Arz tezkiresinin sureti için bkz. 5 L 1296/ 22 Eylül 1879, A.AMD, 226/51. İradenin leflerinin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 25-66. Ayrıca yine bütçeye ilişkin olarak bkz. BEO *Ayniyat Defterleri*, nr.1133, s.242. Bu bütçe ile ilgili bilgi veren diğer çalışmalarla karşılaştırınız; Stanford J. Shaw, "Ottaman Expenditures and Budgets in the late Nineteeth And Early Twentieth Centuries", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s.373-378; Akarlı, *Bütçeleri...*, s. 49- 50; Akar, *a.g.t*, s. 38-48.

[3] 29 Mayıs 1879 (8 C 1296), *Vakit*, nr.1293, s.2; 18 Haziran 1879 (28 C 1296), *Vakit*, nr. 1314, s. 1.

vurguluyordu[1]. Ayrıca yayınlanan bütçe gereğince düzenlemelerin yapılması devlet dairelerine bildirildi[2]. Bütçedeki tahsisatlar dikkate alınarak dairelerde memur sayısında indirime[3] ve maaşlarda da %10'luk tenkihat gereği olarak kesintilere gidildi[4]. Bütçe açığının kapatılması için bulunan çözüm yolunu hemen işleme koyan Babıâli, bir yandan da fevkalâde bütçe açığını ortadan kaldırmanın yollarını arıyordu.

Komisyon bazı dairelerin tahsisatında yaptığı kesintiler hakkında ilgili dairelerin bu konudaki faaliyetlerini de inceledi. Nitekim Ticaret tahsisatında yapılan kesintinin ardından nezaretin bu kesintiye dayanarak yaptığı iç düzenlemeleri komisyonun tekrar tetkik ettiğini görüyoruz[5].

Hariciye Nezaretinin talep ettiği tahsisat 16.540.000 kuruş iken komisyon ve heyetçe yapılan kesintilerle 13.000.000 kuruşa indirilmişti. Bu rakam, %10'luk tenkihatla birlikte, 11.700.000 kuruşa düştü. Böylelikle nezaretin başlangıçta istediği tahsisattan, 4.840.000 kuruş kesilmiş oluyordu. %25'i aşan oranda uygulanan bu kesinti, Hariciye Nezaretinin yeni malî yılda oldukça kıt kaynaklarla yetinmesi anlamına geliyordu. Buda bir takım tasarrufları gerektirecekti. Nezaret kesintiyi karşılamak amacıyla, bünyesindeki sefaretleri maslahatgüzarlığa indirme kararı aldı. Devletin diplomatik çevrelerde önemli bir prestij kaybına uğramasına yol açacak olan bu durum, resmi olarak ilan edilmeyecek, ama malî durum düzelene kadar belirlenen sefaretlerde, sefirler çekilip işler maslahatgüzarlar kanalıyla yürütülecekti. Paris, Londra, Petesburg, Berlin, Roma, Washington, Viyana ve Atina gibi önemli başkentlerdeki Osmanlı temsilcilikleri bu uygulama kapsamındaydı. Bu uygulama da kesintinin doğurduğu açığı kapatmaya yetmediği için bir takım maaşlı şehbenderliklerin fahri şehbenderliklere indirilmesine ve çok gerekli olmayan harcamaların yapılmamasına karar verildi. Buna rağmen hedeflenen 4.840.000 kuruş karşılanamadı. Yapılan tasarruf sadece 3.430.000 kuruşta kalmıştı. Bu durumdan Bâbıâlî'nin pek de hoşlanmayacağını bilen Hariciye nezareti, kalan 1.410.000 kuruşu da bir şekilde ortadan kaldırmayı taahhüt etti[6].

---

[1] 29 Eylül 1879 (12 L 1296), ML. MKT, nr. 307, s. 37.
[2] 30 Eylül 1879 (13 L 1296), DUİT, 37-2/ 1-8. Bu belgenin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 117-118.
[3] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), İ. DH, 64245.
[4] Lütfi, *a.g.e*, 176, 201.
[5] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), DUİT, 37-2/ 1-8. Arz tezkiresinin sureti için bkz. A.AMD, 227/24; *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 117- 124; 5 Kasım 1879 (20 Za 1879), DUİT, 37-2/1-7.
[6] 30 Eylül (13 L 1296), Y. A. RES, 4/ 60; Y.EE, 43/104.

Malî problemlerle boğuşan Babıâli, bütçe dışı harcamalara şiddetle karşı çıkıyor ve asla izin vermiyordu[1]. Ancak bu durum tepkilerin olmadığı anlamına gelmiyor. Tenkih edilmiş tahsisatla, idare-i maslahatın mümkün olamayacağını belirtip, konuyla ilgili itirazlarını Babıâli'ye bildiren Posta ve Telgraf İdaresinin bu istekleri Islahat-ı Maliyye Komisyonu Masarifat Şubesine havale edildi[2]. Bu girişimi yeterli görmeyen posta ve telgraf memurları, toplu istifa tehdidinde bulunmuş ve kararlılıkları sayesinde sonuçta istediklerini almışlardı. Babıâli burada ön görülen %10'luk tenkihattan vazgeçmek zorunda kaldı[3].

1.3.1 Maliye Nezaretinin Yeniden Teşkilâtlandırılması

Islahat-ı Maliyye Komisyonu, 95 mali yılı bütçesini hazırlarken diğer dairelerden olduğu gibi Maliye Nezaretinden de bütçe taslağını göndermesini istemişti. Komisyon Nezaretin gönderdiği taslakta talep ettiği tahsisattan 5.146.131 kuruş kesinti yapmış, Maliye Nezaretinin tahsisatını 41.000.000 kuruş olarak belirlemişti. Bu kesintinin Maliye Nezareti kadrolarında yapılacak bir düzenlemeyle karşılanması gerekiyordu.

Bütçenin yarattığı kesintiler bir yana, Maliye Nezaretinin yapısında bir düzenleme yapılması bir süredir zaten düşünülüyordu. Nezaretin İstanbul ve Vilâyetlerdeki büroları arasında daha etkin bir koordinasyonun sağlanabilmesi ve mali muamelatın daha iyi yürütülebilmesi için teşkilatın ıslahının gerekli olduğu düşünülüyordu[4].

Maliye Nezareti söz konusu düzenlemeyle ilgili bir taslak hazırlamış, bu taslak önce Bâbıâlî'ye ardından da Saraya havale edilmişti. Padişah bu taslağın bir de Islahat-ı Maliyye Komisyonunca incelenmesini istedi. Komisyon gerekli incelemeyi yaptıktan sonra taslak tekrar Saraya sunuldu. Tüm bu işler uzun denebilecek bir zaman almıştı. Padişah 22 Ocak 1880'de bu taslağı onayladı. Ortaya Maliye Nezaretinin teşkilat yapısını düzenleyen bir nizamname çıkmıştı.

---

[1] 16 Ekim 1879 (29 L 1296), BEO *Sadaret Defterleri*, nr.570.
[2] 1 Kasım 1879 (16 Za 1296), BEO *Sadaret Defterleri*, nr.571.
[3] Bu bilgiyi bir sonraki yılın bütçesinden; Islahat-ı Maliyye Komisyonu Masarifat Şubesince hazırlanan masraf bütçesi mazbatasında yapılan bir atıftan çıkarıyoruz (17 Şubat 1880/ 6 Ra 1297, İ. MM, 3101, lef, 11).
[4] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), İ. DH, 64245; A. AMD, 227/ 37.

Bütçede belirlenen yeni tahsisata uygun şekilde düzenlemeler ve 1295 bütçe açığını kapatmak için Babıali tarafından uygulanması kararlaştırılan %10 maaş kesintisi de yapılmıştı[1].

Maliye Nezareti, nazırın idaresi altında, heyet-i merkeziye ve heyet-i mülhaka olarak iki kısma ayrılıyordu. Virgü, Rusümat, Âşar ve Ağnam Emanetleriyle Meskukat-ı Şahane Müdüriyeti de Maliye Nezaretinin şubeleriydi.

Merkez teşkilatı on daireden oluşuyordu: Maliye Müsteşarlığı, Heyet-i Teftişiyye-i Maliyye, Varidat İdare-i Umumiyyesi, Masarifat İdare-i Umumiyyesi, Düyun İdare-i Umumiyyesi, Maliye Mektubçuluğu, Sandık Emaneti, Evrak Müdiriyyeti, Tercüme ve Tahrirat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Muhasebat-ı Atika Muhasebeciliği.

Merkez teşkilatına dışındaki ek birimleri diğer devlet dairelerindeki bütün maliye memurları, vilâyet ve sancaklardaki maliye müdürleri, kazalardaki mal müdürleri ve sandık eminleri oluşturuyordu.

Nezaret içinde hiyerarşiye riayet edilmesi muamelelerin aksamadan yürütülebilmesinin en önemli şartlarından biriydi. Maliye Nazırı hiyerarşinin en tepesindeki kişiydi. Nezaretin görev alanına giren her türlü işin yürütülmesinde kanunlar, nizamnameler, talimatnameler ve tebligatlar esas alınacaktı. Usulsüzlük yapan, görevini aksatan veya kurallara uymayan bir memura işlediği suça göre, *tevbih, tekdir, cezayı nakdi, tatil-i memuriyet* gibi cezalardan biri verilecekti.

Bu düzenlemelerin çerçevesinin çizildiği nizamnamede, nezaretin işleyişi, yazışmaların nasıl yapılacağı, nezaret bürosundaki dairelerin yetki ve sorumlulukları da belirlenmişti[2].

1.3.2. Yabancı Üyelerin Malî Denetim Önerisi

II. Abdülhamid, Islahat-ı Maliyye Komisyonu kadrosuna yabancı üyeleri alırken bazı diplomatik gayelerle hareket etmişti. Bu üyelerden Edward Harrison İngiliz, Mösyö Tricou'da Fransız hükümeti tarafından gönderilmişti. Mösyö Foster ve Mösyö Mercet ise finans çevresinden içinden önemli maliyecilerdi. Nasıl ki Padişahın bu üyeleri istihdam ederken bazı hesapları varsa, bu üyelerin de bazı hesapları vardı. Bu hesapların

---

[1] 22 Ocak 1880 (9 S 1297), DUİT, 37-2/7-2. Arz tezkiresi ve Islahat-ı Maliyye Komisyonunun hazırladığı mazbatanın sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 150-151.

[2] *Düstur*, I. Tertip, IV, 674-684; *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 152-157); Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, Ankara 1978, I, 28-37.

Osmanlı borçları meselesinde düğümlendiği söylenebilir. İngiltere'nin Anadolu ıslahatı meselesiyle ilgili teşebbüsleri de hatırlanırsa Osmanlı hükümetinin ciddi bir yabancı malî denetimi korkusu yaşadığı tahmin edilebilir.

Islahat-ı Maliyye Komisyonu toplantılarına bazen bizzat sadrazam başkanlık edebildiği gibi bazen de üyeler çalışmalarında başvurulmak üzere Babıâli'den bilgi isteyebiliyordu[1]. Komisyonun yabancı üyelerine, hükümetlerine özel raporlar gönderme izni verilmişti[2]. Nitekim Edward Harrison Londra'yla sık sık yazışıp Lord Salisbury'yi bilgilendiriyordu[3]. İtalya'nın da komisyona üye göndermek için İstanbul sefiri aracılığıyla girişimde bulunduğuna dair basında haberler çıktı[4]. Ancak Edward Harisson bir süre sonra bilmediğimiz bir nedenle istifa etti[5].

Yukarda açıklanan ve yabancı üyeler tarafından 20 Mayıs 1879'da hükümete sunulan rapor[6], yabancı üyelerin Bâbıâli ile olan ilişkilerini ciddi biçimde etkilemiş gibi görünüyor. Burada esas önemli olan bütçeyle ilgili değerlendirmelerden çok, raporun sonunda dile getirilen yabancı malî denetimi önerisiydi. Bu raporun komisyonun yabancı üyelerinin görevden ayrılmasında ne ölçüde etkili olduğunu bilmiyoruz. Osmanlıların beklentisi olan bu üyeler vasıtasıyla bir dış borcun gerçekleşmemiş olması da bu ayrılışta etkili olmuş olabilir

Söz konusu raporda yer alan 1295 bütçesine dair eleştirilere yukarda değinildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Öncelikle raporu genel olarak inceleyelim.

Layihanın başında silah altında bulundurulan yedeklerin, hazineye yüklediği ek masrafa değinilir. Savaşta tüm imkanlarını ordu için seferber eden hazine, fevkalade askerî harcamalar yüzünden hâlâ zor durumda olduğu için uygun durumda yedeklerin hemen terhisine başlanmalıydı.

Memur maaşları arasındaki adaletsiz dağılıma da dikkat çekilerek, yapılması düşünülen maaş kesintilerinin, özellikle üst düzey memurların aşırı derecede yüksek maaşlarında yapılması gerektiği belirtilerek diğer önerilere geçilir. İşe yaramaz ve

---

[1] 3 Şubat 1879 (11 S 1296), A. MKT. NZD, 1424/ 84; 23 Ocak 1879 (30 M 1296), *Tercüman-ı hakikat*, nr. 177, s.1.
[2] 21 Ocak 1879 (28 M 1296), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 175, s. 1.
[3] Clay, *a.g.e.*,s. 641- 642.
[4] 2 Nisan 1879 (10 R 1296), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 235, s. 1.
[5] 20 Ağustos 1879 (2 N 1296), İ. DH, 64158; 18 Mayıs 1879 (26 Ca 1296), *Vakit*, nr. 1281, s. 2; 17 Mayıs 1879 (25 Ca 1296), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 272, s. 1.
[6] Bu mazbatanın Fransızca'dan Türkçeye çevrilmiş metni için bkz, 20 Mayıs 1879, İ.MM, 3101, lef, 3. Özet bir metin veren A. Du Velay belgeyi *Levant Herald*'dan aldığını ifade ediyor. Müellif raporu sadece yabancı üyeler değil, bütün üyeler tarafından kaleme alınmış gibi gösterir (*a.g.e.*, s. 252-256).

tembel memurların işgal ettiği ihtiyaç fazlası kadrolar boşaltılmalıydı. Adliye ile Maarif, Ticaret ve Ziraat ile Nafia ve Orman ve Meadin nezaretleri, Seraskerlikle Tophane Müşirliği birleştirilerek önemli bir tasarruf sağlanabilirdi. Adeta süs olsun diye bekletilen Meclis-i Ayan ve nezaretlerle Meclis-i Vükela'nın görev alanına giren konulara müdahale eden Şûrâ-yı Devlet kaldırılmalıydı. Devletin ve özellikle de askerî ihtiyaçların satın alınmasında bir çok usulsüzlükler vardı. Bunlar ortadan kaldırılmalı ve özellikle sergi usulü terk edilmeliydi.

Vergiler makul oranlarda olmalı ve mükellefleri ezerek vergi kaynaklarının kurutulmasına izin verilmemeliydi. Bazen tahsilat masrafı olarak alınan ve verginin üçte birine yakın olan ek masraflar azaltılmalıydı. Hazinenin gelirlerini arttıracak, ticaret, sanayi ve ziraatı geliştirecek düzenlemelere girişilmeliydi. Yabancı sermaye özendirilmeli ve yabancı müteşebbisleri devlet dairelerinin kapılarında gereksiz yere bekleten bürokratik işlemler azaltılmalıydı. Yabancıların demiryolu, şose, liman gibi altyapı yatırımları özendirilmeliydi.

Madenler âtıl durumdan kurtarılmalı ve yabancı girişimcilere açılmalı; Ereğli, Tokat, Ergani, Keban gibi madenlerin iyi işletilmesi için çalışılmalıydı. Ayrıca mirî emlak kapsamındaki çiftlikler ve çayırların bir kısmı satılarak, bir kısmı da kiraya verilerek üretime açılmalıydı. Devlete ait ve vakıf arazilerin durumu iktisadî faaliyetleri baltalamaktaydı. Osmanlı ülkesinin %75'i bu statüdeydi. Vakıf arazilerinin statüsünün değiştirilmesii ve yeni bir özel mülkiyet sisteminin geliştirilmesi kalkınma için öncelikli şartlardan biriydi. İktisadî gelişmeyi sınırlandıran iç gümrükler tamamen ortadan kaldırılmalı ve para sistemi ıslah edilmeliydi.

Sergi usulüne gelince; taşrada görevli veznedarların önemli bir kısmı usulsüz davranmaktaydı. İddialara göre rüşvet almaya alışkın bu görevliler, en fazla rüşvet verenin sergisini daha önce ödemekte ve işine gelmeyen sergileri ise bekletmekteydi. Bu usulden vazgeçilmeli ve hazinenin bilgisi olmadan nezaretlerin sergi ihracına son verilmeliydi. Taşra maliyesindeki aksaklıkları çözebilmek için taşradaki vezneler ıslah edilmeliydi. Hazine aslında taşradaki ödemelerini Osmanlı Bankası şubeleri kanalıyla yerine getirebilirdi.

Hazırlanan bütçelerin içerdiği tahmini rakamların, gerçekleşip gerçekleşmediği konusu ise tam bir muammadan ibaretti. Bunun sebebi gelişmiş ve yeterli bir muhasebe sisteminin olmayışıydı. Bu mesele acil olarak çözüm bekleyen konulardan biriydi.

Bedel-i askerî'nin tevzi ve tahsil biçimi halkı zora sokmaktaydı. Vergi bakayaları bazen memurlarca keyfi olarak bağışlanmakta, bazen de mükerreren alınmakta; gümrük, duhan, tuz gibi çeşitli varidatın idaresinde bir çok usulsüzlük yapılmaktaydı.

Âşarın arazi üzerinden alınması için gerekli olan kadastro usulünün olmaması usulsüzlüklerin sürüp gitmesi anlamına gelmemelidir. En azından son beş veya on senenin ortalaması alınarak maktu bir meblağ belirlenerek köylülere rahat nefes aldırılabilir; tütün için de, İtalyan usulü bir reji idaresi tesisiyle bir gelir artırımı sağlanabilirdi.

Yabancı üyelere göre Osmanlı malîyesinin hastalığı kötü yönetimdi. Osmanlı malî idaresinin bünyesine yerleşmiş olan bu "*fenalığa en evvel çare bulmak lazimeden olub âdat-ı makduhayı ref ve izale etmek üzere hükümet-i seniyyenin idare-i umur-ı malîyyesini bir Avrupalı nazıra ihale etmesi lazım geleceği melhuz ise de bazı hissiyata dokunmaktan ictinab arzusuyla bu babda ısrar etmez*", yalnızca Avrupalı müfettiş ve memurların malî muamelatı kontrol etmesini teklifle yetinirler.

İstihdam edilecek Avrupalı görevliler, vergi tahsilatına nezaret etmekten hükümete ıslahat projeleri sunmaya kadar bir çok yetkiye sahip olmalıydı. Bunlar Malîye Nezaretinin her kademesinde istihdam edilmeli, devletin malî politikaları ve gelirleri Maliye Nezaretince yönlendirilmeliydi. Yabancı müfettişlerin etkin olarak çalışacağı, geniş yetkilerle donatılmış bir Maliye Meclis-i Kebiri kurulmalı; bu meclis taşradaki tüm malî muamelatı ve vergilere ilişkin her tür işi kontrol etmeliydi.

Raporun sonunda Osmanlı idaresinin yetkilerine saygı duyduklarını belirten yabancı üyeler, *".....hakikati setr ettiğimiz halde hükümet-i seniyyenin hakkımızda izhar buyurmuş olduğu emniyeti suiistimal eylemiş olur idik"* diyorlardı.

Bu layihanın Bâbıâli ve Saray üzerinde nasıl bir etki yaptığını bilmiyoruz. Ancak o dönemde, Padişahın ve Babıâli'nin temel stratejisinin ne pahasına olursa olsun yabancı malî denetiminden kaçınma olduğu hesaba katılırsa, mazbatanın özellikle malî denetimle ilgili bölümlerinin tepkiyle karşılanmış olacağı tahmin edilebilir.

Osmanlı hükümeti için yabancı üyelerin raporu, genel itibariyle kabul edilebilir değildi. Avrupa finans çevrelerinin bunu nasıl değerlendirdiğini bilmiyoruz. Ancak bu raporun sunuluşundan yirmi yıl sonra batılı bir maliyeci olan, A. du Velay'ın değerlendirmelerine bakılırsa olumlu karşılandığı düşünülebilir. Avrupa malî denetimini öneren böyle bir raporu, Avrupa finans çevrelerinin olumsuz karşılaması için hiç bir

sebep yoktu. A. du Velay, raporun uzun zamandır rastlanılmayan bir samimiyetle kaleme alındığını belirtir ve faydalı şeyler içeren diğerlerinin başına geldiği gibi, Babıâli'nin ve Malîye Nezaretinin tozlu arşivlerinde çürümeye terk edileceğini ifade eder[1].

Bu rapordan sonra Mösyö Tricou da görevden ayrıldı. Fransa'nın Beyrut konsolosuyken Islahat-ı Maliyye komisyonu üyeliğine tayin edilen Mösyö Tricou yaklaşık altı aylık hizmetin ardından komisyon üyeliğinden ayrılarak Fransa'nın İskenderiye genel konsolosluğuna getirildi[2].

1.4. Komisyonun Yeniden Yapılandırılması

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun sadece siyasi değil, aynı zamanda iktisadî merkeziydi. İstanbul piyasasının canlılığı ise, hazinenin ödediği maaşlarla birebir bağlantılıydı. İstanbul'da 1879 yazı asker ve memurlar için oldukça zor geçer, zira içlerinde aylardır tek kuruş maaş alamayanlar vardı. Ödemeleri bekleyen sadece onlar değildi. Emekliler ve tek geçim kaynağı ellerindeki esham kuponları olan yaşlı kadınlar da hazineden maaş bekliyordu. Herkesin ortak sorunu tedahüldeki maaşlardı.

Hazine maaşları veremediği zaman, memurlara maaşlarına karşılık olarak sergi adı verilen resmi bir kağıt verirdi. Sergiler genellikle değerinin çok altında bir meblağ ile sarraflara *"kırdırılırdı"*. Memurların maaşsız geçen uzun aylarda tek seçeneği buydu. Ancak bu sefer durum farklıydı; artık sarraflar bu sergilere itibar etmiyor, ne kadar düşük oranla olursa olsun kırmıyordu. Halkın sabrını taşırmaktan çekinen Bâbıâli, Ramazan ayında yarımşar aylık verileceğini açıkladı. Halk öfke içindeydi. Her sabah maliye hazinesinin bahçesine emekliler ve esham sahibi kadınlar toplanıyor; büyük bir gürültü içinde verilecek parayı bekliyordu. Böyle bir günde sıcağa ve gürültüye dayanamayan yaşlı bir kadın ölmüştü. Öfke ile bekleşen ve sürekli beddua eden kadınlar Maliye Nazırı Zühdü Efendi hakkındaki yolsuzluk söylentilerinden bahsediyor ve Nazırın Kızıltoprak'taki emlakı ağızlarda dolaşıyordu[3].

---

[1] A.Du Velay, *a.g.e.*, s.252-256.
[2] 2 Haziran 1879 (12 C 1296), İ. HR, 17200; 24 Mayıs 1879 (3 C 1296), *Vakit*, nr. 1288, s.2.
[3] Halk arasında Malîye Nazırı Zühdü Efendiye duyulan kızgınlığı anlatan ve Kızıltoprak'da ki emlakına iğneleyici bir şekilde dokunduran beyitler dolaşıyordu;

Dua almakla olmuşdur kızıltopraklar altun
Senin de 80 000 altun yaptığın var mı?

(Lütfi, *a.g.e.*,177-197)

Ramazanda verileceği söylenen yarım aylığı sadece malîye veznelerinde tanıdığı olanlar ve veznelerin önüne yaklaşabilenler alabiliyordu. Maaş almak isteyenler yaralanmayı ve elbiselerinin yırtılmasını göze almalıydı. Bu fırsatı bulamayanlar ise ümitlerini bayrama saklamaya mecburdu. Ancak Ramazan bayramında da beklenen maaş çıkmadı ve ümitler kurban bayramına kaldı[1].

Malî krizin sosyal etkilerini gördükçe kaygıları iyice artan Padişah, maliye komisyonunu yeniden düzenlemek için harekete geçti. Düzenlemenin temel amacı, daha etkin çalışacak, iki ayrı birim halinde örgütlenmiş bir maliye komisyonu oluşturmaktı. Devletin malî bünyesinin, vergi kaynaklarının daha etkin kullanımıyla desteklenmesi, gelirlerin arttırılması ve kısıtlı gelirlerin kontrollü bir şekilde harcanması amaçlanıyordu. Bu amaca uygun çalışmalar yapmak üzere Islahat-ı Maliyye Komisyonu varidat ve masarifat adıyla iki şubeye ayrıldı. Komisyonun kadrosu güçlendirilerek daha etkin bir şekilde çalışması sağlanacaktı.

Padişah 29 Eylül gecesi nazırları Yıldız sarayının mâbeyn dairesinde topladı. Toplanan *"meclis-i fevkalâde"*de herkesin görüşlerini içtenlikle ve çekinmeden belirtmesini istedi[2]. Mevcut maliye komisyonun lağvedilmesi kamuoyunda yanlış yorumlanabileceği için eski komisyonun lağvı yönüne gidilmedi ve halihazırdaki üyelerine yeni üyeler eklendi. Komisyon Varidat ve Masarıfat şubeleri şeklinde yeniden yapılandırıldı. Mâbeyn toplantısında alınan kararlar bir gün sonra Meclis-i Vükelada görüşüldü. Hükümet taslağa son şeklini vererek, komisyonun çalışmalarında esas kabul edilecek talimatnameyi hazırladı. Talimatnameyi onaylayan Padişah komisyonun hemen çalışmalarına başlamasını emretti[3].

Talimatnamesine göre, komisyonun temel görevi denk bir bütçe hazırlamaktı. Masarifat Şubesi bütçenin gider ve Varidat Şubeside gelir kalemlerini inceleyecekti. Ayrıca 95 bütçesinde ön görülen gelir kalemlerinden hepsinin gerçekleşmesi, yani vergilerin iyi tahsil edilmesi sağlanacak; bu gelirlerin nasıl arttırılabileceği araştırılıp bu yolda çalışmalar yapılacak ve elde edilen sonuçlar Bâbıâlî'ye bildirilecekti. Gelirler yeterli düzeye çıkarıldıktan sonra, bunlardan borçlara bir pay ayrılıp ayrılamayacağı

---

[1] Aynı yer

[2] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), *Vakit*, nr. 1416, s. 1-2.

[3] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), İ. DH, 64344/3. Arz tezkiresi ve leflerin sureti için, *Yıldız Esas Defterleri*, nr.709, s.112-118; arz tezkiresinin müsveddesi için, 30 Eylül 1879 (13 L 1296), A. AMD, 227/23. Konuyla ilgili diğer bir belge için bkz. 30 Eylül 1879 (13 L 1296), A. AMD, 227/28; 3 Ekim 1879 (16 L 1296), *Vakit;* nr.1418, s. 1-2.

görüşecek; komisyon bir yandan da giderleri azaltmaya çalışacaktı. Masrafların azaltılabilmesi için girişilebilecek çalışmalar üzerinde incelemeler de yapacaktı. Devlet kadrolarındaki atıl istihdam alanları tasfiye edilecek, maaşlar ve tahsisatlar üzerinde durularak israf önlenecekti. Esham ödemeleri başta olmak üzere hazinenin bazı ödemelerinde herhangi bir tecil yapılıp yapılamayacağı üzerinde durulacaktı

Komisyonun yabancı üyelerinin hazırladığı layiha incelenerek içerdiği önerilerden uygulanabilir olanlar Maliye Nezaretine ve Bâbıâlî'ye bildirilecekti. Raporda Heyet-i Ayanla ilgili yer alan öneri Kanun-ı Esasiye uygun olmadığından, bu heyetin tahsisatına dokunulmayacak; ayan üyeleri çeşitli görevlere, özellikle mülkiye müfettişliklerine atanarak ataletten kurtarılacaktı. Borç bulmak için değil, maliyenin ıslahı, gelirlerin arttırılması ve giderlerin azaltılması için çalışılacaktı. Yapılacak düzenlemelerin devlet muamelatını sekteye uğratmaması sağlanacaktı[1].

Talimatnamenin gazetelerle ilanı düşünüldüyse de daha sonra bundan vazgeçildi. Burada zikredilen bazı tahsisatların kesilmesiyle ilgili tasarıların rahatsızlık yaratma ihtimali vardı. Olası memnuniyetsizlikler, yapılıp yapılmayacağı henüz kesinleşmemiş bu düzenlemeler üzerindeki çalışmaları baltalayabilirdi[2]. Hükümet, malî hususlar üzerine özel bir görüşme yaparak, talimatnamede ön görülen biçimde çalışmalara başlanmasını komisyonuna iletti[3].

Komisyonun Masarıfat Şubesinin başkanlığına Dahiliye nazırı Kadri Paşa, Varidat Şubesi başkanlığına ise Sultanın eski mâbeyn başkatibi ve şimdiki Adliye Nazırı Said Paşa atanmıştı. Mikail Portakal Efendi, Sakız Ohannes, Kastro Bey, Hudaverdizade Ohannes, Nafia Nazırı Hasan Fehmi, Mösyö Foster, Edip Efendi, Çamiç Ohannes, Maarif Nazırı Münif Efendi, Subhi Paşa ve Emil Devo'nun yeni dönemde komisyon üyeliğine getirilmesi Saraydan emrediliyordu. Şûrâ-yı Devlet Reisi Ali Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Ali Saib Paşa ve Malîye Nazırı Zühdü Efendinin de üyeliğe atanması düşünüldüyse de görevlerinin çok önemli olması nedeniyle bundan vazgeçilerek üyeliğe Reşid Paşazade Celal Paşa atandı. Diğer iki üyeliğe atama daha sonra yapılacaktı[4].

İradede belirtilen isimlerin tamamı komisyon kadrosunda yer almamıştır. Komisyonun Varidat Şubesi üyeleri Abdüllatif Subhi, Kastro, Mikail Portakal Efendi,

---

[1] 1 Ekim 1296 (14 L 1296), İ. DH, 64344/ 3. Arz tezkiresinin ve leflerin sureti için *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 112- 118.
[2] 2 Ekim 1879 (15 L 1296), A. AMD, 227/59. Sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 712, s. 19.
[3] 4 Ekim 1879 (17 L 1296), *Vakit*, nr. 1419, s. 1.
[4] 1 Ekim 1879 (14 L 1296), İ. DH, 64344/ 3; 2 Ekim 1879 (15 L 1296), A. AMD, 227/ 63.

Sakız Ohannes, Edvars, Hüdaverdizade Ohannes Efendiden; Masarifat Şubeside Kadri Paşa, İbrahim Edip, Hasan Fehmi, Tahir Münif, Ahmet Celal ve Çamiç Ohannes'den oluşuyordu[1].

Sultan Abdülhamid'in Varidat Şubesi Başkanı ve Adliye Nazırı Said Paşayı sonradan Sadrazamlığa getirmesi üzerine, yerine komisyon üyelerinden Evkaf Nazırı Subhi Paşa başkanlığa atandı[2].

Komisyon bu düzenlemenin ardından yoğun bir faaliyet dönemi içine girdi. İki şubeye ayrılmasının amacı malî ıslahatlarla ilgili meselelerin daha hızlı ve etkin bir şekilde ele alınmasını sağlamaktı. Üyeler bu iş bölümüne büyük özen gösterdi. Babıâli veya her hangi bir daireden yanlış şubeye havale edilen konular diğer şubeye havale edildi[3]. Komisyon görevi alanı dışında olduğuna inandığı meseleleri de, ilgili daireye gönderilmesini Babıâli'ye bildirirdi[4].

İstanbul halkı için ise her şey hâlâ aynıydı. Maaşların Kurban bayramında da ödenmemesi durumunda bir sosyal patlamadan korkuluyordu. Odun ve kömür alamamış olan memur ve emeklilerin öncelikli kaygısı iaşe teminiydi. Esnaf Kurban Bayramında verilecek maaşlara güvenerek, maaşlılara un ve et gibi temel gıdaları satıyordu. Eğer beklenen aylık çıkmazsa veresiye verdikleri malların bedelini alamayacak olan esnafın, dükkanlarının kapısına kilit vurmaktan başka çareleri yoktu. Böylesi bir durumun yaratabileceği sosyal patlamanın sonuçlarını ise kestirmek zordu. Komisyon üyesi Kastro'nun hesabına göre, Kurban bayramının yaklaştığı şu günlerde, hazinenin kısa bir süreliğine rahat bir nefes alabilmesi için en azından 50 000 liraya ihtiyacı vardı[5].

1.5. Bâbıâli'nin Vergi Politikaları ve Maliye Komisyonu

1.5.1 İltizamdan Emaneten İdareye: Âşarın Tahsili Meselesi

Tanzimat'tan sonra Osmanlı maliyecilerinin temel hedefi, hazinenin gelir kaynaklarının iyileştirilmesiydi. Osmanlı maliyesinin temel sıkıntısı düzenli bir vergi sistemi olmaması ve vergilerin iyi tahsil edilememesiydi. Malî sistemin temelini

---

[1] 10 Ocak 1880 (27 M 1297), İ. MM, 3055; 15 Ocak 1880 (2 S 1297), İ.DH, 64785.
[2] 19 Ekim 1879 (3 Za 1296), İ. DH, 64367.
[3] 9 Kasım 1879 (24 Za 1296), İ. DH, 64381.
[4] 18 Mayıs 1880 (9 C 1297), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1009, s. 22
[5] Tüm bu değerlendirmelerin sahibi Kastro'nun layihası için bkz . 17 Kasım 1879, Y.PRK.ML, 1/78.

tarımsal vergiler oluşturuyordu. Tanzimatçıların temel amacı, iltizam yerine çağdaş bir tahsilat sistemi geliştirmekti. Ancak bunu başaramadılar[1].

İltizamın yarattığı sorunlar öteden beri devletin başını ağrıtmakta ve vilâyetlerden İstanbul'a pek çok şikâyetler ulaşmaktaydı[2]. 1879 yılına gelindiğinde, eyaletlerde henüz harbin etkileri devam ettiğinden köylülerin durumu iyi değildi.

Savaş sonrası dönemde, hazine mukataalara mültezim göndermekte zorlandığı gibi, açmış olduğu ihaleler rağbetten düşmüştü. Kaimenin yarattığı belirsizlik, ihalelere olan talebi azaltmış, bazı vilâyetlerdeki mukataalar açıkta kalmıştı. Önemli miktarda zahire eyalet ambarlarında çürümeye terk edilmişti. Aynî olarak tahsil edilen mahsulün nakil ve sevkinde büyük güçlükler yaşanıyordu. Vilâyetlerdeki defterdarlar âşarla ilgili muamelatı koordine etmekte zorlanıyordu[3]. İster iltizamla idare olunsun ister emaneten, tahsilat işinin yükü 1871 yılından beri, büyük ölçüde taşra malî idarelerinin sırtındaydı[4].

Şikâyetler çok fazlaydı. Bunlara bakılırsa tahsilat sistemindeki aksaklıklar köylüyü ezdiği için, köylüler elde ettiği mahsülden gerçek anlamda faydalanamıyordu. Çiftçilerle hazine arasında, asalak bir mültezimler güruhu vardı. Hazine âşarı tahsil hakkını, açılan ihalede en yüksek teklifi veren mültezime veriyordu. Böylece büyük sermaye sahipleri, ihaleleri kolaylıkla kazanıyordu. Bunlar aldıkları mukaatayı, küçük parçalar halinde diğer mültezimlere satıyordu. Bu işlem zincirleme devam eder ve sonuçta hazineyle köylü arasında, ihalelerde verdiği parayı fazlasıyla çıkarmayı amaçlayan bir mültezim zinciri oluşur. Bu durum, firsatçı müteşebbisler için önemli bir gelir kaynağı, hazine için ciddi bir kayıp, köylüler içinse çileli bir bekleyiş anlamına geliyordu. Köylü mültezimlerin gelişini mahsulüne el süremeden beklerdi[5].

Öte yandan âşarın tahsili, artık sadece bir malî mesele olmaktan çıkmıştı. Savaş öncesinde Tersane Konferansında da bu konu gündeme gelmiş, savaş ardından da

---

[1] Stanford Shaw, "Tanzimattan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, 934-935.
[2] Mordtmann, *a.g.e*, s. 186-189.
[3] 21 Ocak 1879 (28 M 1296), A. MKT. NZD, 1422/ 15.
[4] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 139.
[5] Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Ankara 1979, s.67-68; *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları* (1861-1892), "Mr. Barondan Kont Clarendon'a (1869)", derleyen: Nezih Varcan, çev. Ayşe Güner, Ankara 2000, s. 139.

İngilizlerin Anadolu Islahatı çerçevesinde dile getirdiği istekler arasında, âşar usulünün ıslahı konusu yer almıştı[1].

İltizamın kökleri çok eskiye gider. Tanzimat Fermanında iltizamın kaldırılacağı ilan edilmişti. Ancak sıra uygulamaya geldiğinde bu işin o kadar da kolay olmadığı anlaşıldı. Muhassıl adı verilen hazineye bağlı görevliler vasıtasıyla âşar emaneten tahsil edilmeye çalışıldıysa da sistemden istenen sonuç alınamadı ve iltizama devam etmekten başka çare kalmadı[2].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu âşar konusunu ele almaya hazırlanırken, yürürlükte olan talimatname artık işlerliliğini iyice yitirmişti. Bu talimatname bölgesel şartlar dikkate alınarak hazırlanmış, vilâyetlere göre farklı uygulama biçimleri geliştirilmişti. Tuna ve Aydın Vilâyetlerinde hazineden tayin edilen memurlar vasıtasıyla emaneten idare usulü benimsenmiş, geriye kalan vilayetlerde ise iltizam usulünün uygulanması kararlaştırılmıştı. Süleyman Sûdi bu düzenlemenin Tanzimat Fermanının ilanından o güne kadar gerçekleştirilen en iyi düzenleme olduğunu söyler. Geliştirilen bu sistem başlangıçta iyi işlerse de, zamanla çeşitli sorunlar yaşanmaya başlar. Özellikle göçebe aşiretlerin yaşadığı Musul, Arabistan, Bağdad, Suriye ve Trablusgarb gibi yerlerde önemli sorunlar ortaya çıkar. Zamanla sistem işlerliğini iyice yitirdi, ahalinin şikâyetleri ise giderek arttı[3].

Komisyon âşar tahsilatıyla ilgili kargaşanın giderilmesi için 1879'un ilk aylarında harekete geçerek iltizam usulünün ıslahı veya kökten bir değişiklik yapılması seçeneklerini ele aldı. Yapılan değerlendirme sonucunda, âşar ile ilgili ayrıntılı bir inceleme yapması ve ortaya çıkan sonuçları Islahat-ı Maliyye Komisyonuna bildirmesi için geçici bir ihtisas komisyonu kurulması kararlaştırıldı.

Bâbıâlî, komisyonun önerdiği biçimde, hazine bünyesinde Maliye Nazırı Kâni Paşa başkanlığında geçici bir komisyon oluşturdu. Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi üyesi Edip Efendi komisyonun ikinci başkanı olacaktı. Üyeliklere Orman ve Meadin Nazırı Bedros Efendi, Şûrâ-yı Devletten Mikail Efendi, İane-i Muhacirin Komisyonu üyeleri Selanik eski defterdarı Rıfat Efendi getirildi. Bâbıâlî, hazineye Âşar Komisyonuna başka üyeler

---

[1] İngilizlerin isteklerini değerlendiren Meclis-i Vükela, bu isteklerden biri olan âşar usulünün ıslahı ile ilgili zaten varolan çalışmaların, yakında bir nizamname ilan edileceğini belirtir (14 Kasım 1879/ 29 Za 1296, İ. MM, 3033/1); Said Paşa, *a.g.e*, I, 27.

[2] Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Malîyesi*, İstanbul 2001, s. 42-48; *İhsaiyyat-ı Malîyye* (1885-1909), çev. Fehmi Tümer, Ankara 2000, s.73- 78.

[3] Süleyman Sûdi, *Defter-i Muktesid,* Dersaadet 1307, II, 76-83; *İhsaiyyat-ı Malîyye*, s. 75.

de atayabileceğini bildirdi[1]. Buna istinaden hazine tarafından, âşar komisyonuna Süleyman Sûdi, Münir Paşa ve Mehmet Hilmi Efendi hazineyi temsilen atandı[2]. Ayrıca, âşar komisyonun kurulması ile ilgili teşebbüsü başlatan Islahat-ı Maliyye Komisyonu da bilgilendirildi[3].

Âşar komisyonu kendisine sevk edilen evrakı incelemekle işe başladı. Bu evrakın içinde valiler, vilâyet meclisi üyeleri ve Âşar müfettişlerinin konuyla ilgili görüşlerini içeren mazbatalar vardı. Bu mazbatalar Maliye Nezaretinin isteği üzerine hazırlanmıştı.

Komisyon yaptığı değerlendirmeler sonucunda, imparatorluk topraklarının büyük bir kısmında emaneten idare usulünde karar kıldı. İmparatorluğun bazı vilâyetlerinde ve iltizam ihalesinde talibi çıkmayan yerlerde, âşar gelirleri zaten emanet usulüyle tahsil ediliyordu. Ancak bu kısmi uygulamanın iyi işlediği söylenemezdi. İltizam için açılan ihale sonuç vermezse hazine açıkta kalan mukataaya kendi memurlarını gönderiyordu. Bu da uzun bir zaman alıyor ve bu arada tarlada bekleyen mahsul çürüyordu. Sistemin iyi işlememesinin temel nedeni, bu işte büyük ölçüde geçici memurların istihdam edilmesiydi. Hazinenin tahsilatı geçici memurlarla yapmaya çalışması usulsüzlüklere yol açıyordu.

Bu yüzden yeni dönemde uygulanacak emaneten idare sistemi daimi memurlara dayalı olmalı ve bu idare kurumsallaştırılmalıydı. Bunun için de Malîye Nezaretine bağlı Âşar Emaneti oluşturulmalıydı. Emanet etkin bir taşra örgütüne sahip olmalı, vilâyetlere birer nazır, livalara birer müdür ve kazalara birer memur atanmalıydı. Bu görevlilerin emrinde yeterli sayıda kâtip ve diğer tahsilat memurları bulunmalı ve âşarın tahsilini yolsuzluklara meydan vermeden gerçekleştirmeliydi. Tahsilat mevsiminde daimi görevlilerin yanında geçici kolcular ve yazıcılar istihdam edilebilirdi. Bunlar daimî memurların nezaretinde çalışmalı ve kesinlikle kurallara uymaları sağlanmalıydı. Âmirleri geçici görevlileri sürekli denetim altında tutmalı, usulsüzlüklere meydan vermemeliydi.

Yeni dönemde tahsilat işinin hızlı gerçekleştirilmesi sağlanmalı ve tahsilatta aynî olarak tahsil edilen mahsulün satışı ve tahsilat sırasında ele geçen nakit paranın

---

[1] 11 Şubat 1879 (19 S 1296), A. MKT. NZD, 1426/62. Mazbatanın sureti için bkz. BEO *Ayniyat Defterleri*, nr. 1130, s. 250; A. MKT. NZD., 1426/66.

[2] Âşar komisyonu üyelerinden Süleyman Sûdi geçici komisyona kendisinin yanında Münir, Edib ve Mikail Efendinin üye ve Kâni Paşa'nın da başkan olduğunu belirtir (*a.g.e.*, II, 80); Ancak 2984 numaralı Meclis-i Mahsus iradesinin lefleri arasında yer alan ve âşar komisyonuna ait olan mazbatalardaki mühürler bunun böyle olmadığını göstermektedir.

[3] 11 Şubat 1879 (19 S 1296), A. MKT. NZD, 1426/63.

hazineye teslimi sağlam esaslara bağlanmalıydı. Tahsilatta ele geçen aynî mahsulün korunması için muhkem anbarlar yapılmalıydı. Âşar emanetinin yerine getirmesi gereken diğer önemli işlem de "*mürettebat-ı askerîyyenin*", yani ordu birliklerinin ihtiyaç duyduğu zahirenin ayrılarak hızlı bir şekilde nakli ve sevkiydi. Tüm bu işleri yürütecek olan Âşar Emaneti bünyesinde istihdam edilecek olan kâtipler, yapılan her işi kayda almalı, hesaplar ve kayıtlar düzenli tutulmalıydı

Emaneten idarenin yürütülmesinin bölgesel şartlar gereği mümkün görünmediği, genellikle göçebe aşiretlerin ve kabilelerinin yaşadığı Bağdad, Trablusgarp, Halep, Diyarbakır gibi bölgelerde ise iltizam usulü devam ettirilecekti. Komisyon bölgesel şartları zorlamanın hazinenin gelirlerini arttırmaya bir faydasının olmayacağını düşünüyordu[1].

Âşar komisyonunun başka önemli bir kararı da Rumeli ve Anadolu'da bazı bölgelerde âşarın arazi üzerinden tahsiliydi. Bundan amaç ilerde yapılacak köklü bir düzenleme için hazırlıktı. Ancak bu yaklaşım Âşar Komisyonu içinde görüş ayrılığına yol açtı.

Başkan ve Malîye Nazırı Kâni Paşa bu işe karşıydı. Kâni Paşa, dört başı mamur bir kadastro usulünün olmamasını yapılacak böyle bir girişimin en büyük engeli olarak görüyordu. Eldeki kayıtlar yeterli olmadığı gibi, güvenilir de değildi. Kâni Paşanın itirazlarına rağmen bu uygulamanın bazı bölgelerde denenmesine karar verildi[2]. Ancak Kâni Paşanın kaygıları tamamen göz ardı edilebilir türden değildi[3].

Âşar komisyonunun aldığı bu kararlar hükümet ve Padişahça da onaylandı. Böylelikle âşarın emaneten idaresi esası benimsendi. Bölgesel şartlar nedeniyle iltizamla idarenin zorunlu olduğu yerlere ve âşarın bazı yerlerde arazi üzerinden alınması için yapılacak denemeye ilişkin esaslar da belirlenmiş oldu[4].

Bâbıâlî'de Âşar Emanetinin kuruluşu ile ilgili çalışmalar sürerken âşar gibi ağnamın da kurulacak emanet vasıtasıyla toplanmasının faydalı olacağı görüşü kuvvet kazanmaya başladı. Zira küçük baş hayvanlardan alınan ağnam vergisinin tahsiliyle

---

[1] 10 Ağustos 1879 (21 Ş 1296), İ. MM, 2984. Arz tezkiresi ve leflerin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr.708, s. 1-17.

[2] İ.MM, 2984, lef, 6. Kâni Paşanın görüşleri için aynı belgede, lef, 7; *Dustur*, I. Tertip, IV, 618-620.

[3] Nitekim bu uygulama beklenen sonucu vermemiştir. Âşar komisyonu üyelerinden Süleyman Sûdi bu yönde yapılan girişimin yakın tanıklarından biri olarak, uygulamanın çeşitli imkansızlıklar yüzünden başarılı olamadığını söyler (*a.g.e*, II, s. 83).

[4] 10 Ağustos 1879 (21 Ş 1296), İ. MM, 2984. Arz tezkiresi ve leflerin sureti içinde bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 708, s. 1-17. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Donald Quataert, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia (1876-1909)*, University of California, Los Angeles, Ph. D, 1973, s. 27-29.

ilgili şikâyetler de vardı. Kurulma aşamasında olan emanetin Âşar ve Ağnam Emaneti olarak teşkili fikri gündeme geldi. Emanetin başına Münir Beyin getirilmesi düşünüldü. Eğer kurulacak emanet başarılı olursa âşar yüzünden devletin girdiği diplomatik sıkıntılar da bertaraf edilecekti. Bâbıâlî Âşar ve Ağnam Emanetinin kuruluşu ve teşkilatlandırılması işinin Islahat-ı Maliyye Komisyonu ile birlikte halledilmesinin daha faydalı olacağına karar verdi[1].

Maliye Komisyonunun Varidat Şubesi çalışmalarına başlamadan önce Âşar ve Ağnam emini Münir Beyden bir taslak çalışması hazırlamasını istedi. Münir Bey ayrıca komisyon toplantılarına katılacaktı.

Varidat Şubesi öncelikle, daha önce kurulmuş olan geçici âşar komisyonun kararlarını ele aldı. Kararlar genel itibariyle benimsedi. Ardından Münir Beye hazırlattırılan taslak incelenerek üzerinde değişiklikler yapıldı. Emanet görevlilerinin alacakları maaşlar ve Münir Beyin hazırladığı Âşar ve Ağnam Emaneti talimatnamesi ele alındı.

Komisyon 12 Kasım 1879 Çarşamba günü, Âşar ve Ağnam Emanetinin kuruluşuyla ilgili çalışmasını tamamladı. Âşar ve Ağnam Emanetinin merkez teşkilatı düzenlendi ve taşra görevlilerinin iki sınıf üzerine tertibi kararlaştırıldı. Emanet vilâyetlerde defterdarın nezaretinde çalışacak bir nazır, sancak merkezlerinde bir müdür, mülhak kazalarda bir memurla temsil edilecekti. Bunların görevleri de hazırlanan talimatnameyle en ince ayrıntılarına kadar belirlendi.

Bâbıâlî, komisyonun belirlediği esasları bir iki küçük değişiklik dışında onayladı. Şöyle ki emanet görevlilerinin maaşları 95 bütçesi tenkihat kararları kapsamına dahil edildi. Emanetin kuruluşuyla ilgili hususlar 17 Ocak 1880'de Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi[2].

Böylelikle âşarı emaneten tahsil edecek teşkilat oluşturulmuş ve ağnam ve canavar vergilerinin de bu emanet vasıtasıyla toplanması karara bağlanmıştı. Bâbıâli'nin uygulamadan ve Emanetten beklentisi, ahalinin şikâyetlerini bertaraf edilmesi ve yabancı devletlerin bu şikâyetleri bahane ederek yaptığı baskıların ortadan kaldırılmasıydı.

---

[1] 3 Kasım 1879 (18 Za 1296), İ. DH, 64457.
[2] 17 Ocak 1880 (4 S 1297), İ. MM, 3077. Arz tezkiresi ve leflerin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 108- 143.

Yukarda belirtildiği gibi âşar ve ağnam ve canavar vergileriyle ilgili bütün muamelatın mercii olmak üzere kurulan Âşar ve Ağnam Emaneti, Malîye Nezaretine bağlıydı. Emanetin merkez heyeti emin, muavin, muhasebe ve tahrirat müdürü ve müdürlerin maiyetindeki muhasebe ve tahrirat kaleminden oluşmaktaydı.

Söz konusu vergilerin tahsili iltizamın uygulanacağı yerlerle ilgili işlerin koordinesi, taşrada görev yapacak nazır, müdür ve baş kâtiplerin atanması, görevlilerin denetlenmesi, suistimallarin ortadan kaldırılması, ordu için ayrılan zahirenin ilgili yerlere gönderilmesi Âşar ve Ağnam Emininin görevleri cümlesindendi.

Orduya verilen zahirenin ve Vilâyetlerin âşar ve ağnamla ilgili hesaplarıyla bunların denetlenmesi muhasebe kaleminin ana göreviydi. Emanetin bütün yazışmalarını yürüten Tahrirat kalemi evrakın yazımı, temize çekilmesi ve korunmasıyla da ilgiliydi.

Kaza memuru hasattan bir ay önce, kâtipleri ve bölgedeki birkaç bilirkişiden oluşan bir komisyon toplayıp istihdam edilecek geçici kolcu, yazıcı ve âşar memurlarını istihdam sürelerini ve maaşlarını belirleyecekti. Bütün bunlar için kaza meclisiyle livadaki müdürün onayını alacaktı. Koyun, keçi gibi hayvanların sayım mevsiminde, sayıcı ve kolcuların istihdamında da bezeri bir usul izlenecekti. Geçici görevlilerin sorumluluğu kaza memurlarındaydı.

Taşradaki nazırlar, müdürler ve kaza memurları, bölgelerindeki âşar, ağnam ve canavar vergilerinin tahsili, ele geçen nakit veya aynî ürünün ilgili yerlere teslimi, askerî ihtiyaçların sevki, aynî ürünün anbarlara depolanmasından sorumluydu. Ayrıca konuyla ilgili kayıt, hesap ve yazışmaların işbirliği içinde yapılması da görevleri arasındaydı. Maiyetlerindeki memurlardan da amirler sorumluydu. Anbarlardaki zahirenin satılması ve muamelatın kayda geçiriliş şekli en ince ayrıntılarına kadar belirlenmişti. Yapılan en ufak işin bile kayda geçirilmesi esastı. Bütün kayıtlar ve hesaplar denetlenecek ve merkez her konuda bilgilendirilecekti. Yazışmaları aksatanlar görevden alınacaktı. Bir yıl içinde emanet görevlilerinin maaşları, anbar kiraları, nakliye ücretleri ve diğer masraflarının toplamı genel âşar ve ağnam gelirleri % 10'unu aşmayacaktı[1].

Âşar ve Ağnam Emaneti kurulurken Islahat-ı Maliye Komisyonunun maaşlarla ilgili bazı çalışmaları olmuştu. Maliye Nezareti bir süre sonra Emanet çalışanlarının maaşlarıyla ilgili bir çalışma daha yaptı. Hazırladığı maaş cetvelini komisyonun

[1] İ.MM, nr.3077; lef, 3. Bu talimatnamenin matbu nüshası için bkz. *Dûstur*, I. Tertip, IV, 755-773.

Masarifat Şubesine sundu. Komisyonun onayının ardından konu Bâbıâli'ye sunuldu[1]. Cetvele göre Emanet çalışanlarının hazineye aylık maaş yükü 2.163.680 kuruştu.

Âşar ve Ağnam Emini Münir Beyin maaşı 12.000, muavini Cemal Beyin Maaşı 5.000, muhasebe kalemi müdürü 4.000, mümeyyizi 2.250, tahrirat kalemi müdürü 3.000, mümeyyizi ise 2.250 kuruş olarak tespit edildi. Merkez teşkilatında bu amirlerle birlikte görev yapan kâtip, refik, odacı toplam 48 görevlinin de maaşları ayrı ayrı tespit edilmişti.

Taşra teşkilatındaki birinci sınıf bir vilâyetin nazırı 5.000, ikinci sınıf 4.000, birinci sınıf bir sancağın müdürü 2.000, ikinci sınıf 1.750, birinci sınıf bir kaza memuru 1.500, ikinci sınıf 1.000 kuruş maaş alacaktı.

Maaş cetvellerinden, Emanetin taşra görevlilerinin sayısıyla ilgili de bazı bilgiler çıkarabiliyoruz. Taşrada 10 tane birinci sınıf nazır, 15 ikinci sınıf nazır, 46 birinci sınıf müdür, 62 ikinci sınıf müdür, 231 birinci sınıf kaza memuru, 260 ikinci sınıf kaza memuru vardı. Bu amirlerle birlikte, Emanetin taşra teşkilatında toplam görevli sayısı ise birinci sınıf nezaretlerde 80, ikinci sınıf nezaretlerde 120, birinci sınıf müdüriyetlerde 230, ikinci sınıf müdüriyetlerde 310, birinci sınıf kaza memuriyetlerinde 924, ikinci sınıf kaza memuriyetlerinde 1.040'dı. Sonradan 6 görevli daha istihdam edilmişti. Böylelikle taşra teşkilatındaki toplam görevli sayısı 2.710'u buluyordu[2].

Emaneten idareye geçişin rahatsızlık yarattığı bazı kesimler halk arasında yeni sistemin aleyhinde söylentiler yaymaya başladı. Yeni sistemi önemli bir başarı olarak gören devrin başvekili Said Paşa ise, bu söylentileri iltizam usulünden haksız kazanç sağlayan kişilerin çıkardığını ifade eder. Çünkü yeni sistem mültezimlerin kârlı kazanç kapısını kapatıyordu. Said Paşa emanet usulüyle tahsilin hazine için, iltizamla idare dönemine göre önemli avantajlar sağladığı düşüncesindeydi[3]. Ancak bu dönemde malî muamelatın bizzat içinde olan uzmanlara bakılırsa emaneten idarede bir çok sorunla karşılaşıldı. En önemli sorunlardan biri deneyimli ve iş bilir görevlilerin yokluğuydu. Süleyman Sûdi, Âşar ve Ağnam Emanetinin taşrada yeterli etkinliği gösteremediğini ve İstanbul'daki maliyecilerin emaneten idarenin başarısı için gösterdiği gayretlere, taşradaki meslektaşlarının fazla iştirak etmediğini belirtir[4]. Bir sonraki bölümde ayrıntılı

---

[1] 21 Şubat 1880 (10 Ra 1297), İ. DH, 64881.
[2] Aynı belge
[3] Said Paşa, *a.g.e*, c. I, s. 27.
[4] Süleyman Sûdi, *a.g.e.*, II, 81-84.

olarak anlatılacağı üzere emaneten idare yeterli derecede başarılı olamamıştır. Bunun temel sebebi tahsilatın önemli oranda ayni olarak gerçekleştirilmesidir. Hazinenin temel gelir kaynaklarından olan âşar ve ağnam uzun yıllar maliyecileri meşgul etmeye devam etmiştir[1].

1.5.2. Ağnam ve Canavar Vergilerine Zam Yapılması

Varidat Şubesi 12 Kasım 1879'da ağnam ve canavar vergilerine yapılmasını kararlaştırdı. Zamma köylülerin nasıl tepki vereceği ve bu tasarrufun, iktisadi gayelere uygun olup olmadığı tartışıldı. Konunun farklı boyutları vardı.

Bu esnada yüksek olan et fiyatlarının artışının nedenini araştıran maliye komisyonu koyun ihracının etkisini gözden uzak tutmadı. Ancak Rüsumat Emanetinden gelen veriler, et fiyatlarının artışında ihracatın etkili olmadığını gösteriyordu. Bunun üzerine ülkedeki koyun sayısında bir azalma olup olmadığı araştırıldıysa da vilâyetlerle yapılan yazışma sonucunda böyle bir azalmanın olmadığı görüldü. İnceleme sonucunda et fiyatlarının yükselmesinin nedeninin, iç talepteki ve tüketimdeki artış olduğu ortaya çıktı.

Vilâyetlerden komisyona gelen raporlarda, ağnama yapılacak bir zammı ahalinin *"sühûletle"* kabulleneceği ifade ediliyordu. Komisyon toplantılarına davet edilen dönemin Varidat Muhasebecisi Süleyman Sûdi Efendinin de görüşleri alındı.

Varidat Şubesi sonuçta Anadolu ve Rumeli'de keçi ve koyun başına alınmakta olan ağnam ve canavar vergisine 20 para zam yaptı. Yemen Vilâyeti ağnam vergisine bir önceki sene zam yapıldığı, Trabzon, Cezayir-i Bahri Sefid, İşkodra ve Hicaz Vilâyetleri ise şartların uygun olmadığını ve Ankara'da tiftik keçileri hastalık yüzünden telef olduğu için bu birimler zam uygulamasına dahil değildi. Trablusgarp'ta ağnam sayımı usulü uygulanmadığı için burada vergiye 1/6 oranında zam yapılacaktı.

Üç aylık yavruları dışında her bir canavara ise, 3 kuruş üzerine 1 kuruş zam yapılması kararlaştırıldı. Bu kararlar oy birliğiyle alındı. Yapılan zamla birlikte, ağnam vergisinden 20.000.000, canavar vergisinden ise 250.000 kuruşluk ek gelir bekleniyordu.

---

[1] Âşar ve ağnam konusunda genel bir değerlendirme için bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s.173-175.

Komisyon develerden alınacak vergiyi de düzenledi. Develerden az bir vergi alınmaktaydı. Yapılan inceleme sonucunda nakliyatta kullanılan develer dışında, hasat mevsiminde mamur yerlere gelen her bir baş deveden 10 kuruş alınması ve bu kararın 96 malî yılbaşından itibaren uygulanması kararlaştırıldı. Devenin kullanıldığı yerler genellikle kabile ve aşiretlerin bölgesiydi. Bölgenin sosyal yapısı gereği, göçebe ahalinin itaat altına alınması, vergilendirilmesi ve bu vergilerin tahsil edilebilmesi oldukça güçtü. Komisyon bu nedenle tahsilatın aşiret şeyhleri vasıtasıyla yapılmasını ve elde edilen gelirin bir kısmının bunlara verilmesini kararlaştırıldı.

Hükümet komisyonun zam kararını genel olarak kabul ettiyse de ufak tefek düzenleme ve değişiklikler yaptı. Ayrıca Komisyonun canavar vergisine 1 kuruş zam yapılmasına ilişkin kararına itiraz etti. Zam yapılmalı, ancak ağnam vergisine yapılacak zamla eşit miktarda, yani 20 para zam yapılmalıydı. Ayrıca komisyonun Trabzon ve Cezayir-i Bahri Sefid'i zamdan istisna tutmasını da doğru bulmadı.

Bâbıâlî'nin yaptığı düzeltmelerin ardından karar son şeklini almış oldu. İmparatorluğun Yemen, Hicaz ve İşkodra Vilâyetleri dışında kalan vilâyetlerinde, ağnam ve canavar vergisine 20 para zam yapılması, Hicaz dışında kalan bölgelerdeki urbanın develerinden de 10'ar kuruş vergi alınması kararlaştırıldı. Bu hususlar 19 Ocak tarihli irade ile onaylanarak yürürlüğe girdi[1].

1.5.3. Devlet Gelirlerinin Tahsili Sorunu

Sultan II. Abdülhamid, 12 Ekim 1879 tarihinde dolaysız vergilerin tahsiliyle ilgili Bâbıâli'nin kendisine sunduğu bir tasarıyı geri çevirmişti. Tasarıda dolaysız vergilerin zaptiyesiz tahsil edilmesi amaçlanıyordu. Zaptiyeler sürekli şikayetlere yol açmaktaydı.

Sultan Abdülhamid'in tasarıya itirazı esasa değil, usule ilişkindi. Hükümet işi aceleye getirmişti. Padişah, sırf bu tür işler için kurulmuş olan komisyonun konuyla ilgili mütalaasının alınmamasını doğru bulmamış ve meselenin bir de Maliye Komisyonuna sorulmasını istemişti.

Hükümet böyle bir emirle karşılaşabileceğini tahmin ediyordu. Fakat meselenin âciliyeti göz önüne alınarak bir defalığına komisyonun atlanmasını Padişahın anlayışla

---

[1] 19 Ocak 1880 (6 S 1297), İ. MM, 3070. Arz tezkiresi ve leflerin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1004, s. 110-115; Sûdi , *a.g.e*, II, s.132- 135; *İhsaiyyat-ı Malîyye*, s. 65; Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekalif Kavaidi*, haz. Hakan Özkan, Ankara 1999, s. 483, 501.

karşılayacağını düşünmüştü. Ancak yanılmıştı[1]. Saraydan gelen irade üzerine hükümet konuyu Maliye Komisyonunun Varidat Şubesine sevk etti. Komisyona havale edilen evrakın arasında tasarıya esas teşkil eden bir nizamname de vardı. Komisyon daha çok bu nizamname üzerinde çalıştı.

Bâbıâlî ile Maliye Nezareti arasında önceden yapılmış bir takım yazışmalara bakılırsa Meclis-i Vükela 1879 Ocağının ilk günlerinden itibaren bu nizamnamenin içerdiği hususlar üzerinde çalışıyordu. Meclis-i Vükela ayrıca bir toplantısında emlak ve temettü gibi vergilerin tarhı, tahsili ve bu vergileri ödemeyenler hakkında yapılacak muameleye dair bazı çalışmalar yapması için özel bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştı. Bu komisyon Nafiâ Nazırı Sava Paşa başkanlığında, Kâni Paşa ve Şûrâ-yı Devletten Mikail Efendi ve taşra malî muamelatına vakıf ve Maliye Nezaretince belirlenecek üç kişinin katılımıyla oluşacaktı. Hükümet bu özel komisyonun oluşturulmasını ve diğer üç üyenin süratle belirlenmesini Maliye Nezaretine bildirmiş, komisyon başkanı Sava Paşa ve diğer iki üyeye de konuyla ilgili talimat göndermişti[2].

13 Ekimde çalışmalarına başlayan Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesi, yirmi günü aşkın bir süre konu üzerinde çalıştı. Maliye Komisyonu genel itibariyle hazırlanan tasarıyı benimsedi. Ancak tasarının esasını oluşturan nizamnamenin çeşitli maddeleri üzerinde düzeltmeler yapılmasına karar verdi.

Nizamname 2 fasıl, 41 maddeden oluşuyordu. Bu nizamnameye göre vilayet, liva ve kaza merkezlerine birer baştahsildar atanacaktı. Her kazanın nüfusuna ve vergisinin durumuna göre, orada gerektiği kadar süvari ve piyade tahsildar bulunacak, atanacak tahsildarlar okuma, yazma ve hesap bilecekti. Tahsildarların 20-50 yaş arası olmasına dikkat edilecek, önceden yüz kızartıcı suçlar işlememiş, görevini kötüye kullanmamış ve zimmetine para geçirmemiş olması gibi şartlar aranacaktı. Ayrıca bir yere atanan memurun bölgedeki mülkî amirlerle yakınlığı ve akrabalığı olmaması gerekiyordu. Tahsildarlar gerekli kayıtları tutacak, vergi bakayasını takip ve tahsil edecek, borçlarını vermeyenler hakkında gerekli muameleyi yürütüp takibat ve tahsilat yapacaklardı.

Tahsildarlara aidat verilecek, elbise, yiyecek ve bineklerinin yem masrafları kendilerine ait olacaktı. Usulsüzlük yapanlar ve görevlerini suistimal edenler cezalandırılacak, başarılı bir şekilde yerine getirenler ise ödüllendirilecekti.

---

[1] 12 Ekim 1879 (25 L 1296), İ. DH, 64313.
[2] 10 Ocak 1879 (17 M 1296), A. MKT. NZD, 1420/18.

Nizamnamede kabzımal olarak adlandırılan ve tahsilat işinde görev alacak olan muhtarların da yerine getirmeleri gereken görevler açıklanmıştır[1].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesi, nizamnamenin bazı maddelerini düzeltti. Tahsildarlar için kefil olacak kişilerin zengin ve mal sahibi olmaları gerekiyordu. Tahsildarların olası bir suistimalinde devletin gelirleri, bir nevi garanti altına alınmış oluyordu. Usulsüzlük yaptığı sabit olan tahsildar ayrıca gerekli kanunî cezaya da çarptırılacaktı.

Nizamnamenin 18. maddesinde, vergi taksitlerini aksatanların borçlarının tahsili sırasında malları satılırken zaptiye ile işbirliği yapılmasını karara bağlamıştı. Islahat-ı Maliyye Komisyonu tahsilatın küçük bir aşamasında bile olsa, zaptiye kullanılmasının yapılan ıslahatın özüne aykırı olacağını belirtti. Söz konusu işlemde zaptiye yerine ihtiyar heyeti üyelerinin ve esnaf kethüdalarının kullanılması gerektiğine işaret etti.

Nizamnamenin 16. maddesinde yer alan hususlarla ilgili muhtemel bir sıkıntıyı Maliye Komisyonu dile getirdi. Hazineye borcu kalan mükelleflerden borcun nasıl tahsil edileceği konusu açıklanmıştı. Ancak yapılması gereken işlemleri, Osmanlı tebasına uygulamakta bir sorun yaşanmıyorsa da, aynı işlemler vergi borcu olan yabancı müteşebbislere uygulanamıyordu. Bu durumun doğurduğu çifte standart ise rahatsızlığa yol açıyordu. Islahat-ı Maliyye Komisyonu bu işi halletmek üzere Hariciye Nezaretinin sefaretlerle görüşüp bir uzlaşma sağlamasını ve bu konuda bir komisyon kurulmasını tavsiye etti[2].

Komisyon yaptığı düzeltmelerin ardından evrak Bâbıâli'ye ve oradan da Saraya gönderildi. Padişah bu tasarıyı onayladı[3]. Yapılan düzenleme ilgili devlet dairelerine duyuruldu[4]. Tahsil-i emval-i devlet nizamnamesi böylelikle yürürlüğe girmiş ve zaptiyesiz bir tahsilat sistemi geliştirilmişti.

Böylelikle ortaya çıkan yeni tahsilat sisteminin genel esasları belirlenmiş oluyordu. Bu düzenlemenin, o ana kadar yapılmış diğer düzenlemelerden daha kapsamlı olduğu uzmanlarca ifade edilse de ilerleyen günlerde bu yeni tahsilat sisteminin de bir çok soruna yol açacağı görülecekti. Zaptiyesiz tahsilat gerçekleştirilemeyecek, mecburen

---

[1] İ. MM, 3031, lef, 4. Nizamnamenin matbusu için bkz. *Düstur*, I. Tertip, IV, 382- 392. Nizamnameyle ilgili faydalı bir değerlendirme için bkz. A. Vefik, *a.g.e*, s. 429-430.

[2] 5 Kasım 1879 (20 Za 1296), İ. MM, 3031, lef. 3. Tahsil-i Emvali Devlet Nizamnamesi üzerinde komisyonun yaptığı düzeltmeler için bkz. aynı belge, lef, 6.

[3] 10 Kasım 1879 (25 Za 1296), İ. MM, 3031. Arz tezkiresi ve leflerinin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 709, s. 137- 167, 213- 221.

[4] 22 Kasım 1879 (8 Z 1296), ŞD, 2428/1.

zaptiyeler tahsilat işine müdahil olacaktı[1]. Buda sistemin temel amacına ulaşamadığını ve yürümediğini gösterecekti.

1.5.4. Emlak Vergisi Oranlarının Yeniden Düzenlenmesi

Islahat-ı Maliyye Komisyonu 18 Aralık 1879'da aldığı bir kararla emlak vergisine esas olan oranları yeniden belirledi. Bu karar alındığında meri olan oranlar, bütün arazi ve arsaların tahrir kıymeti üzerinden binde dört; mesken olsun, akar olsun bütün gayrı menkullerden kıymet vergisi olarak binde dört; akarların ise yıllık iradından, gelir vergisi olarak yüzde dört şeklindeydi[2].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesine göre emlâk vergisi oranlarıyla ilgili bir karışıklık vardı. Akarlardan kıymet vergisinin dışında alınmakta olunan yüzde dört irad vergisi, akar sahiplerince kiraya ekleniyordu. Böylelikle mülk sahibi, mülkünden dolayı elde ettiği gelirin vergisini kiracıya yüklemiş oluyordu. Bunu telâfi edecek bir düzenleme yapılmalıydı. Ayrıca bazı akar sahipleri, gelir getiren akarlarını mesken gibi yazdırıyor, böylelikle irad vergisinden kaçıyordu. Tabii ki bunun sebebi de mesken sahiplerinden sadece kıymet vergisi alınmasıydı. Vergi Emaneti görevlilerinin bu usulsüzlüklerini hakkıyla tespiti ise oldukça güçtü. Bu durumdan kurtulmak için oranlarda yeni bir düzenleme yapılmalıydı.

Varidat Şubesi, İmparatorluk sınırları içinde yaklaşık 3.500.000'u köylerde olmak üzere toplam 4.000.000 civarında mesken bulunduğunu tahmin ediyordu. Buna göre yapılacak zam daha çok köylüleri etkileyecekti. Bunun üzerine zaten zor durumda olan fakir ahaliyi ezmemek için, yapılacak zamma bir sınır belirlendi. 2.000 kuruşa kadar gelir getirebilecek –ki bu gelir binanın kıymetinin 20.000 kuruş kabul edilmesi anlamına geliyordu- binalardan sadece kıymet vergisi alınmaya devam edilecekti[3]. 2.000 kuruştan fazla gelir getirebilecek –kıymeti 20.000 kuruşun üzerinde kabul edilen- binalardan ise, iradının 2.000 kuruşu müstesna tutulmak üzere, kıymet vergisinin dışında bir de irad vergisi alınacaktı. Elde edilecek ek gelirin yarısı belediye dairelerine, diğer yarısı ise hazineye tahsis edilecekti. Karar Varidat Şubesinde oy çokluğuyla alınmıştı. Sadece Hudaverdizade Ohannes Efendi karara karşı çıktı.

---

[1] A. Vefik, *a.g.e*, s. 430.
[2] *İhsaiyyat-ı Maliyye*, s. 26.
[3] Hesaplamalarda bir binanın kıymetinin, getirdiği kira gelirinin on katı olacağı kabul ediliyordu. Buna kıstasa göre kıymeti 20 000 kuruş olan bir binanın geliri, 2 000 kuruş olacaktır.

Meclis-i Vükelâ, mevcut adaletsizliği gidereceği ve ek gelir sağlayacağı için komisyonun kararını kabul edilebilir bulmuştu. Özellikle yüksek kıymetli bina sahiplerinin vergisine zam yapılması kararlaştırıldı.

Hükümetin aldığı kararlar komisyonunkinden biraz farklı oldu. Hükümetin kararına göre, sahiplerinin içinde oturduğu, kıymeti 20.000 kuruşa kadar olan emlâktan binde dört; yine sahibinin içinde oturduğu ve kıymeti 20.000 kuruşun üzerinde olan emlâktan binde sekiz oranında vergi alınacaktı. Kiraya verilmiş bütün binalardan alınacak vergi oranı binde sekizdi. Arsaların ise kıymetinden eskiden olduğu gibi binde dört vergi alınmaya devam edilecekti. Bu oranlar 1296 malî yılbaşından itibaren yürürlüğe konulacaktı

Hükümet Varidat Şubesinin diğer kararını, yani elde edilecek emlak vergisi gelirinin yarısının belediye dairelerine verilmesi kararını kabul etmedi. Merkezî hazineye ait olan bir gelir asla başka bir kurumla paylaşılamazdı. Kararlar Padişah tarafından onaylandı[1].

Komisyon vergilerle ilgili çalışmalar yapmaya devam etmiştir. Bu çerçevede Maliye Nezareti 8 Aralık 1879 Pazartesi günü Vergi Emanetinin ele aldığı bir konuyu Islahat-ı Maliyye Komisyonuna gönderdi. Maliye Nezareti, Vergi Emanetinin yaptığı bir başvurudan bahsediyordu. Vergi Emaneti 4,5 milyonluk koçanlı emlak vergisi ve temettüat tezkiresinin masrafının karşılanması için emlâk ve temettüat vergileri mükelleflerinden fazladan 20 para alınmasını tasarlıyordu. Bu konuda Vergi Emaneti Maliye Nezaretine, Nezaret de Maliye Komisyonuna başvurdu. Bunun üzerine Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesi, mesele üzerinde çalışmaya başladı.

Vergi Emaneti, tezkirelerin hazırlanması için 1.000.000 kuruş, tezkirelerin doldurulmasıyla ilgili işler için gerekli görevlilerin masrafları için 2.200.000 kuruş olmak üzere toplam 3.200.000 kuruşluk bir ek masrafın hazineye yükleneceğini söylüyordu. Bu masrafların hazineyi sıkıntıya sokmaması için, her mükellefe tezkire verilirken 20 para alınacaktı. Bu meblağ, yıllık olduğu için mükelleflerce fazla yüksek karşılanmazdı.

---

[1] 18 Ocak 1880 (5 S 1297), İ. MM, 3074. Arz tezkiresinin ve leflerin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1004, s. 102- 106. Stanford Shaw 18 Ocak tarihli, İ. MM 3074 numaralı bu iradeyi kullanmış, fakat iradedeki verileri yanlış değerlendirmiştir. Shaw oranların belirlenmesinde esas alınan basamağı verirken, iradeyi yanlış okumuştur. Shaw, kıymeti 1.000 kuruşa kadar olan binalardan binde dört, kıymeti 1.000 kuruşun üzerinde olan akar veya mesken her tür bina için binde sekiz oranında vergi alınacağını yazmıştır. Buradaki basamağı belirleyen kıymet Shaw'ın söylediği gibi 1.000 kuruş değil, aslında 20.000 kuruştur (Stanford Shaw, "The Nineteenth Century Otaman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 6 (1975), s. 427-428); Makalenin Türkçesi için bkz. Shaw, ...Vergi Sistemi, s. 943-946.

Maliye Nezareti bu öneriye pek sıcak bakmıyordu. Tezkirelerin her biri için 20 para alınırsa, hazine yılda 2.250.000 kuruşluk bir meblağ elde edecekti. Ancak uygulama hukukî değildi. Nezaret böyle bir uygulamanın Kanun-i Esasinin 25. maddesine aykırı olduğunu düşünüyordu. Bu maddeye göre keyfi olarak hiç kimseden bir akçe bile vergi alınamazdı[1].

Komisyon 15 Aralık 1879 tarihinde konuyla ilgili mütalaasını hazırladı ve Maliye Nezaretinin görüşüne karşı çıktı. Önceki vergi uygulamalarında benzeri ek ödemeler mevcuttu. Tapu senetlerinden birer kuruş *kâtibiye* alınması ilk akla gelen örnekti. Maliye Komisyonu emlak vergisi ve temettüat tezkirelerinin masrafları için *kaydiye* adıyla yıllık 20 para alınmasını uygun buldu. Uygulamanın gayrı hukukî bir yönü yoktu[2]. 1296 malî yılından itibaren tasarı hayata geçirildi[3].

1.5.5. Bedel-i Askerî

Islahat-ı Maliyye Komisyonu 13 Kasım 1879 tarihinde uzun süredir şikâyet konusu olan bedel-i askerî ile ilgili yaptığı incelemeyi Babıâli'ye sunmuştu.

Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerin askerliği meselesi Tanzimat'ın ilânıyla bir sorun haline gelmeye başladı. Devletin amacı gayrimüslimleri de da askere almaktı. Ancak bu iş sürüncemede kalmıştı.

Ruslarla gerilimli günlerin sürdüğü bir dönemde, 14 Mayıs 1855'de Osmanlı hazinesinin köklü gelir kaynaklarından biri olan cizyenin kaldırıldığı kamuoyuna duyuruldu[4]. Uzun süredir hedeflenen, gayrimüslimlerin askere alınması tasarısı uygulamaya geçirilecekti. Çalışmaları yürüten Meclis-i Tanzimat, gayrimüslimlerin yüzyıllardır silah kullanmaya ve askerliğe yabancı oluşlarını göz önüne alarak ilk aşamada sadece 3.500 kişinin askere çağrılmasını kararlaştırdı. Gerekli şartları taşıyan bütün gençlerin aşama aşama silah altına alınması tasarlanıyordu[5].

Uygulama, yetkililerin beklediklerinden daha büyük zorluklara gebeydi. Tasarıyı uygulamak zorlu bir mesaiyi gerektiriyordu. Çünkü ciddi ve kararlı bir direniş vardı.

---

[1] *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 60-61.
[2] *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 60- 62.
[3] A. Vefik, *a. g. e*, s. 582; *İhsaiyyat-ı Maliyye*, s.103.
[4] Bu dönemde cizyenin kaldırılması ile ilgili tartışmalar için bkz. Mehmet Yıldız, "1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruiyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslamî Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, nr. 7, İstanbul 2002, s. 75-114.
[5] Gayrı Müslimlerin askerlik serüveni için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrı Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

Babıâli'nin böyle bir işe kalkışması, Müslümanlar için " *Türk askerini gavur zabitlerin emri altına vermek*", gayrimüslimler içinse "*Hristiyan kuzularını, Müslüman kurtların eline bırakmaktı*"[1].

Bedel-i askerî ile ilgili ayrıntılara girmeyeceğiz. Zaten bu konuda önemli bir literatür mevcuttur[2]. Sadece Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun bedel-i askerî ile ilgili yaptığı çalışmaya değineceğiz.

Aralık 1875'e gelindiğinde ise bedele mükellef olanların yaşlarına ilişkin bir düzenleme yapılmıştı. Bedel-i askerînin 20-40 yaşları arası gayrimüslim erkeklerden alınması kararlaştırılmış ancak bu karar büyük bir tepkiye yol açmıştı. 7 Nisan 1876'da tepkileri dikkate alan Bâbıâli geri adım atmış mükellef yaşı tekrar 15-75 yaş arasına yayılmıştı[3].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu da kurulduktan sonra bu konuyu gündemine aldı. Komisyonun Varidat Şubesi bedel-i askerinin tevziindeki adaletsizlikle ilgileniyordu. Mevcut usul bir eşitsizliğe yol açıyordu. Bedelin 15-75 yaş arası gayrimüslim erkeklerden alınması onlara yüklenmesi onlara çok ağır olmayan bir yük getiriyordu. Müslümanlar önce, ölüm riskinin gayet yüksek olduğu beş yıllık bir dönemi -20-25 yaş arası- silâh altında geçiriyor, ardından rediflik ve mustahfızlık dönemini tamamlıyorlardı. Bu da müslüman bir gencin 20 yaşından 40 yaşına kadar, ordu için her istenildiğinde hazır olması anlamına geliyordu. Akranları gayrimüslimler ise ticaret, zanaat ve ziraatte uzmanlaşmakla meşgul oluyorlar ve çetin askerlik görevini yapmak yerine 180 kişide 1 kişi için, 5.000 lira veriyorlardı. Üstelik bu para 15 ilâ 75 yaş arası gayrimüslimlerden alınıyordu. Ortada iki yönlü bir adaletsizlik vardı. Her an ölümle burun buruna olarak sürdürülen bir hizmeti yürüten 20 ile 40 yaş arası müslüman erkeklerin gayrimüslim akranları önemsiz sayılabilecek bir parayla işi savuşturuyorlardı. Bu hem müslüman erkekler için, hem de 15- 20 ve 40-75 yaş arası gayrimüslim erkekler için kabul edilemez bir durumdu. Çünkü askerlik çağındaki dindaşlarının yükümlülüğüne, henüz bu çağa gelmemiş ve bu çağı aşmış gayrimüslim erkekler de katılıyordu.

---

[1] Du Velay, *a.g.e.*, s.451.
[2] Bedel-i askeri için bkz. Gülsoy, *a.g.e.*, s.67-96; A.Vefik, *a. g. e*, s. 466-473; Du Velay, *a. g. e*, s. 450-452; *İhsaiyyat-ı Maliye*, s. 44-46; Şener, *a. g. e*, s. 117-118.
[3] Gülsoy, *a.g.e*, s. 84-85.

Varidat Şubesi Seraskerlikten konuyla ilgili bilgi aldı. Buna göre imparatorluk sınırları içinde gerekli vasıflara sahip, 20-40 yaş arası 549.000 gayrimüslim erkek vardı. Bu sayıyı esas alıp, 1295 yılı bütçe rakamlarına göre bir hesaplama yapıldığında görüldü ki kişi başına sadece 13-14 kuruşluk bir bedel veriliyordu. Bu da çok cüzi bir meblağdı. Bu haksızlık düzeltilmeli, bedelin yükünü sadece askerlik çağındakiler, yani 20-40 yaş arasındakiler çekmeliydi.

Ayrıca Islahat-ı Maliyye Komisyonu, *an-cemaatin* tahsil usulünü de iyi karşılamıyordu. Kocabaşıların usulsüzlüklerinden ve fakir halktan zorla fazla para aldıklarından söz ediliyordu. Varidat şubesince 13 Kasım 1879 tarihinde alınan karara göre bedel-i askerî artık 20-40 gayrı müslim erkeklerden alınacak, tahsilatta tahsildarlar marifetiyle yapılacaktı.

Komisyonun kararı Bâbıâli'ye ulaştı. Hükümet için 1875'de yapılan benzeri uygulamanın izleri henüz çok tazeydi. Bu yüzden yine aynı tepkilerle karşılaşmak istemiyordu. *An-cemaatin* tahsilde bir takım usulsüzlükler olduğu doğruydu. Ancak bu, sistemi kökten bir değişime tabii' tutmak için yeterli bir sebep değildi. Hükümet hesaplara ilişkin kayıtların daha düzenli tutulmasını sağlayacağını taahhüd ediyor, sadece bakaya kalan bedellerin tahsildar kullanarak tahsil edileceğini belirtiyordu. Bâbıâli insiyatifini kullanmıştı. *An cemaatin* tahsil usulünün korunması ve bedelin 15 ile 75 yaş arasındaki erkeklerden alınmaya devam edilmesine karar verildi. Hükümetin Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesinin kararının aleyhine, mevcut sistemin lehine bir karar vermesine sadece Adliye Nazırı ve Islahat-ı Maliyye Komisyonu Varidat Şubesi başkanı Subhi Paşa itiraz etti. Subhi Paşa mükellef olmayanlarla (15-20 arası), mükelleflikten sakıt olanların (40-75 arası) bedele iştirak etmesini adalete ve hakkaniyete uygun bulmamıştı. Padişah komisyonun değil, Meclis-i Vükelanın aldığı kararı benimsedi[1]. Alınan karar Maliye ve Adliye Nezaretlerine de bildirildi[2].

1.6. Hazinenin Gelirlerini Arttırma Çabaları

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlıların temel politikalarından biri gelirlerin arttırılmasıydı. Yeni merkeziyetçi devlet anlayışı gereği genişleyen devlet muamelatı

---

[1] 4 Şubat 1880 (22 S 1297), İ.MM, 3073.
[2] Adliye ve Maliye Nezaretine yazılan tezkire için bkz. 9 Şubat 1880 (27 S 1297), *Düstur*, I. Tertip, IV, 804- 806.

ve memur sayısı, masrafları arttırmıştı. Masrafların artması gelirlerinde arttırılmasını gerektirdiğinden *"tezyid-i varidat"* konusu sürekli gündemde kaldı. Komisyonun en önemli görevlerinden biri de gelirleri arttırıcı tedbirlerin almasıydı. Bu husus nizamnamede, *"varidat-ı umûmiyyenin ıslâh ve tadili içün ne makûle esbab ve vesâilin istihsâline teşebbüs olunmak iktizâ edeceğini ..... Bâbıâlî'ye arz eylemek"* şeklinde açıklanmaktaydı[1].

Köklü ve gerçekçi bir malî ıslahat, ancak gelirlerin arttırılmasıyla mümkündü. Osmanlı maliyecileri vergilere zam yapmak ve masrafları kısmakla bu işin yürümeyeceğini biliyorlardı. Uzun vadede malî istikrarı sağlamanın yolu, gelirlerde esaslı bir artış sağlamaktı. Bu ise çeşitli yatırımların yapılmasını mecburi kılıyordu. Ancak her yatırım, aynı zamanda giderlerin artması anlamına geliyordu. Oysa bu dönemde, bütçeden yatırımlar için büyük tahsisatlar ayrılması neredeyse imkansızdı.

9 Ekim 1879 tarihinde hükümetin komisyona havale ettiği bir yazıda Foça, Çamaltı, Ada, Çandarlı ve Aliağa tuzlalarından elde edilen tuzların saklanması ve korunması için yeni anbarlar yapılması ve mevcutlarının da tamir edilmesi konusunda komisyonun görüşleri sorulmaktaydı. Bu iş için yüklü bir meblağ gerekiyordu. Daha önce bu paranın karşılanması için Rûsümat Emaneti, Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi ve Bâbıâli arasında bir dizi yazışma yapılmış ve Padişah, hazinenin sıkıntıda olduğu bir zamanda, bu tür yüksek maliyetli projelere Islahat-ı Maliyye Komisyonunun görüşü alınmadan teşebbüs olunmamasını istemiş; bunun üzerine konu komisyona havale edilmişti.

Rûsümat Emanetinin, Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesinin ve mühendisin değerlendirmelerini inceleyen Islahat-ı Maliyye Komisyonu, hazinenin çok sıkışık olduğu bir dönemde 6.000 lira gibi yüklü bir harcamanın yapılması düşüncesini yerinde bulmadı. Öte yandan hazinede o an için bu masrafı karşılayacak para yoktu. Yeni anbar yapılmasına izin verilmedi ancak tamirat ve genişletme çalışmalarına müsaade edildi. Komisyon mevcut anbarların tamiri için metalik akçe olarak 637, genişletme işi içinde 1.500 lira tahsisini teklif etti.

23 Ekimde çalışmalarını tamamlayan Masarifat Şubesi, kararını Babıâli'ye iletti. Babıâlî komisyonun tamirle ilgili kararını benimsediyse de genişletme işlemine 1.500

[1] 30 Ekim 1878 (3 Za 1295), İ. DH, 63157.

lira sarfını uygun bulmadı. Bunun yerine eski bir kalenin anbara dönüştürülmesini kabul etti. Bu hususlar 21 Mart 1880 tarihli irade ile konu yürürlüğe girdi[1].

Komisyonun bu konudaki tavrına bakılırsa yatırımları desteklediğini, ancak hazinenin sıkışık olduğu bir dönemde bütçede karşılığı olmayan bir para için daha da sıkıştırılmasını kabul etmediği görülür.

Komisyon hazineye büyük gelir getirebilecek doğal kaynakların işletilmesi konusunda pragmatik düşünüyordu. Mevcut şartlar içinde madenleri işletmenin en karlı yolu özel girişimciler eliyle madenleri maktuan işletmek olurdu. Ancak komisyon ormanların mümkün olduğu kadar bizzat devlet tarafından işletilmesi taraftarıydı. Bu konuda ki yaklaşımını komisyon Bâbıâlî'ye bildirmişti[2].

Komisyon yatırımlar konusunda Bâbıâlî'nin önündeki en büyük engelin para sıkıntısı olduğunu bildiği için büyük alt yapı yatırımlarında özel girişimcileri kullanmanın yerinde olacağını düşünüyordu. Demiryolu, şose ve kanal gibi gelirlerin artışına büyük etki yapacak alt yapı yatırımlarının yabancı sermaye kullanılarak yapılması taraftarıydı. Komisyon Bâbıâlî'ye bu çerçevede tavsiyelerde bulunmuştu[3].

Komisyon Devlet mülkiyetindeki atıl emlak ve bir kısım arazinin satılmasının en uygun ve hazine için en yararlı hareket tarzı olacağını düşünüyordu. Bu konuda gerekli girişimlerde bulunarak bu tür emlak ve arazinin satışını gündeme getirmişti. Fakat komisyonun bu teklifi Saraydan onay alamadı. Padişah emlâk fiyatlarının o günlerde düşük olduğunu öne sürerek bu tür bir satış işlemi için uygun bir zaman olmadığını söyledi[4].

Varidat Şubesi, yeni gelir kaynakları öneren layihâlârı da inceliyordu. Bu layihâlârın büyük bir kısmı Babıâli'den bir kısmı da Saraydan havale ediliyordu[5].

Maliye Komisyonu hazinenin gelir kayıpları yaşamasını engellemeyi de düşünüyordu. Hazine özellikle para sistemindeki sorunlar nedeniyle gelir kayıplarına uğruyordu. Bu sorunun aşılması için komisyon bir plan hazırladı. Bu planın amacı mağşuş sikkeler yüzünden yaşanan gelir kaybının ortadan kaldırılmasıydı. Komisyonun çözüm için 9 Kasım 1879 tarihinde sunduğu öneride, mağşuş sikkelerin imhası için bir

---

[1] 21 Mart 1880 (10 R 1297), İ.ŞD, 2778.
[2] 28 Mayıs 1880 (19 C 1297), İ.MM, 3115.
[3] 1 Kasım 1879 (16 Za 1296), BEO *Sadaret Defterleri (Ayniyat/Devair)*, nr. 570.
[4] 15 Ocak 1880 (2 S 1297), İ. DH, 64785.
[5] 29 Ocak 1879 (6 S 1296), A.MKT.NZD, 1428/ 42; 3 Kasım 1879 (18 Za 1296), BEO *Sadaret Defterleri (Ayniyat/Devair)*, nr. 571.

komisyon kurulması ve bu komisyonun emrine tahsis edilecek parayla mağşuş sikkeleri piyasadan çekmesi öneriliyordu[1].

1.7. 1296 Bütçesinin Hazırlanması

Sadrazam Said Paşanın ifadesiyle 96 malî yılı " *emsâli nâ-meşhûd bir buhrân-ı malîye mütesâdif* " idi[2]. Malî konulara verdiği önemle bilinen Said Paşa, bütçe konusuyla yakından ilgilendiğinden, ayrıntılı bir bütçe hazırlanması için 9 Şubat 1880'de Maliye Nezaretine bir talimat gönderdi[3].

Islahat-ı Maliyye Komisyonu yeni malî yıl bütçesinin hazırlanması sürecinde önemli bir rol üstlendi. Varidat Şubesi bütçenin gelir ve Masarifat Şubesi de gider kalemlerini ele alacaktı.

Varidat Şubesi, maliye hazinesinden gerekli evrakları getirterek çalışmalarına başladı. Komisyon bu evraklar üzerinde kapsamlı incelemeler yaptı. Gelir tahminleri önceki yılların vergi rakamları, henüz kapatılmamış 95 bütçesine ait tahminî rakamlar ya da daire ve vilâyetlerin genellikle 95 malî yılının ilk aylarında gerçekleşen rakamları esas alınarak belirlendi. Ortada önemli bir sorun daha vardı: Kaimenin para sistemine getirdiği karmaşa önceki yıllara ait rakamları şişirmiş, savaş ise vergilerle ilgili kayıtları tahrip etmişti. Ayrıca olağanüstü giderler için bazı gelir kalemlerine değişik oranlarda zam yapılmıştı. Bütün bunların hesaba katılması gerekiyordu.

Komisyon gelir kalemlerini hesaplarken önünde üç seçenek vardı. Birincisi, daire ve vilâyetlerden gelen rakamların; ikincisi 1292, 1293, 1294 malî yıllarında gerçekleşen gelir rakamlarının ortalamasının alınması, üçüncüsü de, henüz kapatılmamış olan 95 bütçesi rakamlarının esas alınmasıydı.

---

[1] 10 Ocak 1880 (27 M 1297), İ. MM, 3055. Arz tezkiresi ve leflerinin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1006, s. 98-100. Bu konuda uygulamanın gelişimi, yani söz konusu komisyonun kurulup kararlaştırılan işleri yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Fakat Islahat-ı Maliyye Komisyonu son günlerine kadar mağşuş sikkeler üzerinde durmuş, hatta bu konuda Wetendrof Efendinin para sisteminde daha geniş kapsamlı bir ıslahı arzulayan bir projesi üzerinde çalışmıştır. O dönemde zaten Bâbıâli'ce para sistemiyle ilgili önemli düzenlemeler gerçekleştiriliyordu (1 Aralık 1880, *The Constantinople Messenger*, nr.30, s. 473; 15 Aralık 1880, nr.32, s. 503, 29 Aralık 1880, nr. 34, s. 539; Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999, s. 143-151; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000, s. 234-239.

[2] Said Paşanın 96 malî yılı ile ilgili tasviri için bkz, *Said Paşanın Hatıraları*, I, 24.

[3] 9 Şubat 1880 (27 S 1297), İMM, 3101, lef; 8. Sadrazam olmadan önce Said Paşa, Adliye Nazırlığının yanında, Islahat-ı Malîyye Komisyonu Varidat Şubesi başkanlığını da üstlenmişti. Said Paşanın siyasal kariyeri için bkz. Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa, Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Komisyon ilk seçeneği sadece madenlere, zaptiyeye ve tophane ile barut esmanı, yave, esham harcı kalemiyesi gibi bir takım küçük gelirlere ilişkin tahminlerde kullandı.

Komisyon daire ve vilâyetlerden gelen tahminî rakamların bir çoğunu sağlıksız bulmuştu. Bazı vergi tahminlerini ikinci seçeneği kullanarak belirledi. Emlak vergisi, bedel-i askerî ve mirî emlaktan beklenen gelirler belirlenirken ikinci yol 92, 93 ve 94 malî yıllarının vergi rakamları toplanıp, üçe bölünme yöntemi izlendi. Ancak savaş nedeniyle bazı vergi kayıtları karışmıştı. Ayrıca bu dönemde kaime tahsilat rakamlarını şişirmiş olduğu için bazı vergi kalemlerinden *kaime farkı* olarak bir miktar düşüldü.

Üçüncü yol ise, ilk iki yöntemle belirlenen rakama karşı bir güvensizlik ortaya çıktığında kullanılıyor, 95 yılı bütçesindeki tahmini gelir rakamlarını aynen 96 malî yılı bütçesine konuluyordu. Ağnam ve canavar vergisi, âşar, gümrük, posta, telgraf, ticaret, sıhhiye ve karantinadan beklenen gelirlerin tahmininde bu yol izlendi. Bu yöntem gayet basitti. Fakat önemli olan ilk iki yöntemle belirlenen rakamın güvenilirliğini test ettikten sonra bunu yapmaktı. Bu ise uzun bir incelemeyi, ayrıntılı hesaplamaları, kimi zaman da ilgili dairelerin yetkilileriyle bizzat çalışmayı gerektiriyordu.

Bunların dışında hazinenin bir takım maktu gelirleri vardı. Kıbrıs gelir fazlası, Mısır, Sisam, Doğu Rumeli ve Aynaroz vergisi gibi gelir kalemleri maktuuydu. Bu maktu rakamlar gelir kalemleri arasına aynen yazılmaktaydı.

Varidat Şubesi gelir tahminlerini belirledikten sonra bir mazbata hazırladı. Hazırlanan mazbatada komisyon üyeleri, gelirlere ilişkin tahminleri belirlerken ihtiyatlı davrandıklarını belirtiyorlardı. Gerçekten de hesaplamalarda ihtiyatlı davranılmıştı. Hesaplamalarda küsurat düşülmüştü. Komisyonun gelir tahmini 1.604.084.000 kuruştu. Üyelere göre görevliler iyi çalışabilirse bu rakam rahatlıkla gerçekleşir, hatta aşılabilirdi[1].

Varidat Şubesi bütçesinin gelir kalemleri üzerinde çalışırken, Masarifat Şubesi de giderleri ele almıştı. Komisyonun ele aldığı ilk gider kalemi borçlara ayrılacak dokuz kısımdan oluşan fonlardı. Görüşmeler esnasında bu fonların bir kısmının yani esham-ı

[1] 19 Şubat 1880 (8 Ra 1297), İ.MM, lef, 12. Maliye Komisyonun varidat şubesi tarafından kaleme alınmış bütçe gelirlerine ilişkin mazbatanın matbu nüshası için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 325, s. 7, 18- 27. Bütçe devlet salnamesi içinde de neşr edilmiştir (*Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 36. defa, İstanbul 1298, s.391-456). Bu rakamı Ş.Kamil Akar 16 155 840 lira, yani 1 615 584 000 kuruş olarak göstermiştir. Akar bu rakamı matbu bütçedeki Meclis-i Vükela mazbatasına dayanarak verir. Orijinal iradedeki Islahat-ı Malîye Komisyonu Varidat şubesinin mazbatasını kullanmamıştır (Akar, *a.g.t*, s. 49)

cedide ve adiye, mukataat, evkaf-ı kura ve emval-i eytam faizlerinin tamamen veya kısmen ertelenmesi konusu gündeme geldi. 95 bütçesinde zaten % 10 kesinti yapılmıştı. Uzun ve hararetli tartışmalardan sonra faizlerin kısmen veya tamamen tecili teklifi oy çokluğuyla reddedildi. Ayrıca Komisyon üyeleri, dalgalı borçların birleştirilmesi için yapılabilecek çalışmalara dair Maliye Nezaretine ve Bâbıâlî'ye bazı önerilerde bulundu.

Bütçede yer alan bazı iç borç ödemelerinin faizlerinin de tecili gündeme geldi. Komisyon üyeleri buna karşı çıktı. Bunun sebebi söz konusu bu borcun tediyesine ilişkin yönetmelikte yer alan bir maddeydi. Bu maddeye göre, bu faizlerin tecili durumunda, alcaklılar, alacakları faizleri vergiye mahsup edebiliyordu. Bu ise hazinenin gelirlerini ciddi biçimde düşürebilirdi. Komisyon üyeleri bu faizlerin dalgalı borçlara nakledilerek veya başka bir suretle mutlaka tediyesine karar verdi.

Masarifat Şubesi, hazine adına yaptığı çeşitli işlemler karşılığı Osmanlı Bankasına verilmekte olan yıllık komisyonu da ele aldı. Bankaya, yıllık bütçenin % 0.5'ı kadar, yani yıllık 20.000.000 kuruşluk bir komisyon; ayrıca şube başına 500.000 kuruş olmak üzere, çeşitli vilâyetlerdeki yedi şube için toplam 3.500.000 kuruş şube masrafı olarak verilmekteydi. Genel toplamı 23.500.000 kuruştan oluşan meblağın 20.000.000 kuruşluk kısmı, devlet gelir ve giderleri üzerinden verilen % 0.5 komisyondan oluşuyordu. Maliye Komisyonunda, bu hesaplamanın devletin savaş öncesi bütçe rakamları esas alınarak yapıldığı, bu nedenle bankaya verilecek paranın yeniden tespit edilmesi gerektiği şeklinde bir görüş oluştu. Devlet gelirleri savaş esnasında düşmüştü. Aradan geçen süreçte para sisteminde yaşanan kargaşa da hesaplanırsa bu meblağ yeniden belirlenmeye gerçekten muhtaçtı. Bu amaçla banka yetkilileri komisyona çağrıldı. Yapılan görüşmede, banka direktörleri söz konusu paranın kendilerine maktuan tahsis edildiğini belirtip, komisyonun konuya yaklaşımını ve rakamlar üzerinde yapılacak herhangi bir tadil veya indirimi kabul etmeyeceklerini ifade ettiler. Görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine, bu meblağın 1295 bütçesinde olduğu gibi ertelenmesi seçeneğini tartışıldı. Ancak devleti finansal açıdan zora sokabilecek böyle bir tasarrufun yükümlülüğü altına girmek istemeyen üyeler, bu meblağı bütçeye aynen geçirdi ve ertelemeye ilişkin alınabilecek bir kararı Meclis-i Vükela'nın takdirine bıraktı.

Hazinenin mümtaz eyaletlerden aldığı vergiler ve gümrük dışındaki gelirleri mağşuş sikke olarak tahsil olunuyordu. Buna karşılık borç faizi ödemeleri ve bir takım asli

masraflar halis sikke ile yapılıyordu. Halis sikke ile mağşuş sikke arasındaki fark hazineye yıllık 42.375.000 kuruş zarar getiriyordu. Bu rakam da komisyon üyelerince bütçeye masraf olarak kaydedildi.

Komisyon, bazı tahsisatları belirlerken büyük bir dikkatle hareket ediyordu. Örneğin İlmiye tahsisatı belirlenirken, Şeyhülislâmlıktan bir yetkili çağırıldı ve ilmiye tahsisatında yapılabilecek kesintilere dair görüşü alındı. Talebe taşıma bedeli olan 200.000 kuruşun kesilmesi gündeme geldi. Neticede taşıma bedeli kesilecek ve öğrenciler ücretsiz olarak kumpanya vapurlarıyla taşınacaktı. Ancak İlmiye bu konuya sıcak bakmıyordu. Böyle bir uygulamaya girişilmesi memnuniyetsizliğe ve olumsuz spekülasyonlara yol açabilirdi. Bunun üzerine istenmeyen durumlara yol açmamak için talebe taşıma ücretine dokunulmadı.

Ordu, Zabtiye ve Tophane ile ilgili tahsisatlar belirlenirken de, bu dairlerden çağrılan yetkililerle görüşüldü. Ancak komisyon bu dairelerin tahsisatlarında yapılacak kesintilerin sorumluluğunu üstlenmektense, bu konuda takdiri Meclis-i Vükelaya bıraktı. Nafia, Ticaret ve Ziraat, Orman ve Maadin tahisatlarında ise önemli ve acil yatırımlar için bir miktar fon ayrılmaya çalışıldı.

Neticede ortaya çıkan masraf bütçesinin toplamı 2.195.000.957 kuruştu[1]. Komisyon bazı dairelerin tahsisatlarını belirlerken sorun yaşadı. Sıhhiye ve hariciye dairesi bütçe taslaklarını zamanında göndermemişti. Bunun üzerine komisyon, bütçe taslağı göndermeyen bu dairelerin giderleri için 95 bütçesi rakamlarını benimsedi. Tüm bu işlemler bittikten sonra Hariciye ve Sıhhiyeden bütçe taslakları geldi. Komisyon bunlarla uğraşmadı. Sonradan gelen bu bütçe taslaklarını hazırlanan genel masraf bütçesiyle birlikte Meclis-i Vükelaya gönderdi[2].

Komisyonca hazırlanan varidat ve masarifat bütçeleri, önce Maliye Nezaretince görüldü. Nezarette yapılan incelemenin ardından varidat ve masarifat bütçesi iki ayrı mazbata halinde Bâbıâlî'ye sunuldu. Hükümet bunlar üzerinde bir ayı aşkın bir süre

---

[1] 17 Şubat 1880 (6 RA 1297), İ.MM, 3101, lef, 11. Matbu sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 325, s. 27-39. Akar komisyon tarafından belirlenen gider rakamını 22.135.111 lira olarak verir. Ancak Islahat-ı Maliyye Komisyonu Masarifat Şubesinin hazırladığı orijinal mazbatada rakam bizim verdiğimiz gibidir (*a.g.t*, s. 49).

[2] 26 Şubat 1880 (15 Ra 1297), İ.MM, 3101, lef, 2.

çalıştı. Nazırlar bütçe ile ilgili hususlarda genellikle mutabıktı. Ancak Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa, Meclis-i Vükelanın bütçeyle ilgili kararlarına katılmıyordu[1].

Meclis-i Vükelanın ise asıl ilgilendiği ve üzerinde çalıştığı masarifat bütçesiydi. Çünkü aşılması gereken esas sorun 6 milyon liraya yaklaşan bütçe açığıydı. Ayrıca hiç hesaba katılmayan ve en iyimser tahminle, 95 malî yılının kapanacağı dönemde, 20 milyon liraya ulaşması beklenen bir dalgalı borç yükü vardı. Olağan bütçe açığının ardından Meclis-i Vükela bir de 210.951.243 kuruşluk bir fevkalade bütçe açığı bekliyordu[2].

Meclis-i Vükelanın açıklar için bulduğu çözüm yolu her zaman olduğu gibi tasarruftu. Tasarrufun kapsamına maaş ve masraf kesintileri giriyordu. Öncelikle tüm daire tahsisatlarından ve maaşlardan %20 kesildi. Ardından ayrıntıları hakkında ilerde bilgi verilecek olan bir maaş kararnamesi hazırlanarak başvekilden en küçük memura kadar her memurdan kesinti yapıldı. Kısa vadeli borçlardan bir kısmı uzun vadeli borca çevrildi.

Böylelikle Meclis-i Vükelanın tüm bu kesintiler sonucu sağladığı tasarruf 5.178.600 liraya varmış, 6. 000.000 lira civarındaki olağan bütçe açığı 944.800 liraya indirilmiş oldu. Meclis-i Vükelanın yaptığı çalışmalar sonucu bütçedeki masraflar, 1.698.566.029 kuruş olarak tespit edildi. Gelir bütçesi ise korundu. Bütçede gelir tahmini 1.604.084.000 kuruştu. Meclis-i Vükela olağan bütçe açığının ve 210.951.243 kuruşluk fevkalade bütçe açığının kapatılması içinde Maliye Nezaretini ve Islahat-ı Maliyye

---

[1] Nedim Paşa özellikle esham bedellerine ve aceze tahsisatına tenkihat uygulanmasının doğurabileceği sakıncalardan bahsediyor; gelir ve gider kalemlerinin sıhhatini sorguluyordu (24 Mart 1880 (13 R 1297), İ.MM, 3101, lef, 8)

[2] İ. MM, 3101, lef, 25.

Fevkâlâde Bütçe

Nizamiyenin ellibin nefer üzerine Fevkaladesi	*96 500 000*
Hazirinden bittefrik fevkaladeye ilavesi lazım gelen 20 000 neferin muhassasatı	*+ 38 600 000*
	135 100 000
Bahriye Fevkaladesi	*+15 851 243*
	150 951 243
Muhacirlerin Masarıfı Fevkaladesi	*+ 60 000 000*
	210 951 243

Fevkalde bütçeye ilişkin bu cetvelin sureti için; *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1015, s. 9. Matbusu için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 325, s.16.

Komisyonunu görevlendirdi[1]. Fevkalade bütçe açığı ile ilgili de bir takım öneriler geliştirdi[2].

Meclis-i Vükelanın bütçeyle beraber hazırladığı maaş nizamnamesiyle önemli bir tasarruf sağlanmıştı. Böyle bir kesinti memurlar arasında haliyle pek olumlu karşılanmayacaktı. Ancak Bâbıâlî'nin memurlara cazip bir taahhüdü vardı. Meclis-i Vükela memurlara kesintiye karşılık istikrarlı maaş ödemesi öneriyordu. Kesintinin genel maaşa oranı çok büyüktü. Bir fikir vermesi açısından örnek verelim. Sadrazamın maaşı 90.000 kuruştan 25.000 kuruşa indirildi. Kesinti oranı çok yüksekti. Ancak Said Paşa'nın ifadesine bakılırsa bu büyük kesintiye karşılık maaşlar tüm bütçe döneminde düzenli ödendi[3].

Bâbıâlî bütçeyi Padişaha sundu. Padişah bütçenin bir daha incelenmesi taraftarıydı. İncelemeyi yapacak kurulu kendisi belirledi. Sabık sadrazamlardan Safvet Paşa, yine sabık sadrazam ve Islahat-ı Maliyye Komisyonunun ilk başkanı Tunuslu Hayreddin Paşa bu kuruldaydı. Kurulun diğer üyesi ise, Osmanlı malî tarihinin en kötü şöhrete sahip kişilerinden biri olan Mahmud Nedim Paşa'ydı. Dahiliye Nazırı Nedim Paşa, Saraya gelmeden önce daha Meclis-i Vükeladayken bütçeye pek de olumlu bakmadığını göstermişti. Bu üçlü kurul verilen görevi yapabilmek için bir takım teknik bilgilere ihtiyaç duyuyordu[4]. Bu kurulun bilgilendirilmesi için Baş Vekil Said Paşa ve Varidat Şubesi Başkanı Abdüllatif Subhi Paşanın görevlendirildi.

Geçici kurul Said ve Subhi Paşanın açıklamalarını dinledikten sonra, Maliye Komisyonunca belirlenen ve Meclis-i Vükelaca aynen kabul edilen gelir tahminlerinin tutarlı olduğuna karar verdi.

Geçici komisyonun bütçenin gider kalemlerine ilişkin görüşü ise olumlu değildi. Bu şartlar altında bütçenin kamuoyuna ilanı doğru olmazdı. Kurulun içinde bütçeye asıl

---

[1] 5 Nisan 1880 (25 R 1297), İ. MM, 3101, lef, 4. Meclis-i Vükela mazbatasının sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1015, s. 1-8.

[2] Meclis-i Vükela fevkâlâde bütçe açığının ortadan kaldırılması için 69 000 askerîn terhisini ve ayrıca bahriye fevkâlâdesinin tamamen ortadan kaldırılmasını düşünüyordu (aynı yer); Meclis-i Vükelanın çalışması sonucu ortaya çıkan rakamlar hakkında bazı araştırmacılar farklı rakamlar verir. Ancak bizim verdiğimiz rakamlar bütçe ile ilgili orijinal iradede yer alan rakamlarıdır. Akar bütçede gideri 17.039.251, geliri ise 16.155.840 lira olarak verir. Shaw'ın rakamları da aynıdır. Akar'ın ve Shaw'ın rakamları bütçenin matbuu suretine dayanır. Akarlı ise masrafı 16.716.000, geliri ise 16.156.000 kuruş olarak verir (Akarlı,... *Bütçeleri*.., s. 49-50; Akar, *a.g.t*, s. 49-53; Shaw, ...*Budgets*..., s. 374). Ancak bütçe iradesinin leflerindeki orijinal Meclis-i Vükela mazbatasında bizim verdiğimiz rakamlar vardır.

[3] İ. MM, 3101, lef, 33; bu maaş kararnamesinin matbuu sureti için bkz. *Dustur*, zeyl I, s. 36-52; Dönemin Baş Vekili Said Paşanın bütçe ve tenkihata dair ifadeleri için bkz., *a.g.e*, I, s. 25-26.

[4] 26 Mart 1880 (15 R 1297), Y.EE 78/2.

itiraz, Mahmud Nedim Paşadan geldi. Paşanın bütçeye yaklaşımı oldukça olumsuzdu. Mahmut Nedim Paşa Meclis-i Vükelanın kararı ne olursa olsun, bütçenin kesinlikle ilan olunmamasını istiyordu[1].

Padişah, geçici komisyonun bütçeye ilişkin mütalaasını bildirmesinin ardından Meclis-i Vükela'ya talimat verdi. Bütçenin ilanı ile ilgili nihai karar Meclis-i Vükelanın tasarrufuna bırakıldı. Padişah askerî tensikatın yapılmaması, esham'dan %10 kesintinin dışında kesinti yapılmaması, memur maaşlarına yapılan kesintinin ilerde telafi edileceğinin kamuoyuna duyurulması, bazı saray mensuplarının çıraklık maaşlarında %50 değil, diğerlerinde olduğu gibi % 20 kesinti yapılmasını istedi[2].

Meclis-i Vükela Padişahın istediği değişiklikleri yaptı. Nazırlara göre, açığı bir milyon lirayı bile bulmayan bu bütçe ilan edilmeliydi. Hükümetin bütçeyi sahiplenmesinde Islahat-ı Maliyye Komisyonu üyelerinden beş kişinin hükümet içinde yer alması da önemli bir rol oynadı. Varidat Şubesi Başkanı Subhi Paşa, Masarifat Şubesi Başkanı Kadri Paşa, yine Masarifat Şubesi üyelerinden İbrahim Edib, Hasan Fehmi, Mehmed Tahir Münif hükümet üyesiydi. Hatıratındaki ifadelere bakılırsa Başvekil Said Paşa da bütçeyi benimsemişti[3]. Meclis-i Vükelanın bütçenin ilanını kararlaştırması üzerine Padişah da bütçenin ilanını kabul etti[4].

Maaşların kesilmesi, beklendiği gibi memurlar arasında memnuniyetsizliğe yol açtı. Selanik Vilâyetinde telgraf memurları hep birlikte istifaya kalkıştı[5].

Varidat Şubesi üyelerinden Kastro bütçeyi onaylayan Padişah'a bütçe ile ilgili ilginç bir değerlendirme sundu. Bütçe açığı ile ilgili Meclis-i Vükela'nın tavrından şikâyetçi oldu ve "*mezuniyeti ve salâhiyeti olmayan, ve vazifesi hemen erkam ve hesâba munhasır gibi mahdûd bir raddede bulunan komisyonun*" bütçe açığını kapatma işinden sorumlu tutulmasını doğru bulmadığını belirtti. Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun gelirlere ilişkin tahminlerinin sağlam esaslara dayanılarak hazırlandığını söyleyen Kastro, hükümetin dikkatli olması gerektiğini belirtir. Hükümet vergilerin tahsiline büyük

---

[1] 27 Mart 1880 (16 R 1297), İ.MM, 3101, lef, 6.
[2] 28 Mart 1880 (17 R 1297), Y.A.RES, 5/ 43.
[3] 5 Nisan 1880 (25 R 1297), İ.MM, 3101, lef, 4. Meclis-i Vükelanın bütçe ile ilgili ikinci toplantısının mazbatasının sureti için bkz., *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1015, s. 40-44. Said Paşanın bütçeye ilişkin ifadeleri için bkz. a.g.e, I, 25-26.
[4] 6 Nisan 1880 (26 R 1297), İ.MM, 3101. Arz tezkiresinin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1015, s. 40
[5] 20 Nisan 1880 (10 Ca 1297), Y.PRK.ASK, 4/2.

dikkat göstermeli; siyasî entrika ve hesaplar bir tarafa bırakılmalı ve gerekli malî ve idari reformların koordinasyonu için harekete geçmeliydi[1].

8. Komisyonun Lağvı

Islahat-ı Maliyye Komisyonu yoğun bir faaliyet dönemi geçirmiştir[2]. 1296 mali yılı bütçesinin hazırlanmasının ardından komisyonun kapatılması gündeme gelmiş, fakat daha sonra komisyonun devamına karar verilmiştir[3]. Komisyon bir süre daha faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak toplantı sayılarının eskisine nazaran giderek azaldığı anlaşılıyor. Komisyon özellikle sikke ve dalgalı borçlar sorunuyla ilgili incelemelerde bulunmuştur[4].

Elimizdeki belgeler komisyonun 1880 yılının son günlerine kadar faaliyet gösterdiğini bize ispatlıyor[5]. Fakat bu tarihten sonra Islahat-ı Maliyye Komisyonuyla ilgili her hangi bir belgeye rastlayamadık. Bize göre Muharrem Kararnamesi ilan edilmeden önce Islahat-ı Maliyye Komisyonu hayatiyetini tamamlamış olmalıdır.

Komisyon yabancı malî denetimini korkusunun yoğun olarak hissedildiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kuruluşunda bu korku başta olmak üzere dış faktörlerin etkisi oldukça önemlidir. Ancak komisyonun ortaya çıkışında iç faktörlerin, yani Osmanlı idaresinin malî sistemde reformlar gerçekleştirme arzusunun da etkili olduğu inkar edilemez. Komisyon özellikle vergi tahsil sisteminin iyileştirilmesi ve bütçenin denkleştirilmesi üzerinde çalışmıştır.

1881 yılında Muharrem kararnamesinin ilan edilmesi ve Düyûn-ı Umumiyye İdaresinin kuruluşuyla, Osmanlılar yabancı malî denetimi tehlikesini büyük oranda atlatacaktır. Berlin antlaşmasının imzalanmasından Muharrem Kararnamesinin ilanına kadar geçen kritik süreçte, içerde malî istikrarının sağlanması ve dışarıda yabancı finans çevrelerine bir nebze olsun güven verilmesinde Islahat-ı Maliyye Komisyonu önemli bir rol oynamıştır.

---

[1] Kastro layihasında, Dünya siyasetindeki muhtemel gelişmelere de dikkat çekerek, İngiltere'de ki iktidar değişikliğine ve Türk düşmanı Whig'lerin, yani liberallerin iktidara gelişine dikkat çeker. Ona göre aslında İstanbul'da da bir iktidar değişikliğinin zamanıydı. İyi bir Meclis-i Vükela, gerekli reformları desteklemeli ve borçlar sorununu çözmeye yönelik girişimleri bâşarıya ulaştırmalıydı (27 Nisan 1880/17 Ca.1297, Y.PRK.ML, 2/1).

[2] *BEO Nezaret Gelen Giden Defterleri*, nr. 765.

[3] 7 Nisan 1880 (27 R 1297), İ. MM, 3097.

[4] 12 Nisan 1880 (2 Ca 1297), Y. PRK. ML, 3/2; ML. MSF, 18410.

[5] 25 Aralık 1880 (23 M 1298), ŞD, 2438/18; 29 Aralık 1880, *The Constantinople Messenger*, nr.34, s. 539.

İkinci Bölüm
Muharrem Kararnamesinden Sonra Kurulan Maliye Komisyonları

Muharrem Kararnamesi 1881 yılı biterken ilan edildi. Bu kararnamenin ilânıyla birlikte, Osmanlı hazinesi dış borç ödemelerine uzun bir aradan sonra yeniden başladı. Osmanlı borçlarında önemli bir indirime gidildi, kalan 125.250.943 liralık borç ise dört tertip halinde –A, B, C, D- toplandı. Kararnameyle birlikte, alacaklıların temsilcilerinin katılımıyla oluşturulacak ve dış borç ödemelerini koordine edip, emrine tahsis edilecek gelirleri borçları geri ödemek üzere kullanacak olan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin kuruluşu da karara bağlanmıştı. İdarede yabancı devletlerin resmi temsilcileri değil, Osmanlı hazinesinden alacaklı olan tahvil hamillerinin temsilcileri görev alıyordu. Bu sayede Osmanlı hazinesi yabancı devletlerle değil, sadece alacaklılarının temsilcileriyle muhatap olmuş oluyordu. Yabancı malî denetimi tehlikesi önemli ölçüde atlatılmıştı. Kısa bir sürede geniş bir teşkilat kuran Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, emrine tahsis edilen gelirleri toplayarak, borç taksitlerini ödemeye başladı.

Muharrem Kararnamesiyle birlikte Osmanlı malî sisteminde yeni bir dönem başladı. Osmanlı hazinesi bazı geliri dış borçların ödenmesine tahsis etmiş, buna karşılık piyasaların güvenini tekrar kazanmıştı. Korkulan yabancı malî denetimi büyük oranda savuşturulmuştu. Yaşananlardan ders alan Padişah borçlanma konusunda ihtiyatlı bir tavır içerisindeydi. Öyle ki 1886 yılına kadar, her türlü sıkıntıya rağmen uluslar arası piyasalardan büyük bir istikraza gidilmedi. Hazine bir süre sadece avanslarla idare edecekti[1].

Padişah ne kadar ihtiyatlı davranılırsa davranılsın bütçe açıkları ortadan kaldırılamazsa borç almanın kaçınılmaz olacağını biliyordu. Bu nedenle bütçe açıklarıyla sistemli bir şekilde mücadele edilmeliydi. Bu mücadeleyi yürütmek için bütçe komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar 1890'ların başlarına kadar faaliyetlerini sürdürdü. Bu komisyonların temel amacı bütçe açıklarını ortadan kaldırarak, hazinenin

---

[1] 20 Aralık 1881 (28 M 1299), İ. MM, 3266. Muharrem Kararnamesiyle ve Osmanlı dış borçlarıyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. Erdoğan Keskinkılıç, *Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Basılmamış Doktara Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Ankara 1997; İbrahim Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul 1964; Donald Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi, "Düyunuumumiye"*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979; Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 672-687; Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, Düyûn-ı Umûmiyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 58-62.

borç almak zorunda kalmasını engellemekti. Bütçe komisyonları dönemin önemli maliyecileri Agop Paşa, Zühdü Paşa ve Mahmud Celâleddin Paşa gibi isimlerin öncülüğünde kurulmuş, bütçe açıklarını ortadan kaldırmak için gayret sarf etmişlerdir.

Bu dönemde ortaya çıkan iki komisyon farklı özellik taşır. Bu komisyonlar bütçe hazırlamamış, farklı malî çalışmalar yapmıştır: 1885 yılında kurulan Islahat-ı Maliyye Komisyonu ve 1888 tarihinde kurulan Maliye Kontrol Komisyonu. Bu iki komisyon Padişahın mali reformlara hala büyük önem verdiğinin ve maliyeyi denetim altında tutmayı arzuladığının göstergesidir.

2.1. Bütçe Komisyonları

Dış borçlar sorununun Muharrem Kararnamesiyle bir şekilde çözüme kavuşturulmuş olması, Padişahın malî konulara olan ilgisini azaltmamıştı. Sultan Abdülhamid malî konularda çalışmaların aksamadan sürmesini istiyordu. Bütçenin hazırlanması için Bâbıâli'ye Saraydan talimat verilmişti. Bunun üzerine Sadrazam Said Paşa 11 Ekim 1882 tarihinde 98 mali yılı bütçesi üzerinde çalışmak üzere Şûrâ-yı Devlet Başkanı Akif Paşa başkanlığında Maliye Nazırı Münir Paşa, Şûrây-ı Maliyye Reisi Hafiz Said, Maliye Müsteşarı Wetendroff, Rüsumat Emini Edib ve Rüsumat Müsteşarı Bertram Efendiden oluşan bir komisyon kurulması için bir tasarı hazırladı. Padişah kararı onayladı. Bâbıâli komisyonun en geç bir, bir buçuk ay içinde mazbatasını hazırlamasını ve çalışmalarını neticelendirmesi istiyordu. Fakat Padişahın o kadarına bile tahammülü yoktu; komisyonun hemen beş on gün içinde çalışmalarını sonuçlandırmasını emretti[1].

Komisyonun hazırladığı bütçede tahmini gelir 1.505.904.000, gider de 2.019.787.663 kuruştu. Üyeler bütçe açığının, gelirlerin arttırılması ve israfın engellenerek masrafların azaltılmasıyla kapatılabileceğine inanıyorlardı. Giderlerin kısılmasının tek başına bir anlamı yoktu. Gelir arttırıcı önlemlerin acilen alınması gerekiyordu. Gümrük idaresi başta olmak üzere tüm malî dairelerde sıkı bir denetim ağı kurularak gelirler arttırılabilirdi. Komisyon başta askerî daireler olmak üzere tüm devlet dairelerinin

[1] Ayrıca Adliye ve Nafia işlerinin görüşülmesi içinde komisyonların kurulması, bütçe komisyonun kuruluşu için yayınlanan iradeyle karara bağlanmıştı (25 Ekim 1882/12 Z 1299, İ. DH, 69133. Bu iradenin yayımlanmış bir sureti için bkz. Hayri Mutluçağ, "Yakın Tarihimizde İlk Sosyal İktisadi ve Teknik Kalkınma Planı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, nr. 24, s.14-23). İradede komisyon üyelerinin isimleri belirtilmemektedir. Komisyon üyelerinin isimlerini asıl memuriyetlerine dayanarak 1300 yılı Devlet Sâlnamesinden öğreniyoruz.

havale usulünü terk etmesini tavsiye etti. Komisyonun faaliyetleri konusunda daha fazla bilgiye sahip değiliz[1].

99 malî yılı bütçesinin hazırlanması için de bir komisyon kurulmuştu. Ancak 99 bütçesiyle ilgili çalışmalar bu komisyonun kuruluşundan bir ay önce zaten başlatılmıştı. 21 Ocak 1883 tarihinde Şûrâ-yı Maliyye'ye 99 bütçesi ile ilgili çalışmaları başlatması talimatı verilmişti[2].

21 Şubatta Agop Paşa başkanlığında Wetendroff Efendi, Bertram Efendi, Masarifat Muhasebecisi İbrahim, Varidat Muhasebecisi Süleyman Efendi, Rüsumat Emini Edib Efendi, Ticaret ve Nafia Müsteşarlarından oluşan bir komisyonun bütçeyi hazırlaması kararlaştırıldı. Komisyon çalışmalarını Maliye Nezaretinde yapacaktı. Komisyonun kuruluşuyla birlikte bütçe konusunda bir süredir çalışmalar yapan Şûrâ-yı Maliyedeki evrak buraya aktarıldı[3].

Agop Paşa başkanlığında gerçekleştirilen oturumlarda, 1295, 1296, 1297 mali yıllarına ait bütçeler incelendi. 1298 malî yılı bütçe açığı üzerinde duruldu; devlet daireleri ve nezaretlerin bütçe taslakları incelenerek ne tür kesintiler yapılabileceği araştırıldı.

Bu arada bütçe ile ilgili tartışmalar gazetelere de yansımıştı. *The Eastern Express*'e göre vergileri arttırıp, maaşları keserek bütçe açığını kapatmanın bir anlamı yoktu; önemli olan millî refahın artmasını engelleyen nedenleri ortadan kaldırmaktı. İsrafın terki, tahsilat sırasında yaşanan gelir kayıplarının ortadan kaldırılması ve devlet dairelerinin başları her sıkıştığında havale çekmek yerine sağlıklı bir kredi sistemini devreye sokması yapılacak en doğru işti[4].

Ayrıca komisyonun ordu, bahriye ve tophane tahsisatları üzerinde yapacağı çalışmalar önemliydi. Bu dairelerden gider bütçelerini göndermeleri istendi. Ardından komisyonun hazırladığı rapor Agop Paşa tarafından Maliye Nezaretine sunuldu[5]. Muhtemelen hükümetin gündemine de gelmiş olan bu raporun muhtevasını bilmiyoruz.

---

[1] Kurulan bu bütçe komisyonun hazırladığı bir mazbataya sahip değiliz. Fakat komisyon üyelerinden Wetendrof'un hazırladığı bir layihaya, dönemin gazetelerinin verdiği bilgilere ve 99 bütçesi ile ilgili cetvellerde yapılan atıflara dayanarak, 98 mali yılı bütçesi ve bütçe komisyonun çalışmaları ile ilgili bilgi edinebiliyoruz (16 Şubat 1883, YEE, 13/26; 31 Ocak 1883, *The Eastern Express*, nr. 5, s. 56-57; 11 Eylül 1883 (9 Za 1300), Y.PRK.ML., 4/ 28; Akar, *a.g.t*, s. 57-61).

[2] 11 Eylül 1883 (9 Za 1300), Y.PRK.ML., 4/28.

[3] 21 Şubat 1883 (13 R 1300), İ. DH, 70018.

[4] 14 Mart 1883, *The Eastern Express*, nr.11, s.132..

[5] 23 Mayıs 1883, *The Eastern Express*, nr.21, s.269; 11 Temmuz 1883, nr.28, s.353..

Bütçe komisyonu çalışmalarını yürütürken Maliye Nazırı da Ramazan maaşının ardından bayram maaşını verebilmenin ve taşra mal sandıklarından, merkezî hazineye para aktarmanın hesaplarıyla uğraşıyordu.

Tam askeri dairelerin masrafları hakkında istenen evraklar gelmiş ve komisyon da çalışmalarını tamamlamak üzere harekete geçmişken[1], bilinmeyen bir nedenle bütçe komisyonu tatil edildi. Komisyonun evrakı bütçeyi hazırlamakla görevlendirilen Şûrâ-yı Maliyye'ye gönderildi. Komisyonun gerçekleştirdiği çalışmalar sonucu bütçenin gelirler kısmı belirginleşmişti. Nitekim Şûra-yı Maliyye bütçe komisyonunun gelir tahminini olan 1.635.498.500 kuruşu aynen benimsedi ve masraf kalemleri üzerinde çalışmaya başladı.

Şûrâ-yı Maliyye Padişahın emri üzerine askeri dairelerin tahsisatında da bir kesinti yapmadı. Diğer dairelerin giderlerinde bazı kesintiler yaparak bütçenin gider kalemlerini, 2.090.992.242 kuruş olarak belirledi. Buna göre 99 senesi bütçe açığı tahmini 455.493.742 kuruştu. Bütçe 11 Eylül 1883 tarihinde Maliye Nezaretine havale edildi.

Maliye Nezaretinin Bâbıâli'ye gönderdiği bütçe evrak, buradan da saraya sunulmuştu. Ancak II. Abdülhamid bütçenin bir komisyonda tekrar incelenmesini istedi[2]. Yeni bir bütçe komisyonu kurulması ve üyelerin Bâbıâli tarafından tespit edilmesi talimatı verildi. Hükümet Adliye Nazırı Asım Paşa, Maliye Nazırı Münir Paşa, Evkaf Nazırı Kamil Paşa ve Rüsumat Emini Edip Efendiyi komisyon üyeliğine atadı[3]. Yeni bütçe komisyonu 1297 ve 1298 malî yılı bütçelerini inceleyecek ve 1299 bütçesiyle ilgili yapılmış çalışmaları da ele alacaktı.

Komisyon bütçenin gelir kalemlerini yeniden ele aldı ve önceki yıllarda gerçekleşen tahsilatın ortalamasını alarak gelirlerin toplamı 15.020.600 lira olarak belirlendi. Masraflar için Şûrâ-yı Maliyenin belirlediği rakam uygun bulundu. Ayrıca giderlerin azaltılması içinde neler yapılabileceğini ve olası kesintileri de tespit etti[4].

Ardından bütçe ile ilgili evrak tekrar Bâbıâli'ye gönderildi. Hükümetin önünde gelirlere ilişkin iki ayrı rakam vardı. Biri Agop Paşa başkanlığındaki komisyonun, diğeri ise son bütçe komisyonun verdiği rakamdı. İki ayrı gelir tahmini, bütçe açığına

---

[1] 1 Ağustos 1883, *The Eastern Express*, nr. 31, s. 389.
[2] 11 Eylül 1883 (9 Za 1300), Y. PRK. ML., 4/28; Said Paşa, *a.g.e*, I, 184.
[3] 2 Ekim 1883 (30 Za 1300), İ. DH, 71186.
[4] 13 Kasım 1883 (13 M 1300), Y.PRK.ML, 4/28.

dair iki farklı tahmin anlamına geliyordu. Hükümet Agop Paşa başkanlığındaki komisyonun tespit ettiği rakamı tercih etti. Çünkü bu, bütçe açığının daha düşük olması anlamına geliyordu. Buna göre bütçede tahmini gelir 1.635.498 500 kuruş, tahmini gider ise 2.098.115.709 kuruştu. Bu açığın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu açığın azaltılması için bazı masraflarda kesintilere gidildi ve bütçe açığı 2.503.898 liraya indirildi[1].

2.2. Islahat-ı Maliyye Komisyonunun Kuruluşu

2.2.1. Yeniden İltizam Sistemine Dönüş

Yukarda da belirtildiği gibi, Maliye Nezareti ramazan ayı yaklaşırken memurlara verilecek maaş için para bulma konusunda ciddî güçlükler içerisindeydi. Maaşlar nedeniyle İstanbul'da bir huzursuzluk ortamı hâkimdi. Ramazanın beşinci günü Maliye Nezareti önüne toplanan kadınlar, Maliye Nazırının üzerine hücum ettiler. Öfkeli kalabalığın elinden güçlükle kurtulan Maliye Nazırı, makamına giremeden Nezaret binasının önünden geri dönmek zorunda kaldı. Nazırı ellerinden kaçıran öfkeli kalabalık Bâbıâli'ye yürüdü. Yaşanan olaylardan Şehremini vasıtasıyla haberdar olan Padişah, bir yol bulunarak maaşların mutlaka ödenmesini emretti[2].

Vilâyetlerin malî yönetimi ve defterdarların statüsü üzerinde çalışmalar yapan Maliye Nezaretinin halletmesi gereken bir çok sorun vardı[3]. Gelirlerin arttırılması gerekirken, aksine hazinenin bazı gelirleri düşüyor ve bu da Bâbıâli'yi kaygılandırıyordu. Özellikle âşar gelirinin düşüşü hazine için ciddi bir sıkıntı kaynağıydı.

Hükümet 18 Mart 1885 tarihinde, hazinenin temel gelir kaynağı olan âşarın emaneten tahsiliyle ilgili sorunları dile getiren bir tasarıyı Padişaha sundu. Âşar son beş yıldır hazineye bağlı görevliler aracılığıyla tahsil edilmekteydi. Bu dönemde âşar hasılatı artmıştı. Ancak sistem çok masraflıydı. Âşar ve Ağnam Emanetinin hazineye bir yıllık masrafı 500.000 lira civarındaydı. Bu bir yana, asıl sorun, âşarın büyük bir kısmının aynî olarak tahsil edilmesiydi. Âşar ve Ağnam Emanetinin kapasitesi yetersiz anbarlarında depolanan zahire çürüyor ve büyük kayıplar yaşanıyordu. Aynî ürünün nakde çevrilmesi ise daha büyük bir sorundu. Emaneten idare sorunsuz işletilse bile hükümetin engel olamayacağı dış etkenler vardı. Buğday fiyatları dünya piyasalarında

---

[1] Said Paşa, *a.g.e.*, I, s.184-193. 1299 bütçesiyle ilgili karşılaştırınız. Akar, *a.g.e.*, s.61-62.
[2] 18 Haziran 1885 (5 N 1302), İ.DH, 75557.
[3] 13 Eylül 1885 (4 Z 1302), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 19, s. 3.

düşüyordu. Âşar ve Ağnam Emanetinin ambarlarına giren buğday miktarı her yıl artarken, buna ters orantılı olarak buğday fiyatları düştüğü için hazinenin gelirleri azalıyordu. Emaneten idarenin getirdiği 500.000 liralık yıllık maliyet ise bu kayıpların tuzu biberi oluyordu.

Bâbıâli âşar usulüyle ilgili bir değişikliğin zorunlu olduğunu kanaatindeydi. Mevcut durum *"âşar-ı şeriyyenin kaide-i asliyyesine halel gelmemek şartıyla"* ıslah edilmeliydi. Dahiliye Nazırının başkanlığında, Şûrâ-yı Devlet başkanı, Maliye ve Nafia nazırlarından oluşan bir komisyonun ıslahat işini ele alması düşünülüyordu.

Hükümetin Saraydan onay alabilmesi için uzun bir süre beklemesi gerekti. Oysa hasat mevsimi yaklaştığı için düzenlemenin bir an önce yapılması gerekiyordu. Bunun üzerine Said Paşa tekrar Saraya başvurdu. Padişah 26 Mayıs 1885'de komisyonun kurulmasına izin verdi. Fakat Padişah Şûrâ-yı Devlet Başkanı ve Nafia Nazırının üyeliklerini kabul etmedi. Bunların yerine Evkaf Nazırını önerdi. Komisyon böylece Dahiliye Nazırının başkanlığında, Maliye ve Evkaf nazırlarından oluşacaktı[1]. Âşar komisyonu konuyla ilgili Şura-yı Devlet, Maliye Nezareti, Âşar ve Ağnam Emaneti ve bir de vilâyetlerden gelen evrakı incelemekle işe başladı. Ancak komisyon evraklar üzerindeki çalışmasını tamamlayamadı[2]. Çünkü bu arada İstanbul önemli bir siyasî gelişmeye sahne oldu. Mesaisinin önemli bir kısmını malî konulara ayırdığı için gazetelerde övülen Sadrazam Said Paşa[3] Eylül ayı sonlarında, Bulgaristan ile Bâbıâli arasında yaşanan Doğu Rumeli sorunu nedeniyle gözden düştü[4]. Sultan Abdülhamid Said Paşanın diğer alanlardaki yetenekleri konusunda kamuoyunun kanaatlarını belki paylaşıyordu. Fakat Sadrazamın Doğu Rumeli sorununa yaklaşımı Padişahı tatmin etmemişti. Sadrazamlığa Âşar komisyonu üyelerinden bir önceki hükümetin Evkaf Nazırı Kâmil Paşa atandı[5].

Âşar komisyonu hükümet değişikliği öncesinde veya hemen akabinde çalışmalarını tamamlayamadan dağılmış olmalıdır. Ancak malî ıslahat meselesi ihmal edilemeyecek

---

[1] 26 Mayıs 1885 (11 Şaban 1302), İ. MM, 3463; 8 Haziran 1885 (24 Ş 1302), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi* nr. 12, s. 2; 11 Temmuz 1883 *The Eastern Express*, nr. 28, s.353. Bilindiği gibi emaneten idareye Said Paşa döneminde geçilmişti. Said Paşa hatıratında emaneten idareden ilerleyen sayfalarda anlatacağımız üzere iltizama tekrar geçişi eleştirir. Ancak ilginç olan tekrar iltizama geçişe yol açan sürecin Said Paşa döneminde başlamış olması ve âşar komisyonunun kuruluşunun bu döneme rastlamasıdır (Said Paşa, *a.g.e*, I, 27.)

[2] 21 Ekim 1879 (12 M 1303), A.F .T. M. S. E, 4/ 14.

[3] 17 Haziran 1885, *The Eastern Express*, nr.15, s.164,168; 26 Ağustos 1885, nr.25, s. 272-273. Said Paşanın ilk dört sadaretindeki malî icraatları için bkz. Kurşun, *a.g.t*, s. 53-56.

[4] Said Paşanın azledilmesi için bkz. Kurşun, *a.g.t*, s. 46-47.

[5] 30 Eylül 1885, *The Eastern Express*, nr.30, s. 346.

kadar önemli olduğundan malî problemler üzerinde çalışması için 1885 yılında Dahiliye Nazırı Münir Paşa başkanlığında yeni bir komisyon kuruldu. Çalışma yeri Dahiliye Nezaretiydi. Üyeliklere Maliye Nazırı Zihni Paşa, Nafia Nazırı Zühdü Paşa, Rüsumat Emini Edip Efendi, Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa ve Meclis-i Maliyye Başkanı İbrahim atandı[1].

Maaşların düzenli ödenmesinden gümrük gelirlerinin arttırılmasına kadar bir çok konuda çalışmış olan Maliye Komisyonu, faaliyet dönemi boyunca hükümete çeşitli konularda layihâlâr sundu[2]. Komisyon öncelikle âşar meselesi üzerinde durdu. Maliye Nezareti, çalışmalarını tamamlayamadan dağılan Âşar Komisyonunun evrakını Islahat-ı Maliyye Komisyonuna gönderdi.

Âşar ve Ağnam Emaneti görevlilerinin yolsuzluklarına dikkat çeken komisyon asıl sorunun aynî tahsil edilen ürünün nakde çevrilmesinde çıktığını belirtiyordu. Sistem iyi işletilmezse ister iltizam olsun ister emanet usulü olsun, sorunların yaşanması kaçınılmazdı. Bu durumun yarattığı olumsuzluklar köylüyü eziyor ve imparatorluğun ziraî imkânlarını daraltıyordu. Ayrıca buğday fiyatlarının düşüşü gibi dış etkenler yüzünden bir noktadan sonra iş memurların insiyatifi dışına çıkıyordu.

Öte yandan vilâyetlerden gelen raporlarda iltizama dönülürse, hazineye giren paranın artacağı vurgulanıyordu. Komisyon neticede emaneten idarenin mevcut şartlarda faydalı olamadığı ve beş yıl önce olduğu gibi tekrar iltizama dönülmesi yönünde tekliflerin yer aldığı mazbatayı 21 Ekim 1885'de Bâbıâli'ye sundu[3].

Agop Paşa komisyonda bazı kararlara itiraz etti. Bunun üzerine konuyu inceleyen Padişah, Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşanın mütalaalarının göz ardı edilmemesini ve meselenin tekrar ele alınmasını istedi[4].

Agop Paşa'nın itirazlarını ve komisyonun Padişahın emrinin gereğini nasıl yerine getirdiğini ve işin ayrıntılarını bilemiyoruz. Ancak sonuçta âşarın iltizamla tahsilini sağlayacak karar ortaya çıktı. Komisyon Trablusgarp, Bingazi, Yemen, Hakkâri ve Bağdat gibi vilâyetlerin bazı sancakları dışında, âşarın imparatorluğun bütün vilâyetlerinde 1296-1300 mali yılları arasındaki beş yıllık hasılatın ortalaması alınarak

---

[1] Komisyonun kuruluşuyla ilgili iradeye sahip değiliz. Komisyon üyeleri için şu belgelere bakılabilir; 7 Ocak 1887 (13 R 1304), A. MKT. MHM, 493/12; 27 Ekim 1886 (29 M 1304), A.MKT.MHM, 492/33.
[2] 13 Haziran 1886 (11 N 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 24, s. 2.
[3] 21 Ekim 1885 (12 M 1303), A.F.T.M.S.E, 4/ 14; 28 Ekim 1885, *The Eastern Express*, nr.34, s.418; 26 Ekim 1885 (17 M 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 22, s. 4; 8 Kasım 1885 (1 S 1303), nr. 23, s. 4.
[4] 2 Kasım 1885 (24 M 1303), İ.DH, 76346.

maktuan ihalesini kararlaştırdı. Talibi çıkmayan yerler emaneten idare olunacaktı. Komisyon bedel ittihaz edilecek meblağın beş sene sonra tadili için gerekli istatistik defterlerinin tanzimi ile ilgili gerekli düzenlemenin yapılmasını da kararlaştırdı.

Bâbıâli ve daha sonrada Padişah komisyonun kararlarını onayladı. Böylece yeniden iltizama geçilecek ve âşar köy köy müzayede edilecekti[1]. Hükümet bunlarla meşgulken piyasaların malî sisteme güveni iyice sarsılmıştı. Kamuoyunda piyasaya tekrar kaime sürüleceğine dair haberler dolaşıyordu[2].

Maliye Nezareti âşarla ilgili alınan kararın uygulanmasına ilişkin düzenlemeler için harekete geçti. Bir yandan talimatnameler hazırlanırken, bir yandan da vilâyetlerle yazışılıyordu. Malî yılbaşında uygulama başlatılacağı için gerekli hazırlıkların yapılması vilayetlere bildirildi[3]. Ayrıca Âşar ve Ağnam Emaneti lağvedilerek yerine "İhale-i Âşar Müdüriyeti" kuruldu ve başına da Celal Bey getirildi[4]. Bu arada yağışların iyi olduğuna dair haberler mahsulün iyi olacağı ümidini arttırıyordu[5].

Mukataa ihaleleri düzenlendi ve belirlenen usulle iltizam uygulamasına başlandı. Yeni sistem sayesinde gelirlerin arttığı yolundaki olumlu haberleri, usulsüzlükler yapıldığı ve ahalinin ezildiği yönündeki olumsuz haberler izledi[6].

Âşarın iltizamla idaresinin esaslarını belirleyen bir nizamname hazırlanarak, 10 Mayısta yürürlüğe girdi[7]. İltizam işini koordine edecek teşkilatla ilgili de bir düzenleme yapıldı. 18 Ağustos 1887 tarihinde İhale-i Âşar Müdüriyetinin görev ve yetkileri genişletildiği gibi, ismi de Âşar ve Rüsumat İdare-i Umûmiyyesine çevrildi[8].

---

[1] 4 Şubat 1886 (29 R 1303), İ.DH, 77005; 16 Aralık 1885 (9 Ra 1303), MV, 6/ 57.
[2] 11 Ocak 1886 (5 R 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 2, s.2.
[3] 1 Mart 1886 (25 Ca 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 9, s. 1-2, 4.
[4] 31 Mayıs 1886 (27 Ş 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 22, s. 2; 20 Haziran 1886 (18 N 1303), nr. 25, s.2, 4
[5] 8 Mart 1886 (2 C 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 10, s. 1.
[6] 13 Eylül 1886 (15 Z 1303), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 37, s. 5; 11 Ekim 1886 (13 M 1304), nr. 41, s.3; 22 Kasım 1886 (26 S 1304), nr. 47, s. 3.
[7] 22 Mayıs 1887 (28 Ş 1304), *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 125, s. 132. Nizamname 4 fasıl, 1 hatime ve 54 maddeden oluşuyordu (*Düstur*, I. Tertip, V, 779- 804; *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, yay. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Heyeti, Ankara 1999, s.779-803. Nizamname dönemin gazetelerinde de yayınlanmıştır (17 Temmuz 1887/25 L 1304, *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 133, s.198 vd.; 31 Temmuz 1887/10 Za 1304, nr. 135, s. 213-214; 15 Ağustos 1887/25 Za 1304, nr. 137, s. 227-229; 27 Ağustos 1887/8 Z 1304, nr. 139, s. 242-243; 9 Eylül 1887/22 Z 1304, nr. 141, s.256-257).
[8] *Düstur*, I. Tertip, V, 942-943. Âşarın tekrar iltizamla idareye başlanması ile ilgili olarak karşılaştırınız; A.Vefik, *a.g.e.*, s. 516; *İhsaiyyat-ı Maliyye*, s. 76.

2.2.2. Vergi Tahsili ve Güvenlik: Tahsildar Bölüklerinin İhdası

Tahsil-i emval-i devlet nizamnamesi 1879 yılında o dönemdeki Islahat-ı Maliyye Komisyonunun da onayı ve katkılarıyla yürürlüğe girmişti. Nizamnamenin amacı tahsilat konusundaki şikâyetlerin temel sebeplerinden biri olan zaptiyeleri tahsilat işinin dışında tutmak, tahsilatı tamamen sivilleştirmekti. Vergi tahsilatı sivil görevlilerce gerçekleştirilirse, zaptiye nedeniyle ortaya çıktığı öne sürülen usulsüzlükler de ortadan kaldırılmış olacaktı. Ancak hiçbir şey kâğıt üzerinde hesaplandığı gibi değildi. Nizamname hazırlayanların istediği hedeflere ulaşamadı ve sistemin hedeflendiği şekilde işlememesi yüzünden zaptiyeler tahsilat işine katılmaya devam etti. Daha doğrusu katılmak zorunda kaldı. Çünkü tahsildarlar zaptiyesiz işleri yürütemiyorlardı. Bâbıâli tahsildarlardan, tahsildarlar da hükümetin aidatlarıyla ilgili politikalarından memnun değildi. Çünkü aidatlar düzenli bir şekilde verilemiyordu. Öte yandan malî çevrelerde oluşan kanaat, tahsildarlar için boşuna para harcandığı şeklindeydi. Çünkü bunlar üzerlerine düşen görevi yerine getiremiyorlardı[1].

Hükümet sorunun çözümü için harekete geçmekte gecikmedi. Şûrây-ı Devlet Tanzimat Dairesinde konuyla ilgili bir komisyon kurularak bir nizamname hazırlandı. Meclis-i Vükela nizamnameyi Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale etti. Komisyon nizamname üzerinde bazı değişiklikler yaptı. Tahsilatın aksayan yönlerinin ortaya çıkarılabilmesi için vilâyetlerle yazıştı ve gelen raporları değerlendirdi.

Komisyon vilâyet, sancak ve kazalardaki baştahsildarlıkların lağvedilerek bunların tuttuğu tahsilat cetvellerinin kazalardaki vergi kâtiplerine havalesine ve tahsilat işinde her zaman önemli fonksiyonlar ircaa eden zaptiyelerden seçilecek tahsildar bölüklerinin kurulmasına karar verildi.

Uygulama 1302 mali yılbaşından itibaren başlatılacaktı. Yeni bir tahsilat sistemi kurulmasına esas olacak nizamname 17 Ekim 1886'da yayınlandı. Böylelikle emlak, akar, arazi, temettu, bedel-i askerî ve tapu hasılatı gibi vergilerin tahsilinde yeni bir uygulama başlatıldı. Daha doğrusu hükümet zaptiyesiz vergi tahsil edemeyeceği gerçeğini kabullenmek zorunda kaldı.

---

[1] A. Vefik, *a.g.e*, s. 430.

Kurulacak tahsilat bölüğünün büyüklüğü, yerin ve tahsilatın büyüklüğüne göre belirlenecekti. Bölük piyade ve süvari tahsildarlarla bir miktar zaptiyeden oluşacaktı. Tahsilat sırasında, tahsildar bölüğünün yanında birer kabzımal bulunacak, kabzımallar muhtarlar olacaktı. Bölük vilâyetlerde zaptiye alay beyinin; sancaklarda tabur ağasının, kazalarda ise bölük ağasının kumandasında bulunacak; hesap işleri için o mahaldeki mal ve vergi memurlarına başvurulacaktı. Piyade ve süvari tahsildarların maaş ve tayinatı bulundukları bölgedeki zaptiyelerin maaş ve tayinatlarına kıyasla belirlenecekti. Tahsilat için ayrılan zaptiyeler sadece bu işle ilgilenecekti.

Diğer zaptiyelerden ayırt edilebilmeleri için, tahsildar zaptiyelerinin paltolarının etekleri diğerlerinden uzun olacak ve üzerlerinde tahsildarlığa mahsus bir işaret bulunacaktı. Piyadelere birer meç ve tüfek, süvarilere ise birer kılıç ve tüfek verilecekti. Kabzımalların hesaplarını tahsildarlar inceleyebilecek, tahsilatla ilgili kayıt ve yazışmalarda mal ve vergi memurları görev alacak; tahsildar bölükleri kabzımallarla işbirliği yapacak ve onları kontrol edecekti. Vergi borcunu ödemeyenler takip edilecek ve mevzuat gereği borcun tahsili sağlanacak; görevlerini aksatan tahsildarlar cezalandırılacaktı.

Bu yeni nizamname ile 1879 yılında yayınlanan tahsil-i emval-i devlet nizamnamesi geçerliliğini yitirdi[1]. Ancak yeni nizamname de sorunları çözemedi. Kabzımalların usulsüzlüklerine maliyeciden çok zaptiye olan tahsildar bölüklerinin kötü muameleleri eklenmiştir. Yabancı güçler yine vergilerin baskıyla tahsil edildiği iddiasıyla Bâbıâli üzerinde diplomatik baskı kurmaya başladı[2]. Komisyon vergilerle ilgili çeşitli sorunları ele almaya, başta hükümet olmak üzere yetkili mercilere öneriler ve uyarılarda bulunmaya devam etti[3].

2.2.3. Osmanlı Gümrüklerinin Durumu

Osmanlı hazinesinin ticaretten elde ettiği gelirler, ticaret muahedeleriyle belirlenmiş gümrük tarifelerine doğrudan bağlıydı. 1885 yılında ticaret muahedeleriyle ilgili bir belirsizlik hakimdi. Süresi biten muahedeler henüz yenilenememişti. Bu belirsizlik, hazineyi zarara uğrattığı gibi, gümrüklerle ilgili köklü tedbirler alınmasını da

---

[1] 14 Mart 1886 (8 C 1303), A.MKT.NZD, 2079/ 97; *BEO Sadaret Defterleri (Devair ve Nezaret Giden)*, nr. 578; *Düstur*, I. Tertib, V, 644-652; *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, s. 749-755.
[2] A. Vefik, *a.g.e*, 430-432.
[3] 13 Ocak 1886 (7 R 1303), A. MKT. MHM, 488/2.

engelliyordu[1]. Buna rağmen Bâbıâli gümrüklerin sorunlarıyla ilgilenmekten ve gümrük gelirlerini artırmaya yönelik teşebbüslere girişmekten geri durmadı.

Gümrüklerde suistimallerin çoğaldığına dair söylentiler bir hayli artmıştı. Söylentilere göre önlemlerin yetersiz olması kaçakçılığı arttırıyordu. Bazı kaçakçılar tüccarlarla anlaşıyor; tüccarlara getirdikleri malları gümrük vergisi ödemeden gümrükten sokmayı teklif ediyorlardı. Buna karşılık tüccarlar kaçakçılara gümrük vergisinden daha düşük bir para veriyordu. Bu kanunsuz iş genellikle başarıyla sonuçlandırılıyordu. Çünkü bazı gümrük görevlileri kaçakçılarla iş birliği yapıyor; bu kanunsuzluğa göz yumuyor ve gümrükten geçen mallarının kıymetini veya miktarını düşük gösteriyordu. Rüşvet kaçakçılara bütün kapıları açıyordu[2].

Söylentiler abartılı olabilir; fakat bir takım usulsüzlüklerin olduğu muhakkaktı. Bu durum devletin aleyhine kullanılır ve henüz devam eden ticaret muahedeleri görüşmelerinde ecnebiler tarafından söz konusu edilir.

Hükümet 3 Ekim 1885'te gümrüklerin işleyiş sistemini geliştirip, varidatı arttıracak önlemler üzerinde bir inceleme yapmasını komisyondan istedi[3]. Maliye Komisyonuna bu iş havale edilmeden önce Rüsumat Emanetinde bir komisyon kurulmuştu[4]. Bu komisyon bazı kararlar almış, Rüsumat Emaneti bu kararlardan yetkisi dahilinde olanları uygulamış, yetkisini aşanları ise Bâbıâli'ye bildirmişti.

Maliye Komisyonu gümrüklerle ilgili incelemesine başlarken, öncelikle bu komisyonun kararlarını ele aldı. Maliye Komisyonu, bunları destekleyen kararlar aldı. Maliye Komisyonu 20 Eylül 1886 tarihinde bu mazbatayı hükümete sundu. Önce Hükümet[5], ardından Padişah kararları onayladı[6]. Hükümet kararların uygulanması için 26 Ekimde Rüsumat Emanetiyle, Hariciye ve Bahriye Nezaretlerine talimat verdi.

Düzenlemeye göre gümrük muhafaza memurlarının denetlenmesi için yeni müfettişler tayin edilecek; bu müfettişlerin denetim işini daha etkin bir şekilde yapabilmesi için iki adet istimbot alınacak ve zamanla istimbot sayısı arttırılacaktı.

---

[1] A. Vefik, *a.g.e*, s. 658-661; *Rüsumat Salnamesi*, Dersaâdet 1330, s. 128-129; 21 Şubat 1883, *The Eastern Express*, nr.8, s. 87; 11 Nisan 1883, nr.15, s.180; Mübahat Kütükoğlu, "Ticaret", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 567- 588.

[2] Osmanlı memurlarının maaşlarla ilgili sorunları göz önüne alındığında rüşvet ve yolsuzluk konusunda söylenenlerin doğru olma ihtimali yükselir. Ancak rüşvetçilikle ilgili iddialar, özellikle yabancı gözlemciler tarafından aşırı derecede abartılmıştır. Bu abartılı anlatımlara dair birkaç örnek için bkz. Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999, s. 447-454.

[3] 27 Ekim 1886 (29 M 1304), A. MKT. MHM, 492/ 33.

[4] 26 Mayıs 1885 (11 Ş 1302), İ. MM, 3463.

[5] 12 Ekim 1886 (14 M 1304), MV, 13/ 22.

[6] 24 Ekim 1886 (26 M 1304), İ.MM, 3672.

Gemilerin liman dışına mal tahliyesine engel olunacak, gemilerden gümrük limanı dışında mal ve hayvan tahliyesi sıkı kontrole alınacak ve liman dışında gemilerden emtia tahliyesi engellenecekti.

Limanlarda emniyet tedbirleri yetersizdi. Dersââdet limanının muhafazası için geceleri Tersane-i Amire'den yalnızca bir kol sandalı çıkarılıyor; bu sandal da bir defa dolaşıp geri dönüyordu. Ayrıca dolaşan muhafaza kayıkları da yetersizdi. Karaköy kapısı ve Tophane arasındaki Galata sahilinde bazı gemi tayfaları silahlı dolaştığı için bunlardan çekinen muhafaza memurları görevlerini layıkıyla yerine getiremiyordu. Bu asayişsizlik, Zaptiye Nezaretine talimat verilerek engellenmeliydi. Bazı Vapur Kumpanya Acentaları eşya depolamak için kullandıkları gemileri sahile yakın yerlere demirliyordu. Sahile yakın demirlemiş olan bu gemiler kaçakçılığa karışıyordu. Bu gemiler sahil yakınından kaldırılmalıydı.

Usulsüzlüklerin temel sebeplerinden biri gümrükçülerin maaşlarının yetersizliği; diğeri de disiplin cezalarının azlığıydı. Bu açıdan gümrükçülerin maaşları iyileştirilmeli ve yolsuzluğa karışan görevlilere maaş kesme ve meslekten çıkarma gibi cezalar verilmeliydi. Gümrük memurları, başkalarından ayırt edilebilmeleri için, bir özel işaret kullanmalıydı.

Gümrüklerde istihdam edilen görevlilerin liyakatli olmasına özen gösterilmeliydi. Yaptıkları iş ağır olan ve kısa sürede yıpranan muhafaza ve muamele memurlarıyla yaşlı olan veya herhangi bir nedenle görevini yapamayacak duruma gelmiş olanlar daha hafif görevlere nakil veya emekliliğe sevk edilmeliydi.

Gemilere olduğu gibi yolculara da sıkı bir denetim uygulanmalıydı. İstanbul'da yolcuların pasaport işlemlerinin rahatça yapılabileceği yolcu salonları yoktu. Sirkeci ve Tophanede birer yolcu salonu inşaa edilmeliydi.

Limanlar civarında satış yapan bazı küçük satıcılar, mesala deniz bakkalları adı verilen kayıkla satış yapan satıcılar, kaçakçılığa karışıyorlardı. Bu satıcılar için sabit bir satış yeri kurulmalı; sabit yerlerinin dışında, özellikle sandallarıyla gemilere yaklaşarak satış yapmaları engellenmeliydi.

Komisyonun aldığı kararlar bu çerçevedeydi. Komisyon ayrıca gümrüklerin sorunları ve ticaret muahedeleriyle ilgili görüşmeler hakkında, komisyon üyesi ve Rüsumat Emini Edip Efendiden bilgi aldı. Bunun üzerine gümrüklerde etkin bir denetim mekanizmasının kurulması üzerinde çalışması ve bir taslak hazırlanması Edip Efendi'ye

havale edildi. Bu görüşlerin yer aldığı komisyon mazbatası 20 Eylül 1886'da Bâbıâli'ye sunuldu[1].

Ticaret muahedeleriyle ilgili artık can sıkıcı olmaya başlayan bu yazışmalar devam ederken, gümrüklerle ilgili çeşitli meseleler ortaya çıkmaya devam edecek, Bâbıâli'de bu konularda Maliye Komisyonlarının görüşlerini sormaya devam edecekti[2].

2.2.4. Denetimin Arttırılması: Teftiş Heyetleri

Maliye Nezaretinde, malî personelin ve muamelatın denetlenmesi işini üstlenmiş olan Heyet-i Teftişiyye adıyla bir daire vardı. Bu heyet, İstanbul ve vilâyetlerde bulunan tüm resmi dairelerin malî muamelatını ve bu kurumlardaki maliye memurlarının hesaplarını incelemek için Maliye Nezareti bünyesinde 25 Temmuz 1879 tarihinde kurulmuştu[3]. 10 Eylül 1879'da ise Heyet-i Teftişiyye ile ilgili esasları belirleyen Teftiş-i Muamelatı Maliyye Nizamnamesi yayınlandı. Vilâyetler teftiş dairelerine ayrılacak ve her daire için istihdam edilecek müfettişler, görevlendirildiği teftiş dairesinde malî muamelatı ve personeli denetleyecekti. Vilâyetlerdeki defterdarlar, muhasebeciler, mal müdürleri, rüsumat, defter-i hakani, orman ve meadin, posta ve telgraf memurları ve İstanbul'daki bütün dairelerin hesapları denetlenecek; sandıklardaki nakit para, tahviller ve senetler incelenecek ve her türlü malî muamelatın gelişimine dair Maliye Nezaretine bilgi verilecekti. Heyet-i Teftişiyye, 10 başmüfettiş, 12 birinci sınıf, 15 ikinci sınıf, 18 üçüncü sınıf müfettiş ve 24 müfettiş yardımcısından oluşacaktı[4].

Teftiş uygulamasının başlatılmasından sonra Bâbıâli hayal kırıklığına uğradı. Müfettişlerin istihdamından ve Heyet-i Teftişiyye'nin kuruluşundan beklenen sonuç alınamamış, heyetin masrafları da hazineye ağır gelmişti. 1881 yılında müfettiş sayısının azaltılması, 8 birinci, 8 ikinci sınıf müfettiş istihdam edilerek bu sayede önemli bir tasarruf sağlanması düşünülmüştü. Fakat daha sonra bu tasarıdan vazgeçilerek Heyet-i Teftişiyye'nin yapısının tamamen değiştirilmesine karar verildi. Yapılan değişiklikle heyetin adı ve işlevi değiştirildi.

---

[1] 27 Ekim 1886 (29 M 1304), A. MKT.MHM, 492/ 33.
[2] 24 Ekim 1885 (15 M 1303), MV, 5/ 75; 6 Ocak 1886 (30 Ra 1303), A.MKT.MHM, 487/ 62; 14 Temmuz 1886 (12 L 1303) MV, 10/ 90.
[3] 25 Temmuz 1879 (5 Ş 1296), İ. MM, 2979.
[4] 10 Eylül 1879 (23 N 1296), İ.MM, 3013. Nizamname *Düstur*da yayınlanmıştır (I. Tertip, IV, 379-382).

Heyet-i Teftişiyye'nin yerine Şûrâ-yı Maliyye adıyla bir başkanın idaresinde, 10 üye ve geniş bir kalem heyetinden oluşan yeni bir kurul oluşturuldu. Meclis-i Maliyye bir süre önce lağvedilmiş ve bu meclisin baktığı işler üst düzey maliye görevlilerinin haftada birkaç gün toplanmasıyla oluşan bir encümene havale edilmişti. Ancak bu yapıdan verim alınamadı. Yeni kurulan Şûrâ-yı Maliyye bu encümenin işlerini de üstlenmenin dışında, yolsuzluk şikayetleriyle de ilgilenecekti[1]. Görevleri ve yapısıyla ilgili 24 maddeden oluşan bir iç tüzük hazırlanarak yayımlandı[2].

Şûrâ-yı Maliyye ancak bir şikâyet olduğunda veya bir suistimal haberi geldiğinde harekete geçebiliyordu. Oysa bu etkin bir teftiş mekanizması sağlayamıyordu. Hükümet 10 Ağustos 1884'de Şûrâ-yı Maliyye'yi lağvederek yerine iki kurum getiriyordu: Encümen-i İdare-i Maliyye ve Heyet-i Teftişiyye.

Maliye Nezaretinde kurulacak Encümen-i İdare-i Maliyye nezaretin önemli meselelerini görüşecek; Heyet-i Teftişiyye ise adından da anlaşılacağı gibi denetim görevini yerine getirecekti. Ülke coğrafyası teftiş dairelerine ayrılacak ve birkaç vilâyet birleştirilerek bir teftiş dairesi oluşturacaktı. Her teftiş dairesine bir müfettiş tayin edilecek ve teftiş işlemi yolsuzluk ihbarı beklenmeksizin, her yıl rutin olarak yerine getirilecekti. Müfettiş, görevli olduğu teftiş dairesindeki vilâyetlerin muhasebe ve mal kalemlerinin kayıtlarını, mal sandıklarının yevmiye defterlerini, sandıktaki nakit parayı, kısaca tüm malî muamelatı denetleyecekti. Müfettişlerin hangi teftiş dairesine gideceği kura ile belirlenecek ve yerleri her yıl değiştirilecekti.

Müfettişlerin teftiş sonuçlarını içeren raporları Encümen-i İdare-i Maliyye'de ele alınarak, hızlı bir şekilde gereği yapılacaktı. Raporların gereğinin yapılmaması ve müfettişlerin tespit ettikleri usulsüzlüklerin üzerine gidilmemesinin sorumluluğu Encümene aitti.

İmparatorluk toprakları 16 teftiş dairesine ayrıldı. Dolayısıyla Heyet-i Teftişiyye'nin kadrosu 16 müfettiş ve 16 müfettiş yardımcısından oluşmaktaydı. Heyetin kuruluşuyla ilgili haberler, malî kuruluşlardaki usulsüzlüklerden ve vilâyetlerdeki uygulamalardan

---

[1] 7 Mart 1881 (6 R 1298), İ.MM, 3207; ŞD, 286/ 36; 16 Mart 1881, *The Constantinople Messenger*, nr. 45, s. 714.

[2] Nizamname için bkz. İ. MM, 3207, lef, 5. Nizamnamenin ve iradenin diğer leflerinin suretleri için bkz. Y.A.RES, 10/2.

şikâyetçi olan kesimlerde memnuniyetle karşılandı[1]. Maliye Nezareti teftiş dairelerini ve müfettişleri belirledi. Müfettişlerin maaşı 5.000 kuruştu[2].

Maliye Nezareti müfettişlere görevlerinin ayrıntılarına dair birer talimat verdi. Heyet-i Teftişiyye'nin amaçları ve teftişin nasıl gerçekleştirileceği üzerinde durulmuştu[3]. Heyet-i Teftişiyye ile ilgili 3 fasıl ve 26 maddeden oluşan ayrıntılı bir içtüzük hazırlandı[4].

Alınan kararlar, uygulama alanına geçirildikçe Bâbıâli'de tekrar hayal kırıklığı belirdi. Çünkü geniş bir müfettişler ekibinin sürekli belli bir vilâyette tutulması masraflıydı. Teftişin işlerliği ve etkinliğiyle yakından ilgili bir sorun daha vardı. Heyet-i teftişiyye 1884 Ağustosunda yeniden canlandırıldığında Maliye Nezareti maiyetine verilmiş, ancak sonradan yayınlanan nizamnameyle, Divan-ı Muhasebata bağlanmıştı. Bu nakil müfettişlerin teftiş sonuçlarını ve teftiş sırasında karşılaşılan usulsüzlükleri bildiren raporlarını artık nezarete değil, Divan-ı Muhasebata bildirmesi anlamına geliyordu. Malî muamelatın merkezinde olan Maliye Nezaretinin bu şekilde adeta devre dışı bırakılması, teftiş sonucunda tesbit edilen usulsüzlüklerin hallini ve usulsüzlük yapanların cezalandırılmasına dair işlemleri ciddi biçimde etkiledi. Divan-ı Muhasebat raporların içerdiği hususları gerekli makamlara bildiriyor ve usulsüzlük

---

[1] 13 Ağustos 1884 (21 L 1301), İ. MM, 3425; *Düstur*, I. Tertip, V, 75-77; 20 Ağustos 1884, *The Eastern Express*, nr. 27, s. 314-315.

[2] 10 Eylül1884 (20 Za 1301), İ.MM, 3430; 3 Eylül 1884, *The Eastern Express*, nr.29, s. 339.

1302 yılı *Devlet-i Aliyye Salnamesinin* 366. sayfasında teftiş daireleri ve müfettişlerin isimleriyle ilgili bir liste vardır. Bu listede hangi vilayetin hangi teftiş dairesinde bulunduğunu da görebiliyoruz.

TEFTİŞ DAİRESİ	DAİREYİ OLUŞTURAN VİLAYETLER	MÜFETTİŞİN ADI
I. Daire	Dersaadet ve Devair-i Merkeziyye	Mustafa Naili Efendi
II. "	Şehremaneti Mulhakatıyla, Edirne Vilayeti	Rumi Paşa
III. "	Aydın ve Cezayir-i Bahri Sefid Vilayetleri	Mehmet Efendi
IV. "	Hüdavendigar ve Karesi Vilayetleri	Şakir Efendi
V. "	Selanik ve Kosova Vilayetleriyle Serfice Mutasarrıflığı	Azmi Efendi
VI. "	Manastır, Yanya ve İşkodra Vilayetleri	Enveri Efendi
VII. "	Suriye Vilayeti, Kudüs Mutasarrıflığı	Tahsin Efendi
VIII. "	Adana ve Halep Vilayetleriyle, Zor Mutasarrıflığı	.....
IX. "	Sivas ve Kastamonu Vilayetleri	Rumi Efendi
X. "	Konya ve Ankara Vilayetleri	.....
XI. "	Erzurum ve Trabzon Vilayetleri	Yusuf Ziya Efendi
XII. "	Diyarbakır ve Dersim Vilayetleri	Tevfik Efendi
XIII. "	Mamuratülaziz, Bitlis, Van ve Hakkari Vilayetleri	Necib Bey
XIV. ".	Basra, Bağdad ve Musul Vilayetleri	İbrahim Efendi
XV. "	Trablusgarp ve Bingazi	Emin Bey
XVI. "	Yemen ve Hicaz Vilayetleri	Nuri Bey

The Eastern Express daha farklı bir liste verir (17 Eylül 1884, nr. 31, s. 364).

[3] 17 Eylül 1884 (27 Za 1301), *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 4, s. 86-89.

[4] 27 Haziran 1885 (14 N 1302), İ.MM, 3471; 22 Aralık 1884 (4 Ra 1302), ŞD, 303/ 13; *Düstur*, I. Tertip, V, 267-272.

yapan memurların uyarılmasını istiyordu. Fakat yapılan iş sadece uyarıyla kalıyordu. Oysaki teftişten sonuç alınabilmesi için uyarılan memurun veya dairenin hatasını düzeltip düzeltmediğinin takip edilmesi gerekiyordu. Bu takibatı yapması gerekense müfettişlerdi. Mevcut sistemde bu takibatın yapılması, pek mümkün değildi. Çünkü daireler arasında eşgüdüm yoktu.

Bu iki sorun yani işini bitiren müfettişin yüklü bir maaşla boş yere zaman öldürmesi ve teftiş sonuçlarının, usulsüzlüklerin üzerine gidilmesini sağlayacak şekilde takip edilememesi hükümeti yeni çözümler aramaya itti.

Bunun üzerine hükümet konuyu Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale etti. Komisyon öncelikle Divan-ı Muhasebat ve Maliye Nezaretinin mütalaalarını aldı. Heyet-i Teftişiyyenin hazineye olan maliyetini araştırdı. Müfettiş ve muavinlerin bir aylık maaş tutarı 136.000 kuruştu. Teftiş sırasında aldıkları harcırah bunun dışındaydı. Müfettişlerin o ana kadar yaptıkları iş, malî dairelerin kayıtlarındaki karışıklıkları, muhasebatın tedahülatını, bazı sandık eminlerinin açıklarını ve memurların bazı yolsuzluklarını ihbardan ibaretti. Müfettişler durum tespiti yapıyor; fakat düzeltilmesi için gerekli takibatı gerçekleştirmiyordu.

Komisyon öncelikle teftiş dairelerini ve dolayısıyla müfettiş ve müfettiş yardımcısı sayısını 8'e indirdi. Dairelerin her birine birinci müfettiş ünvanıyla birer müfettiş atanacak ve bunlar mevcut müfettişler arasından seçilecekti. Müfettiş yardımcıları ise, ikinci müfettiş ünvanını aldı.

Heyet-i Teftişiyye tekrar Maliye Nezaretine bağlanmalıydı. Teftiş dairelerinin sayısının azalması, bu dairelerin büyüklüğünün iki katına çıkması anlamına geldiği için yeni müfettişlerin işi artacak ve teftiş süresi uzayacaktı. Bu yüzden müfettişlerin atanmasının yılda bir değil, iki yılda bir yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca birinci müfettişlerin maaşından 1.000 kuruş kesilerek birinci ve ikinci müfettişlerin maiyetinde 500'er kuruş maaşla birer maiyet kâtibi istihdam edilecekti.

Maliye Komisyonu, teftiş sonuçlarının takibi işiyle bizzat ilgilenecek bir daireye de ihtiyaç olduğu fikrindeydi. Müfettişlerin göndereceği teftiş raporlarını ele almak ve bu raporlar ile ilgili gerekli işlemleri yapmak üzere Maliye Nezareti bünyesinde bir Meclis-i Maliyye oluşturulacaktı. Meclis 10.000 kuruş maaşlı bir başkan ve 5.000'er kuruş maaşlı 4 üyeden oluşacak ve bir de kitabet heyeti olacaktı. Haftada bir gün maliye

dairelerinin başkanlarıyla, tüm nezaretlerin muhasebecileri Meclis-i Maliyeye katılacaktı.

Komisyonun bu kararlarını içeren mazbatası Bâbıâli ve Saray tarafından uygun bulundu (16 Mayıs 1886). Böylelikle Hey'et-i Teftişiyyenin hazineye yüklediği masraftan % 25'lik bir tasarruf sağlandı[1].

Meclis-i Maliyye başkanlığına eski Masarifat-ı Umumiyye Muhasebecisi İbrahim Efendi, üyeliklerine de eski Âşar ve Ağnam Eminlerinden Hacı Arif Bey, eski Trabzon Defterdarı Zühdü Bey, Şûrâ-yı Maliyye üyeliğinden ayrılmış Pertev Paşa ve eski Hicaz Defterdarı Hacı Raşit Efendi atandı. Kalem heyetinin başkanlığına ise eski Âşar ve Ağnam Emini Cemal Bey getirildi[2]. 26 Mayıs tarihinde Maliye Komisyonu birinci müfettiş ve ikinci müfettiş olarak atanacakları belirledi. Komisyon bu konuda Divan-ı Muhasebatın görüşünü de almıştı[3].

2.2.5. Rejiyle İlişkiler

Reji İdaresi, 14 Nisan 1884 tarihinde ülke sınırları içinde daha önce bandrol yönetiminin uygulandığı yerlerde, tüketime ayrılan tütünlerin üretim, satın alma,

---

[1] 16 Mayıs 1886 (12 Ş 1303), İ.MM, 3602. İradenin matbu nüshası için bkz. *Düstur*, I. Tertip, V, 484-487. Arz tezkiresi ve Meclis-i Vükela mazbatasının sureti için bkz. *BEO Ayniyat Defterleri (Maliye)*, nr. 1590, s. 133; 7 Kasım 1885 (29 M 1303), BEO Sadaret Defterleri, nr.578; 6 Haziran 1886 (4 N 1303), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 23, s. 2.

[2] 26 Mayıs 1886 (22 Ş 1303), MV, 10/ 25; BEO *Ayniyat Defterleri (Maliye)*, nr. 1590, s. 139-140.

[3]

MÜFETTİŞ-İ EVVELLER	MÜFETTİŞ-İ SANİLER
Tevfik Efendi	Muhiddin Bey
Ragıp Efendi	İsmail Raif Efendi
İsmail Zihni Efendi	Cabir Efendi
Enveri Efendi	Ragıp Bey
Mehmet Efendi	Rıza Bey
Midhat Efendi	Makbul Efendi
Nuri Bey	Sadrettin Efendi
Mustafa Efendi	Baha Bey

(29 Mayıs 1886 (25 Ş 1303), İ.MM, 3599. Arz tezkiresinin sureti için bkz. 26 Mayıs 1886 (22 Ş 1303), MV, 10/ 24).

I. Daire	Devair-i Merkeziye, Şehremaneti, Edirne Vilayeti
II. "	Hüdavendigar, Aydın, Karesi ve Cezayir-i Bahri Sefid Vilayetleri
III. "	Selanik, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra Vilayetleriyle, Serfice Mutasarrıflığı
IV. "	Suriye, Adana, Halep Vilayetleriyle, Kudüs ve Zor Mutasarrıflıkları
V. "	Kastamonu, Sivas, Ankara ve Vilayetleri
VI. "	Trabzon, Erzurum, Bitlis, Dersim, Mamuret'ül-Aziz, Van, Hakkari Vilayetleri
VII. "	Diyarbakır, Musul, Bağdad ve Basra Vilayetleri
VIII. "	Hicaz, Yemen, Trablusgarp ve Bingazi Vilayetleri

(Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi, 43. defa, Dersaadet, 1305)

depolanma, işlenme ve ayrıca sigara üretim ve satış aşamalarını gerçekleştirmek ve bu faaliyetleri Osmanlı Devleti adına yürütmek üzere kurulmuştu[1].

Reji İdaresinin kuruluşu bazı toplum kesimlerinde memnuniyetsizlik yarattı. Vilâyetlerden gelen şikâyetlerde *"reji memurları rejiden başka müşteri bulunmamak cihetiyle ucuz fiyat kat'iyla zürâ'a gadr ettikleri ve şu halin devamı sene be sene duhan ziraatını tedenni ettireceği gibi ahaliyi kaçağa mecbur edeceği"* söyleniyordu. Hükümet 16 Ağustos 1886 tarihinde reji ile ilgili şikâyetleri içeren bazı evrakları Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale etti. Komisyonun bu evrakları incelemesi isteniyordu[2].

Reji idaresi kurulurken kabul edilen şartnamenin 25. maddesinde, ziraatçıların ve tütüncülerin rejiye karşı hakları ve görevleri ve bu çerçevede belirlenmiş esasları ihlal edenlere karşı uygulanacak müeyyidelere dair bir nizamname kaleme alınması kararlaştırılmıştı. Reji idaresinden bir nizamname kaleme alınmış, bu nizamname Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisince kabul ve buradan Maliye Nezaretine havale edilmişti. Nezaret bu nizamnameyi incelenmek üzere Şûrâ-yı Devlet Tanzimat dairesine gönderdi. Burada yapılan tadilatın ardından nizamname Meclis-i Vükela'ya gelmişti. Hükümet üyeleri bu nizamnameyi ele almış, Adliye Nazırının da katılacağı bir toplantıda ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için, Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale etmişti.

Komisyon bu nizamnameyi inceledikten sonra hükümetin benimsemediği noktalar üzerinde çeşitli tadilatlar yapmıştı. Komisyon görüşlerini açıklamak üzere Reji'den bir yetkili istediyse de, görevli yerine Rejinin görüşlerini ve önerilerini içeren bir mazbata komisyona gönderildi. Reji ile yazışmalarını sürdüren komisyon konu üzerinde çalışmaya devam etmiştir[3]. Yani Reji ile tütün üreticileri arasındaki ilişkileri belirleyen hukukî düzenlemelerin belirlenmesinde komisyon da rol aldı.

Hükümetle Reji arasında mutabakat sağlaması zaman aldı[4]. Kasım'da tütün üreticileri ve Reji arasındaki ilişkileri düzenleyen bir nizamname yayımlandı[5]. Fakat bu nizamname ne tütün üreticilerinin şikayetlerine, ne de Reji İdaresi ile tütün üreticileri ve

---

[1] Tiğinçe Özkiper Oktar, "Tütün Reji Şirketi- Memalik-i Şâhâne Duhanları Müşterek-ül Menfa Reji İdaresi: Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler", *Osmanlı*, III, Editör: Güler Eren, Ankara, 1999, s. 459- 464.

[2] 16 Ağustos 1886 (16 Za 1303), BEO *Sadaret Defterleri*, nr.578.

[3] 26 Ekim 1886 (28 M 1304), MV, 13/ 46.

[4] 19 Kasım 1886 (23 S 1304), MV, 14/ 30; Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul 2000, s. 84-89.

[5] *Düstur*, I. Tertip, V, 696- 727.

hükümet arasında yaşanan sorunlara çözüm getiremedi. Aksine bu nizamname bir son değil bir başlangıçtı. Reji kolcularıyla tütüncüler arasında kanlı bir mücadelenin başlangıcı oldu. Bâbıâli, Reji İdaresi ve Osmanlı tütün üreticileri arasında sorunlar uzun yıllar devam etmiş, neredeyse Reji var olduğu sürece, sorunlar var olmuştur[1].

2.2.6. Komisyonun Feshi

Önemli çalışmalar yapmasına, maliyenin yapısal hastalıklarıyla uğraşmasına ve hazinenin finans kuruluşlarıyla ilişkilerini sağlıklı bir duruma getirmek için önemli bir mesai sarf etmesine rağmen[2], 4 Aralık 1886'da Padişah Islahat-ı Maliyye Komisyonunun çalışmalarından memnun olmadığını bildiren bir irade yayınladı[3]. Ancak komisyon bu iradeden sonra bir ayı aşkın bir süre daha çalışmalarına devam etti[4]. Bu arada Agop Paşa Hazine-i Hassa Nazırlığıyla birlikte Maliye Nazırlığına tayin ve Zühdü Paşa ise Hüdavendigar Valiliğine atandı. Malî konuları görüşmek üzere Sadrazam başkanlığında, Münir, Zihni, Cevdet ve Agop Paşadan oluşan geçici bir komisyon kuruldu. Ancak bu komisyonun faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ardından Islahat-ı Maliyye Komisyonu ise fesh olundu[5].

2.3. Hazinenin Sıkıntıları ve Bütçeyi Hazırlamak Üzere Kurulan Komisyonlar

Osmanlı maliye bürokrasisi incelediğimiz süre boyunca cari işlemleri yürütebilmek için gerekli olan paranın düzenli bir şekilde hazineye celbi ve hazinenin sıkıntılarının giderilmesi ile uğraşmıştır. Hazinenin gelir kaynakları zayıf olduğu için bunu gerçekleştirmek kolay değildi.

---

[1] Donald Quataert, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* (1881- 1908), çev. Sabri Tekay, Ankara 1987, s. 23- 43.
[2] 1 Ağustos 1886 (1 Za 1303), MV, 11/ 22; 14 Eylül 1886 (16 Z 1303), MV, 12/ 43; 7 Ocak 1887 (13 R 1304), A. MKT. MHM, 493/ 12.
[3] 4 Aralık 1886 (8 Ra 1304), İ. DH, 79893. İradenin sureti için bkz. Y.PRK.BŞK, 12/ 14, s. 4.
[4] 23 Aralık 1886 (27 Ra 1304), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2559, s. 1; 26 Aralık 1886 (1 R 1304), nr. 2562, s.1; 4 Ocak 1887 (10 R 1304), nr. 2570, s.1.
[5] 6 Ocak 1887 (12 R 1304), İ. DH, 80066; Cevdet Paşa, *Tezakir* (40- Tetimme), yay.Cavid Baysun, Ankara 1967, s 244.

Hazinenin gelir kaynakları ve giderleri üzerinde bir inceleme yapması için, 5 Ekim 1886 tarihinde bazı nazırlardan oluşan bir komisyon toplanmış ve hükümete bazı önerilerde bulunmuştu[1].

Padişah maliyeyle doğrudan ilgileniyordu. Bu yüzden olsa gerek, Hazine- i Hassada başarılı çalışmalar yapan, Agop Paşa'yı Maliye Nazırlığına getirdi. Agop Paşanın Sultan Abdülhamid ile ilişkisi Osmanlı Bankası Genel Müdürü Foster sayesinde başladı. Padişah kendisinden yetenekli ve güvenilir bir adam istediğinde Bankada görev yapmış olan Agop'u tavsiye etmişti[2]. Agop Paşa hazinenin durumu hakkında Padişahı sürekli bilgilendiriyordu. 13 Şubat 1887 günü, Padişah Agop'u huzuruna kabul etti. Agop Paşa 1303 bütçesinin büyük bir açık vereceğini Padişaha söyledi. Padişah da aynı fikirdeydi.

Agop Paşanın çeşitli önerleri vardı. Masraf bütçesinin 1296 bütçesine göre düzenlenmesi, fevkâlâde askerî masraflar için çeşitli karşılıklar bulunması ve yeni gelir kaynaklarının ortaya çıkarılması için incelemeler yapılması bunlar arasındaydı. Agop Paşa'ya göre, Nafia, Ticaret ve Maarif Nezaretleri mevcut hasılatlarıyla idare edebilecekleri için bunlar geçici olarak bütçeden çıkarılabilirdi. Bütün bu işleri gerçekleştirebilmek için bir komisyon kurulmalıydı.

Bu teklifleri Sadrazama da ilettiğini, fakat yeterli ilginin gösterilmediğini belirten Agop Paşa kurulmasını önerdiği komisyonun eski Washington sefiri Ferik Tevfik Paşanın başkanlığında olmasını teklif etti.

Sultan Abdülhamid bu görüşmenin ardından hükümete hususi bir tezkire göndererek komisyonun kurulmasını emretti. Padişah komisyon heyetinin Agop Paşa'nın listesindeki isimlerden değil Maliye Nazırının başkanlığında maliyenin çeşitli dairelerinde görevli isimler arasından seçilerek oluşturulmasını istedi[3].

Hükümet, Maliye Meclisi Başkanı İbrahim Efendi, Nafia Muhasebecisi Sadi Efendi, Düyûn-ı Umumiyye Komiseri Nazif Efendi, Meskukat-ı Şâhâne Müdürü Süleyman Sudî Efendi, Divan-ı Muhasebat üyelerinden Hilmi Efendi ve Nizamiye Muhasebat-ı

---

[1] 5 Ekim 1886 (7 M 1304), İ. DH, 79416; 15 Kasım 1886 (19 S 1304), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 46, s.1; 17 Kasım 1886, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.34, s. 502

[2] Y.G. Çark, "*Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*", İstanbul 1953, s. 156-159; Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Olan Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 2001)*, Tertip Komitesi: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul 2001, s. 21-34.

[3] 13 Şubat 1887 (20 Ca 1304), Y. PRK.BŞK, 12/14, s. 6-7.

Umûmiyye Dairesi Birinci Şube Müdürü Ahmet Beyin komisyon üyeliğine atanmasına karar verdi. Ve Padişah heyeti onayladı[1].

Özelikle ordunun ve bahriyenin ihtiyaçlarının gerektiği şekilde karşılanmaması Padişahı endişelendiren bir sorundu. Nitekim Alman silah firması Mauser'den alınan tüfeklerin bedelinin birinci taksiti ödenmediği gibi, ikincisinin süresi de dolmak üzereydi. İlk taksitin ödenmemiş olması Padişahı kızdırmıştı. Bu yüzden maliyeye bir emir göndererek vakti geçirilen taksitin hemen ve ikinci taksitin ise Pazar gününe kadar ödenmesini istedi. Mauser'in İstanbul'daki temsilcisi Alfred von Kaulla da ikna edilmeliydi.

Ordunun mühimmatı için gerekli paranın bulunması bir yana, askerlerin iaşesi için de para bulunamıyordu. Ordu için hazinenin vermesi gereken 30.000 lira haftalığın ödenmesi üç dört aydır aksıyordu[2]. Padişah bahriyelilere et tayinatının verilemediğini, yemeklerde sadece pilav çıktığını ve haftalıkların da aksadığını duyunca iyice öfkelendi. Öte yandan Mauser'e olan borcun taksitleri de Padişahın istediği gibi ödenememişti[3].

Padişah birkaç gün sonra Maliye Nazırı Agop Paşayı görevden aldı. Askerî mühimmat ödemelerinin ve askerî ihtiyaçların temininde yaşanan güçlüklerin bu azildeki etkisi açık değil. Yerine Zühdü Paşa getirildi.

Padişah yeni Maliye Nazırına Agop Paşayla birlikte yanlarına üçüncü bir kişiyi alarak, hazinenin âcil ödemelerinin yapılması ve gelir ve giderlerin dengelenmesi için çareler araştırılması için talimat verdi[4]. Komisyon Zühdü Paşa ve Agop Paşa ve Rüsumat Emini Edip Efendiden oluşmaktaydı. Komisyon hazinenin silah ve mühimmat alımlarından borçlarını nasıl karşılayacağına dair bir mazbata hazırlayarak Padişaha sundu. Bu mazbataya ulaşamadığımız için teklif ettikleri tedbirlerin neler olduğunu bilemiyoruz.

Gelir ve giderlerle ilgili yapılan çalışmalara Agop Paşa pek katılamıyordu. Hatta katılmak bir yana Zühdü Paşa ve Edip Efendinin bütçe açığının kapatılmasına dair hazırladıkları mazbatayı imzalamadı. Bunun üzerine Zühdü Paşa ve Edip Efendi Agop Paşayı Sadrazama şikayet ettiler[5].

---

[1] 22 Şubat 1887 (29 Ca 1304), İ.DH, 80568.
[2] 1 Mart 1887 (6 C 1304), Y.PRK.BŞK, 12/14, s. 9.
[3] 1 Mart 1887 (6 C 1304), Y.PRK.BŞK, 12/14, s. 7-9.
[4] 1 Mart 1887 (6 C 1304), Y.PRK.BŞK, 11/57.
[5] 14 Nisan 1887 (20 B 1304), Y.A.HUS, 201/ 80.

Bu mazbatadaki tahmini gelir, 1.730.642.000 kuruştu. Dairelerden ve vilâyetlerden gelen gider taslaklarına bakılırsa tahmini giderde 2.209.511.954 kuruştu. Buna göre muhtemel adi bütçe açığı 478.869.954 kuruş idi. Fevkalade masrafların ise 517.131.495 kuruş olması bekleniyordu. Dolayısıyla toplam açığın 996.001.449 kuruş olma ihtimali vardı.

Bu arada normal bütçe komisyonu çalışmalarına devam ediyordu. Bütçe komisyonu ordunun masrafları için ayrılacak ödenek üzerinde uzun uzadıya çalıştı. Olağan bütçenin denkliğini sağlamanın yanında komisyon üyelerini asıl zorlayan fevkalâde bütçedeki masraflar için karşılık bulmaktı.

Bu arada bazı gazetelerde Zühdü Paşanın malî politikalarının belirsizliğinden ve bir borçlanma projesi üzerinde çalıştığına kadar malî konularla ilgili çeşitli haberler çıkmaktaydı[1].

Meclis-i Vükela, bütçe ile ilgili Maliye Nezaretinden gelen çeşitli öneriler üzerinde duruyordu. Elde bütçe ile ilgili muhtelif rakamlar vardı. Zühdü Paşa bütçe açığının nasıl kapatılabileceğine dair hükümete bazı önerilerde bulundu. Bu öneriler ve dayandıkları rakamlar, Zühdü Paşanın kişisel tespitleri değil, bütçe komisyonunun görüşleri olsa gerek[2].

Bunlar arasında jandarma ve zaptiye sayısının azaltılması, Dersim, Hakkari, Bitlis, Mamuretü'l-aziz, Basra ve Bingazi gibi gelirleri giderlerini karşılamayan vilâyetlerin müstakil mutasarrıflığa çevrilmesi gibi öneriler vardı[3].

Zühdü Paşa bütçe açığının kapatılması için % 2 zam yapılarak temettu vergisinin %5'e çıkarılmasını, akar, yani gelir getiren emlak vergisinin ‰ 2 zamla ‰ 10'a çıkarılmasını, tımar, zeamet, evkafı kura ve memleha bedellerinin yarısının kesilmesini, ticaret muahedeleriyle ilgili görüşmelerin hızlandırılmasını, dairelerin tahsisatlarında kesintiler yapılmasını -bu maaşların kesilmesi anlamına geliyordu- öneriyordu. Zühdü Paşa hükümetin bu önerilere fazla iltifat etmemesi üzerine konuyu Padişaha bildirdi. Padişah bunun üzerine Sadrazama emir göndererek Zühdü Paşanın önerileri üzerinde çalışılmasını tavsiye etti. Temettüat vergisi % 5 değilse bile % 4,5'a çıkarılabilirdi. Ticaret muahedeleri ile ilgili görüşmelerin sonuçlandırılamamış olması da gerçekten

---

[1] 23 Mart 1887, *The Levant Herald and Eastern Express,* nr.12, s.162.
[2] 13 Mayıs 1887 (19 Ş 1304), *Tercüman-ı Hakikat,* nr. 2677, s. 1; 23 Ş 1304/ 17 Mayıs 1887, nr. 2680, s. 1; 28 Ş 1304/ 22 Mayıs 1887, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi,* nr. 125, s. 131-132.
[3] 3 Nisan 1887 (9 B 1304), MV, 18/ 66.

hazineyi zarara uğratıyordu. Ancak maaş kesintisiyle ilgili öneri olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Padişah bu yüzden maaş kesintisine taraftar değildi. Bu konuda hükümetin bir şeyler yapması gerekiyordu[1].

Zühdü Paşanın hesaplarına göre vergilere planladığı zammın yapılması durumunda 425.000 lira civarında bir gelir artışı sağlanacak; tımar, zeamet, evkafi kura ve memleha bedellerinin yarısının kesilmesi durumunda 100.000 liralık bir tasarruf sağlanacaktı. Zühdü Paşa birde menafi sandıklarından 200.000 altın borçlanılmasını öneriyordu.

Zühdü Paşanın önerilerini 20 Nisanda tekrar ele alan hükümet akar vergisinin Zühdü Paşanın önerdiği gibi ‰ 2 zamla ‰ 10'a çıkarılmasını kabul etti. Temettü vergisinin ise Zühdü Paşanın önerdiği gibi % 5'e değil, % 4'e çıkarılması yeterli olurdu. Bundan sonra düzenli ödenmesi koşuluyla tımar, zeamet, evkafi kura ve memleha bedelleri yarısına indirilebilirdi. Menafii Sandıklarından % 5 faizle 200 000 altın borçlanılması da karara bağlandı[2].

Bütçe komisyonun belirlediği gelir ve gider tahminlerini bilemiyoruz. Elimizde Zühdü Paşanın bildirdiği iki ayrı gelir ve gider rakamı vardır. Bu rakamların ortaya çıkmasında bütçe komisyonu etkili olmuş olabilir. Zühdü Paşa muhtemelen bu rakamları başkanı olduğu bütçe komisyonunun çalışmaları sonucu elde etmiştir.

Zühdü Paşanın Edib Efendiyle birlikte hazırladığı mazbatada gelir, 1.730.642.000, gider 2.209.511.954 kuruştu. Yine Zühdü Paşanın Meclis-i Vükelaya sunduğu başka bir mazbatada ise gelir 1.720.000.000 kuruş, gider ise 2.089.000.000 kuruş tahmin ediliyordu[3].

Bütçe rakamları ne olursa olsun hükümet yeni mali yılda da mali sorunlarla uğraşmaya devam edecekti. Bu sorunları aşmak için nazırların sık sık komisyonlar halinde toplanıp, malî sorunları tartıştığını basından öğreniyoruz. Fakat basında bu komisyonların faaliyetlerinin ayrıntıları konusunda bilgi yoktur[4].

Padişah 1303 bütçesi için bir birinden farklı rakamlar ortaya çıkmasından ve bunun doğurduğu karışıklıktan memnun değildi. Çünkü denk bir bütçe istiyordu. 28 Eylül 1887 tarihinde bütçe üzerinde çalışmak üzere yeni bir komisyonun kurulmasını istedi.

---

[1] 16 Nisan 1887 (22 B 1304), Y. EE, 5/ 108. Bu belgenin suretleri için bkz. Y. PRK. ML, 7/9; Y. PRK. BŞK, 12/ 14, s. 9- 11; Akar, *a.g.t.*, s. 68-71.
[2] 20 Nisan 1887 (26 B 1304), MV, 19/39. Vergi zamları için bkz. A. Vefik, a.g.e., s. 395; *İhsaiyyat-ı Maliyye*, s. 27.
[3] 20 Nisan 1887 (26 B 1304), MV, 19/ 39.
[4] 1 Mart 1887 (6 C 1304), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2617, s. 1; 30 Nisan 1887 (6 Ş 1304), nr. 2667, s. 1.

1304 yılı bütçesini hazırlayacak olan komisyonun başkanlığına Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanı Mahmut Celâleddin Paşa, üyeliklerine de Divan-ı Muhasebat başkanı Hacı Akif Efendi, Şûrâ-yı Devlet üyesi Ebru Efendi, Cemiyet-i Rüsumiyye başkanı Mikail Efendi, ve Dersaadet Maliye Müfettişi Mecdeddin Efendi atandı[1]. Komisyona değişik dairelerden görevlileri çağırıp onların yardımına ve bilgisine başvurabilme yetkisi verildi[2].

Komisyon 1303 malî yılı bütçesindeki esaslara dayanarak 1304 yılı bütçesini hazırlamaya başladı[3]. Merkez dairelerin muhasebecileriyle görüşerek onların verilerini değerlendirdi[4]. 21 Kasım 1887 tarihindeki toplantıya bütün muhasebeciler çağrılmıştı[5]. Bu arada çalışmalar sürdürülürken, bir yandan da çalışmalar hakkında Padişah sürekli bilgilendirildi[6]. Padişah bu çalışmalardan memnun olmuş olmalı ki, Mahmud Celâleddin Paşayı Maliye Nazırlığına atadı[7]. Müsteşarlığına ise Mikail Efendi getirildi[8].

Komisyon bütçe taslağını hükümete havale etti. Buradan takdim edilen bütçenin bazı bölümlerine Padişah itiraz etti ve tadil edilmek üzere geri gönderdi[9]. Bunun üzerine Mahmud Celâleddin Paşa başkanlığında yeni bir bütçe komisyonu kuruldu. Üyeliklere Divan-ı Muhasebattan Hilmi Efendi, Meclis-i Maliyye Başkanı İbrahim, Şura-yı Devlet üyesi Ebru Efendi, Meskukat-ı Şahane Müdürü Süleyman Sudî ve Mecdeddin Efendiler atandı[10].

21 Mart 1888 tarihinde 1304 mali yılı bütçesiyle ilgili bütçe tasarısı son şeklini aldı. Bütçede gelir 1.809.159.759 ve masraf ise 1.921.990.259 kuruştu. Bu rakamların doğurduğu olağan bütçe açığı fevkalâde bütçe açığıyla birleşince 400.000.000 kuruşa yakın bir açık ortaya çıkıyordu. Komisyon bütçe açığının kapatılması için bazı öneriler sundu. Hakkâri Vilâyetinin lağvıyla Van Vilâyetine, Dersim'in Mamuret-ül'aziz Vilâyetine, Karesi'nin Hüdavendigar Vilâyetine bağlanması ve Bingazi Vilâyetinin

---

[1] 28 Eylül 1887 (10 M 1305), İ. DH, 82499.
[2] 3 Ekim 1887 (15 M 1305), İ. DH, 82518.
[3] 9 Şubat 1888 (7 C 1305), MV, 28/ 66.
[4] Bütçe komisyonun çalışma süreci konusunda ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Fakat gazetelerde bazı bilgiler vardır (12 Ekim 1887, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.41, s.585; 11 Ekim 1887 (23 M 1305), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2800, s. 1; 2 S 1305/ 19 Ekim 1887, nr. 2807, s. 1; 17 S 1305/ 3 Kasım 1887, nr. 2820, s. 1; 25 S 1305/ 11 Kasım 1887, nr. 2827, s. 1; 28 S 1305/ 14 Kasım 1887, nr. 2829, s. 1).
[5] 27 Kasım 1887 (11 Ra 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 152, s. 333.
[6] Y. PRK. BŞK, 13/ 41, s. 6-7.
[7] 26 Aralık 1887 (11 R 1305), *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2866, s. 1.
[8] 4 Şubat 1888 (22 Ca 1305), İ. DH, 83774/1.
[9] 20 Ocak 1888 (7 Ca 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 160, s. 26.
[10] 27 Ocak 1888 (14 Ca 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 161, s. 40.

müstakil mutasarrıflığa çevrilerek kapsamlı bir tenkihat yapılması ve Nafia Komisyonu, Şehremaneti ve Defter-i Hakani nezaretlerinde bulunan bazı gereksiz birimlerin kaldırılmasını önerdi. Bazı vilâyetlerdeki bidayet, istinaf ve ticaret mahkemelerinin teşkilatında da tadilat yapılmasını istedi[1]. Hükümet bu önerileri kabul etti. Bunların yanı sıra Hirsch meselesinden ve madenlerle ormanların işletilmesinden de yeni kaynak sağlanabileceğini düşünüyordu. 7 Nisan 1888 tarihinde yayınlanan bir iradeyle Padişah bütçe açığının mutlaka kapatılması gerektiğini veya mümkün oldukça azaltılması gerektiğini bildirdi[2]. Hükümet bütçe açığını kapatmak için harekete geçti.

Bu arada çok önemli bir olay meydana geldi. Maliye Müsteşarı Mikail, Mahmud Celâleddin Paşa'yı yolsuzlukla itham ederek Padişaha şikayet etti. Söylentilere göre Celâleddin Paşa hazinenin zararına olarak bazı sarraflarla borç antlaşmaları yapmış, buna karşılık da yüklü bir meblağı rüşvet olarak almıştı. Paşa bu iddiaları kesin bir dille yalanladıysa da[3], memuriyeti boyunca bu tür iddialarla sık sık karşılaştı[4]. Padişah ise gerek Maliye Nazırıyla müsteşarın, gerekse hükümetin kendi arasında uyumlu bir ortamın sağlanmasını istedi[5].

Sadrazam Kâmil Paşa bir yandan Padişahla bilgi alış verişinde bulunurken[6], diğer yandan da bazı nazırlarla bütçe açığının kapatılması çarelerini görüşüyordu. O esnada Münir Paşa başkanlığındaki başka bir nazırlar heyeti de aynı konular üzerinde çalışıyordu. Sadrazam ve Münir Paşa başkanlığında zaman zaman yapılan bu toplantılar, gazetelerde Maliye Komisyonu olarak zikredilmekteyse de, bunun doğrusu Encümen-i Vükelâdır. Hükümet bütçe açığının bir avansla kapatılabilmesi için bazı finans kuruluşlarıyla görüşüyordu[7].

Toplantılar esnasında asker sayısında bir miktar azaltmaya gidilmesi fikri oluştu. Fakat Padişah böyle bir girişime taraftar değildi. Çünkü Alman Generali Goltz Paşa, Padişaha bunun tehlikelerini işaret eden ve Padişahı silahlanmaya teşvik eden layihâlar sunuyordu. Bu layihâların içerdiği silahlanma planları fevkalade askerî masrafları

---

[1] 21 Mart 1885 (9 B 1305), Y.PRK.ML, 8/1. Bütçe komisyonu mazbatasının matbuu sureti için bkz. *Düstur*, I. Tertib, V, 1078-1086; 13 Nisan 1888 (2 Ş 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 172, s. 176.
[2] *Düstur*, I. Tertib, V, 1086-1091.
[3] 5 Nisan 1888 (24 B 1305), Y.EE, 14/215..
[4] Pakalın, *a.g.e*, IV, s. 425-426.
[5] 7 Nisan 1888 (26 B 1305), İ.DH, 84421. Sureti için bkz. Y.PRK.BŞK, 13/41, s. 20-21.
[6] Kamil Paşa, *Hatırat-ı Sadrı Esbak Kamil Paşa*, Konstantiniyye 1329, s.105-111.
[7] 18 Nisan 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.16, s. 198; 9 Mayıs 1888, nr.19, s.237; 16 Mayıs 1888,.nr. 20, s. 249.

arttıracak, yani bütçe açıklarını büyütecekti. Goltz Paşa, devrin tüm ülkelerinin hızla silahlanıp ordusunu kuvvetlendirmekle uğraştığı söylüyor ve Padişahı silahlanmaya ve orduyu ikmale teşvik ediyordu. Padişah hükümetin malî konularda genel bir müzakerede bulunmasını emretti. Ayrıca Goltz Paşanın layihasının da görüşülmesini istedi. Uygulanması durumunda ek masraflar getirecek olan bu layihanın esas konuyla birlikte ele alınması yerinde olurdu[1].

Padişah 7 Haziranda verdiği bu emre uygun olarak hükümet toplandı. Bu arada araya Ramazan Bayramı girince görüşmeler bayram sonrasına ertelendi. Padişah vakit kaybetmemek için bir encümen oluşturdu[2].

Maliye Nazırı Mahmut Celaleddin Paşa 16 Haziran 1888'de bütçe açığının nasıl kapatılabileceğine dair Padişaha bir layiha sundu. Layihada Hirsch Meselesinden ve Ereğli ve Ergani Madenleriyle ormanların işletilmesindeki aksaklıkların giderilmesinden elde edilecek gelirlerin bütçe açığının kapatılmasında kullanılabileceğini ifade etti. Bu gelirlerin hazineye girmesi uzun sayılabilecek bir zaman alabilirdi. Oysa hazinenin acilen paraya ihtiyacı vardı. Bu yüzden bazı küçük vergi kaynaklarının karşılık gösterilmesiyle 250.000 liralık bir avans akdedilebilirse, bu hazineyi rahatlatabilirdi. Maliye Nazırı bu konuda görüştüğü Düyûn-ı Umumiyye İdaresinden olumlu bir intibaa edinmişti[3].

Layiha Padişahı memnun etmişti. Bu yüzden layihanın nazırlar tarafından oluşturulmuş encümende incelenmesini, ve ardından Meclis-i Vükelada ele alınmasını istedi[4]. Sadrazam Kamil Paşa layihada bahsedilen 250.000 liralık avans için 17 Haziranda İstanbul Bankası müdürüyle görüştü[5].

Bu dönemde hükümet Osmanlı Bankasının sunduğu borçlanma seçeneklerine pek sıcak bakmıyordu. Öte yandan matbuatta çıkan yazılara bakılırsa Osmanlı Bankası yetkilileri de merkez bankası pozisyonunda olmalarına rağmen kendilerinin Bâbıâli tarafından finansal seçeneklerde göz ardı edilmesinden memnun değildiler. Buna rağmen Bâbıâlî'yle iş yapmaya hazırdılar[6].

---

[1] 7 Haziran 1888/ 27 N 1305, İ. DH, 85057. Sureti için bkz. Y. PRK. BŞK, 13/41, s. 24-25; 2 Haziran 1888/ 22 N 1305, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 179, s. 264; 9 Haziran 1888/ 29 N 1305, nr. 180, s. 278.
[2] 4 L 1305/ 14 Haziran 1888, İ. DH, 85315. Sureti için bkz. Y. PRK. BŞK, 13/41, s. 25-26.
[3] 6 L 1305/ 16 Haziran 1888, Y. PRK. ML, 8/37.
[4] 6 L 1305/ 16 Haziran 1888, İ. DH, 85319. Sureti için bkz. Y. PRK. BŞK, 13/41, s. 26-27.
[5] 23 Haziran 1888 (13 L 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 182, s. 301.
[6] 13 Haziran 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 24, s.301.

Osmanlı maliyesi hakkında yabancı gazetelerde çıkan haberlerden rahatsız olan Padişah görüşmelerin bir an önce neticelendirilmesini istiyordu[1].

Mahmud Celaleddin Paşa 21 Haziranda Sadarete bir tezkire sundu. Tezkerede ordu dışında diğer devlet dairelerinin tahsisatında kesinti yapılmasını, vilâyetlerde de zorunlu masraflar dışında kalan masraf ve maaşlarda % 30 kesinti yapılmasını, canavar vergisine zam yapılmasını, İngiltere'nin Kıbrıs vergisi fazlasından Osmanlı Devletine vermesi gereken paranın İngiliz Hükümetinden talep edilmesini öneriyordu. Avans işi üzerinde durularak, İstanbul Bankasının bildirdiği şartlarla veya daha avantajlı şartlar öneren başka finans kuruluşuyla mutlaka bir avans imzalanmalıydı. Paşa düzensiz borçlarla (Düyun-ı Gayrı Muntazama) ilgili de bir inceleme yapılmasının gerekli olduğunu belirtiyordu[2].

23 Haziranda Padişahın istediği incelemeyi Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa, Adliye Nazırı Cevdet Paşa, Dahiliye Nazırı Münir Paşa ve Maliye Nazırından oluşan bir encümen yerine getirdi. Akdedilecek avans, canavar vergisine yapılacak zam, Ereğli ve Ergani madenlerinden beklenen gelir ve vilâyetlerde yapılacak masraf kesintileri gibi hususların uygulanabilirliği maliye nezareti tarafından araştırılacak ve bir sorun yaşanmayacağı anlaşılırsa uygulanacaktı. Bu arada Hirsch meselesiyle ilgili görüşmeler de sonuçlanma aşamasına gelmişti.

Encümen-i Vükela, Celalettin Paşanın teklifleri, Goltz Paşanın layihası ve düyun-ı gayrı muntazama meselesiyle ilgili mütalaalarını daha sonra bildirecekti. Fakat Padişah bu meselelerin birbirinden bağımsız olarak değil birlikte ele alınması gerektiğini düşündüğünden konunun tekrar ele alınmasını hükümete havale etti[3].

Çalışmalar Maliye Nazırı tarafından günü gününe Padişaha rapor ediliyordu[4]. Ancak araştırma elde olmayan nedenlerle uzadıkça uzuyordu[5]. Hükümet, Mahmud Celaleddin Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturdu[6]. Bu süreçte Sarayla Bâbıâli arasında bütçe açığının kapatılması için yürütülen çalışmalarla ilgili sinir bozucu bir süreç yaşandı. Padişah her seferinde Bâbıâli'nin yaptığı incelemeyi yetersiz buluyordu. Bu arada

---

[1] 10 L 1305/ 20 Haziran 1888, İ. DH, 85320. Sureti için bkz. Y.PRK.BŞK, 13/41, s. 27-28; 20 Haziran 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.25, s. 316.
[2] 21 Haziran 1888 (11 L 1305), Y.MTV, 33/79.
[3] 24 Haziran 1888 (14 L 1305), İ. DH, 85369; 27 Haziran 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.26, s.326; 30 Haziran 1888 (20 L 1305), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 183, s. 314.
[4] 24 Haziran 1888 (14 L 1305), Y.PRK.ML, 8/38.
[5] 25 Haziran 1888 (15 L 1305), İ. DH, 85316; 1 Temmuz 1888 (21 L 1305), İ.DH, 85373.
[6] 5 Temmuz 1888 (25 L 1305), Y.A.HUS, 214/132.

nazırlar birbirlerini Padişaha şikâyet etmekten ve Meclis-i Vükela toplantısında geçen konuşmaları jurnallemekten de geri durmuyorlardı[1].

Maliye Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa Padişahın isteği üzerine müsteşarı Mikail ile birlikte bir lâyiha hazırladı. Lâyihada yaşanan malî sıkıntının sebepleri üzerinde duruluyordu. İki yıl önce Osmanlı Bankası ile hazine arasındaki hesapların tesviyesi için 6,5 milyonluk tahvil ihraç edilmiş ve gümrük gelirlerinden 400.000 lira 30 yıl süreyle için bu tahvillere karşılık gösterilmişti. Hazinenin en sağlam gelirlerinin bu şekilde elden çıkarılması, hazineyi sıkıntıya sokmuş ve bu yüzden sık sık vilâyet sandıklarına havale çekilmişti. Hesapsızca çekilen bu havaleler vilâyetlerden merkeze para akışını durdurmuştu. Malî sıkıntının artmasındaki başka bir etkende son yıllarda artan askerî harcamalardı.

Hazinenin rahatlaması için bir şeyler yapılmalıydı. Gümrük gelirleri için yapılabilecek fazla bir şey yoksa da merkezden vilâyetlere çekilen havaleler denetim altına alınabilirdi. Kurulacak bir komisyon vilâyet sandıklarının haftalık gelir ve giderlerini denetim altına alabilir; çekilecek havalelerin koordinasyonu bu komisyon tarafından sağlanabilirdi ve nezaretlerin keyfî bir biçimde havale çekmesinin önüne geçilebilirdi[2].

Padişah, Mahmut Celâleddin Paşanın lâyihasını hükümete havale etti[3]. 21 Temmuzda hükümet bütçe açığının kapatılmasıyla ilgili taslağa son şeklini verdi. Bazı ödemeler ertelenerek bütçe açığı azaltılmış ve 2.753.000 liraya indirilmişti. Bu meblağın 1.000.000 liralık kısmı Hirsch meselesinin hallinden gelecek parayla, 140.000 liralık kısmı canavar vergisine yapılacak zam ve Kıbrıs vergisi fazlası olarak İngiltere'den alınacak parayla, 611.000 liralık kısmı devlet dairelerinin tahsisatından % 5 kesilerek, açık kalan 1.000.000 lira ise borç bulunarak kapatılacaktı. Hükümet düzensiz borçların incelenmesi ve havalelerin denetim altına alınabilmesi için iki ayrı komisyonun kurulmasına karar verdi[4].

---

[1] 23 Temmuz 1888 (14 Za 1305), Y.EE, 10/43.
[2] 10 Temmuz 1888 (1 Za 1305), Y.PRK.ML, 8/51.
[3] 13 Temmuz 1888 (4 Za 1305), İ.DH, 85646.
[4] 21 Temmuz 1888 (12 Za 1305), Y.A.RES, 44/12; 22 Temmuz 1888 (13 Za 1305), İ. DH, 85649. İlgili bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere hesapsızca havale çekilmesinin önüne geçilmesi için Maliye Kontrol Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuştur. Duyun-ı Gayri Muntazamanın incelenmesi için ise Hasan Fehmi Paşa başkanlığında, Akif Efendi, Ferik Hamdi Paşa, Ferik Sabit Paşa ve Kamil Efendiden oluşan bir komisyon kurulmuştur (22 Temmuz 1888/ 13 Za 1305, İ.DH, 85516; 24 Temmuz 1888/15 Za 1305, İ.DH, 85691.

2.4. Maliye Kontrol Komisyonu

Malî buhran ve Osmanlı maliyesini idare eden kişiler arasındaki çekişmeler tüm hızıyla devam ediyordu. Nitekim Mahmud Celaleddin Paşa görevden alınmıştı. Avrupa matbuatında Paşanın idam olunup, mallarının müsadere edileceğine dair söylentiler çıkmıştı. Padişah bir süre Celaleddin Paşanın yerine kimseyi atamadı[1] ve vekaleten Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşaya ihale etti. Sadrazam Kâmil Paşa vekaleten bile olsa bu görevlendirmeden pek memnun değildi. Çünkü Sadrazamla Agop Paşa arasında bazı anlaşmazlıklar vardı[2].

Bu arada Bâbıâli'de maliyeyle ilgili bazı geçici komisyonlar toplanıyordu; bunlar, inceledikleri konu hakkında bir mazbata hazırlayıp Bâbıâli'ye sunduktan sonra dağılıyordu[3]. Ayrıca Mahmud Celaleddin Paşanın işlediği iddia edilen usulsüzlükleri araştırmak için de Agop Paşanın başkanlığında bir komisyon kuruldu[4].

Padişah Agop Paşadan Maliye Nezaretinin teşkilatıyla modern bankalardaki yapı arasında bir karşılaştırma yapmasını istedi. Nezaretin modern standartlara sahip olup olmadığı ve bir hesap veya kayıt arandığında rahatlıkla bulunup bulunamadığı Padişahın cevap istediği sorulardı. Agop Paşanın Padişahın sorusuna verdiği cevap olumsuzdu. Padişah bunun üzerine kendisinden malî teşkilatla ilgili bir layiha hazırlamasını istedi.

Padişah Agop Paşanın hazırladığı lâyihanın Meclis-i Vükelada ele alınmasını ve bazı tadilatlarla uygulamaya konulmasını Sadrazama bildirdi[5].

Bu arada askerî mühimmat ödemeleri ve bunların doğurduğu bütçe açıkları için 8 Ekim 1888 tarihinde Deutsche Bank ile 1.500.000 liralık bir istikraz antlaşması imzalandı[6].

Padişah 13 Ekim 1888 tarihinde merkez ve taşra havalelerini denetlenmek üzere gerekli çalışmaları yapması için Bâbıâli'ye talimat verdi. Bunun üzerine hükümetin yaptığı çalışmalara Maliye Nazırı Vekili Agop Paşa katılmadı. Durum Padişah'a iletildi

---

[1] 23 Ekim 1888 (17 S 1306), Y.PRK. HR, 11/47.
[2] Akar, *a.g.t*, s. 89.
[3] 8 Ağustos 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 32, s. 416.
[4] 7 Eylül 1888 (1 M 1306), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 193, s. 433; 29 Ağustos 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 35, s. 454.
[5] 1 Ağustos 1888 (23 Za 1305), İ. DH, 85668.
[6] *Düstur*, I. Tertip, VI. Cilt, s. 216-223.

ve Padişah konunun aciliyeti nedeniyle akşama kadar hazırlanan evrakın kendisine sunulmasını istedi.

Sultan Abdülhamid harcamaları denetleyecek bir mekanizmanın oluşturulması konusunda aceleciydi. Hükümet, hazinenin harcamalarının denetim altında düzenli bir şekilde yapılabilmesi ve yapılan istikrazın yerli yerine harcanabilmesi için[1] bir Maliye Kontrol Komisyonu kurulmasını kararlaştırdı. Komisyon hazineye giren ve çıkan parayı incelemek, onaylamak, malî muamelatın düzenli bir şekilde işlemesini sağlamak üzere daimî surette oluşturuldu. Ayrıca komisyonun görevlerine dair 7 maddelik bir nizamname hazırladı.

Buna göre malî yıl başında hazinenin gelir ve giderlerini açıklayan bir defter komisyona verilecek, her hangi bir harcama için havale çekilip çekilmeyeceğini komisyon kararlaştıracaktı. Komisyonun haberi olmadan artık havale çekilemeyecekti. Bütün daireler ve vilayetler, havalelere mahsuben yapılan ödemelerin miktarını açıklayan bir cetveli her ay düzenleyip komisyona gönderecekti.

Hazineye nakit veya poliçe yoluyla gelecek meblağın çeşit ve miktarını açıklayan bir defter her gün komisyona verilecek, hazine harcama yapmadan önce komisyondan izin alacaktı.

Borçlanmadan elde edilen paranın yerli yerine harcanması ve hazinenin aldığı askerî mühimmata dair taksitlerin düzenli bir şekilde ödenmesi de komisyonca koordine edilecekti. İstikraz akçesinden kararlaştırılanın dışında bir yere harcama yapılması ancak sarayın izniyle olabilecekti. Kontrol Komisyonu hazineye giren ve çıkan paraya ilişkin günlük ve aylık cetveller hazırlayarak hükümete sunacaktı.

Malî muamelatın düzenli bir şekilde gerçekleşmesi için komisyon her ay sonunda hazinenin hesaplarını, veznelerin kayıtlarını denetleyecek ve bunlarla ilgili raporunu hükümete verecekti.

Komisyon başkanlığına Hasan Fehmi Paşa üyeliklerine ise Ticaret ve Nafia Nezareti Muhasebecisi Sadi Bey, Ferik Sabit Paşa, Hami Paşa ve Divan-ı Muhasebat üyesi Hilmi Efendi getirildi[2].

---

[1] 15 Ekim 1888 (9 S 1306), İ. DH, 86407.

[2] 23 Ekim 1888 (17 S 1306), İ. MM, 4293. Bu iradenin lefleri arasında yer alan komisyon nizamnamesinin matbuu sureti için bkz. *Düstur*, I. Tertip, 6, 231- 232. Bu komisyon salnamelerde de yer almıştır (*Devlet-i Aliye-i Osmaniye Salnamesi*, sene, 1306, 44. Defa, s. 268-269.

Komisyonun çalışmalarına başlamasıyla birlikte eski maliye nazırı Mahmut Celaladdin Paşanın suistimalleri de ortaya çıkmaya başladı. Komisyon bu konudaki belgeleri Padişaha sundu. Komisyon yalnızca eski nazırdan değil, vekaleten maliye nazırlığını üstlenmiş olan Agop Paşadan da şikâyetçiydi. Agop Paşa işbirliği yapmamakla ve komisyona zorluk çıkarmakla suçlanıyordu[1]. Sadrazam Kâmil Paşanın Agop Paşayla ilgili şikâyetlerini dinlemeye alışmış olan Padişah şimdi de Maliye Kontrol Komisyonunun şikâyetlerini dinlemeye başladı[2].

Maliye Nezareti bazı konuların aciliyetini bahane ederek komisyona teslim etmesi gereken evrakı göndermiyor; komisyonun onayından geçmemiş harcamalarda bulunuyordu. Ancak bazı işlerin aciliyyeti nedeniyle komisyona sorulmasının olanaksız olduğu inkar edilemez bir gerçekti. Nitekim hükümette bir süre sonra nezarete hak vermeye başladı[3]. Ancak Agop Paşa hükümetin komisyonla ilgili yapmak istediği yeni düzenlemelere de karşıydı. Nitekim Meclis-i Vükela toplantısında komisyonla ilgili alınan kararları içeren mazbatayı Agop Paşa mühürlemedi. Padişah konu ile ilgili hem Sadrazam Kamil Paşadan, hem de Agop Paşadan bilgi aldı[4].

Maliye Kontrol Komisyonunun Agop Paşa ile ilgili şikâyetleri ve nezaretin komisyonun bilgisine baş vurmadan yaptığı harcamalar sürüyordu[5].

Agop Paşa karşı atağa geçerek komisyonun yetkilerini kısıtlamaya yönelik yeni bir nizamname taslağı hazırlayıp 12 Mayıs 1889'da Padişaha sundu. Bu tasarının uygulandığına dair bir bilgimiz yok. Amacı Maliye Kontrol Komisyonunun toplantılarını haftada bire indirmek ve böylece hazinenin bir haftalık harcamasıyla ve hazineye bir haftada giren parayla ilgili kayıtları toplu olarak incelemesini sağlamaktı. Hal böyle olunca nezaret komisyondan izin almamış ve komisyon iş yapıldıktan sonra inceleme yapmış olacaktı[6].

Bir yandan komisyon nezaretin harcamalarını denetlerken[7], diğer yandan Agop Paşanın komisyonun iznini almadan harcamalara devam etmesinden rahatsız olan Sadrazam Kâmil Paşada komisyonun ilgasını düşünmeye başladı[8].

---

[1] 5 Mart 1889 (3 B 1306), Y.PRK.ML, 9/23.
[2] Kamil Paşa, *a.g.e*, s. 120-122.
[3] 26 Mart 1899 (24 B 1306), Y. A. RES, 47/10.
[4] 13 Nisan 1889 (12 Ş 1306), Y. PRK. BŞK; 15/55.
[5] 24 Nisan 1889 (23 Ş 1306), Y. PRK. KOM, 7/29.
[6] 12 Mayıs 1889 (12 N 1306), Y. PRK. ML, 9/50.
[7] 18 Haziran 1889 (19 L 1306), Y. PRK. ASK, 55/97.
[8] 7 Ekim 1889 (12 S 1307), Y. A. HUS, 229/50.

Öteden beri Agop Paşa'yı şikayet eden komisyon üyelerinden Erkan-ı Harbiyye Feriki Necib Paşa 2 Mayıs 1890'da Agop Paşanın komisyonun çalışmasını imkansız hale getirdiğini söyleyerek istifa etti. Bir süre sonra ise Kontrol Komisyonu başkanı Hasan Fehmi Paşa başka bir göreve atandı.

15 Mayıs 1890'da Kâmil Paşa komisyonun kapatılmasını ve harcamalardan bizzat Maliye Nezaretinin sorumlu olmasını istedi. Padişah konunun Meclis-i Vükela'da tekrar görüşülmesini ve komisyona gerek olup olmadığının açık bir şekilde ortaya konmasını istedi[1]. Konuyu görüşen hükümetin aldığı komisyonun kapatılma kararı[2] Padişah tarafından onaylandı[3].

2.5. Bütçeler ve Malî Komisyonlar

1888 yılı biterken Osmanlı maliyesinde düzenlemeler yapmak için yine bazı komisyonlar toplanıyordu. Agop Paşa başkanlığında Mahmud, Zühdü, Tevfik Paşalardan ve Edib, Akif, Mikail Portakal Efendilerden oluşan bir komisyon faaliyet gösteriyordu. Bu komisyon mali meselelerle ilgili çeşitli çalışmalar yapıyor ve bunlarla ilgili olarak Sadrazamı bilgilendiriyordu[4].

Padişah Agop Paşanın vekaleten yürüttüğü Maliye Nazırlığını asaleten yürütmesine karar verdi. Buna karşılık tek istediği Sadrazam Kâmil Paşayla uyumlu çalışmalarıydı. Fakat Kâmil Paşa Maliye Nazırlığı için başka isimleri düşünüyordu. Kâmil Paşa Münir veya Zihni Paşayı düşünüyordu. Padişah ise bu isimlere sıcak bakmıyordu. Padişah "*Münir Paşanın Maliye Nezaretine memuriyeti halinde şimdiye kadar olduğu gibi günü gün etmek tarikine suluk edeceği anlaşılarak, halbuki tecrübe zamanı artık geçmiş olduğundan*" Agop Paşayı atama kararını almıştı. Ardından Agop Paşa Sadarete çağırıldı. Başkâtip Süreyya Paşa, Padişahın uyumlu çalışma isteğini Kâmil ve Agop Paşaya tekrar hatırlattı[5].

---

[1] 28 Mayıs 1890 (9 L 1307), İ. DH; 92485.
[2] 29 Mayıs 1890 (10 L 1307), MV, 54/20.
[3] 3 Haziran 1890 (15 L 1307), İ. MM, 4802.
[4] 10 Kasım 1888 (6 Ra 1306), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 202, s. 451; 16 Aralık 1888, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.43; s.558.
[5] 27 Aralık 1888 (23 R 1306), Y. PRK. BŞK, 14/84;; Kamil Paşa, *a.g.e*, s.120- 122; Akar, *a. g. t*, s. 85-87, Agop Paşanın ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Terzi, *a.g.m.*

Kâmil ve Agop Paşa arasındaki çatışma Avrupa basınına da yansıdı[1]. Kâmil Paşa Agop Paşanın yabancı sermayedarlara da kötü davrandığını iddia ederek Padişaha başvurdu. Agop Paşa'nın tek düşmanı Kamil Paşa değildi. Paşanın Osmanlı Bankası yetkilileriyle de arası iyi değildi. Agop Paşa bankanın, özellikle banka yöneticilerinden Deveaux'nun ayağını kaydırmaya çalıştığını düşünüyordu. Agop Paşanın çetin pazarlıkçılığı ve müzakere gücü bankayı çaresiz bırakıyordu[2]. Paşanın Padişahın desteğinin sağladığı güçten cesaret aldığı ortadaydı.

Bu arada Bâbıâli'de Münir Paşa başkanlığında Zihni Paşa, Agop Paşa ve Edib Efendiden oluşan bir bütçe komisyonu toplandı[3]. Anlaşılan Padişah Bâbıâli'de toplanan bu geçici komisyonlardan zamanında haberdar edilmemiş olmalı ki bütçe ile ilgili bir çalışma yapılıp yapılmadığı soruyordu. Sadrazam bunun üzerine Padişahı bütçe komisyonuyla ilgili bilgilendirdi. Sultan Abdülhamid bir daha kendi izni olmadan komisyon toplanmamasını istedi[4].

Yapılan çalışmalar neticesinde tahmini bütçe rakamları ortaya çıkmıştı. 1305 mali yılı olağan bütçesinde gelirler 17.795.457, giderler ise 19.363.285 lira tahmin ediliyordu. Fevkalade masraflar eklendiğinde bütçedeki gider kalemlerinin toplamı 20 milyon lirayı aşıyordu[5]. Bu ise bütçe açığının yaklaşık 2,5 milyon lira olması anlamına gelmektedir.

1306 malî yılı bütçesini hazırlamak üzere Bâbıâli'de yeni bir komisyon kuruldu[6]. Padişah bütçe üzerindeki çalışmanın bir an önce bitirilmesini istiyordu[7]. Hükümet bütçe açığının kapatılabilmesi için asker sayısının ve askerî mühimmat alımlarının azaltılması da dahil olmak üzere bir dizi tasarruf tedbiri düşünüyordu.. Fakat Padişah her zaman olduğu gibi buna karşıydı. Maliye Nazırı Agop Paşa ise mülkî dairelerin tahsisatında yapılacak bir kesintiyle bu işin çözülebileceği kanaatindeydi[8]. Komisyona da devam etmeyen Agop Paşa bir lâyiha hazırlayarak Padişaha sundu[9]. Padişah lâyihayı bütçe

---

[1] 4 Nisan 1889 (3 Ş 1306), Y. EE, 10/68.
[2] André Autheman, *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmanî-i Şahane*, çev. Ali Berktay, İstanbul 2002, s. 123-124, 129.
[3] 16 Aralık 1888 (12 R 1306), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 207, s. 599.
[4] 20 Mart 1889 (18 B 1306), Y.A.HUS, 223/ 46; 23 Mart 1889 (21 B 1306), Y.PRK.ML, 9/31; 27 Mart 1889 (25 B 1306), İ.DH, 89092; 29 Mart 1889 (27 B 1306), İ.DH, 89093.
[5] 22 Eylül 1889 (26 M 1307), Y.PRK.ML, 9/73.
[6] 27 Kasım 1889 (4 R 1307), İ.DH, 90758; 28 Kasım 1889 (5 R 1307), Y.A.HUS, 231/ 7; 30 Kasım 1889 (7 R 1307), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 257, s. 571.
[7] 4 Aralık 1889 (11 R 1307), İ.DH, 90798.
[8] Kamil Paşa, *a.g.e*, s.125-126.
[9] 9 Aralık 1889 (16 R 1307), Y.PRK.BŞK, 17/2.

komisyonuna havale etti[1]. Bâbıâli'de yapılan bu çalışmaların yanında Padişah da Sarayda bir komisyon topluyordu[2]. Padişahın bütçenin geciktirilmesine tepki göstermesi üzerine, Sadrazam Kâmil Paşa, Agop Paşanın iş birliği yapmadığını söyledi. Padişah ise bahanelerin bir tarafa bırakılarak bütçenin bir an önce tamamlanmasını istedi[3].

Sadrazamın başkanlık ettiği bütçe komisyonu gece geç saatlere kadar çalışılıyordu[4]. Bu çalışmalarda Padişah sürekli bilgilendiriliyordu[5]. Dahiliye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı, Adliye ve Maliye nazırlarıyla Şûrâ-yı Devlet azasından Akif, Maliye Müsteşarı Nazif, Ziraat Bankası Müdürü Mikail ve Muhasebe-i Umumiyye-i Maliyye Muhasebecisinden oluşan komisyon 20 Martta çalışmalarını tamamladı[6]. Komisyonun hazırladığı bütçede gelir tahmini 1.776.742.432 ve gider tahmini ise 1.828.501.571 kuruştu. Bütçede açık olan 51.759.139 kuruşa fevkalade bütçe olan 180.243.794 kuruş eklenince bütçenin toplam açığı 232.002.933 kuruşa ulaşıyordu. Komisyon bu açığın kapatılması için bazı önerilerde bulunuyordu. Şöyle ki Girit adasına sevk edilmiş olan redif askerlerinin terhisiyle masraflarda 160.000 küsur lira tasarruf edilebilirdi. Ancak bu tasarruf mevcut açığın küçük bir kısmını kapatabilirdi. Komisyonun önerisi 5.000.000 liralık tahvil ihracıydı[7]. Bütçe açığının kapatılması için öneriler üzerinde çalışıldı. Sadrazam, Agop Paşa, Düyun-ı Umûmiye İdaresi ve Osmanlı Bankası arasında bütçe açığının kapatılması için yapılacak teşebbüslere dair görüşmeler gerçekleştirilecekti. Bu arada Padişah tahvilat ihracı ile ilgili komisyonun önerisini onayladı

1306 bütçesini onaylayan Padişah gelirleri arttıracak çeşitli çalışmalar yapmak üzere bir komisyon kurulmasını da emretmişti. Harcamaların kontrolüyle ilgilide çalışmalar yapması düşünülen bu komisyon muhtemelen sadece tasavvurda kalmıştır. Kurulduğuna dair elimizde bir işaret yoktur[8]. Saray ve Bâbıâli gelirleri arttırmanın kısa zaman gerçekleştirilemeyecek bir iş olduğunu biliyordu. Bu nedenle uzun vadeli etkileri olacak ve iktisadî kalkınmayı sağlayacak düzenlemeler yapıyorlar, aynı zamanda sanayi ve

---

[1] 9 Aralık 1889 (16 R 1307), İ. DH, 91014; 17 Aralık 1889 (24 R 1307), İ.DH, 91012.
[2] 10 Şubat 1890, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.6, s.67.
[3] 9 Mart 1890 (17 B 1307), İ.DH, 91699; 10 Mart 1890 (18 B 1307), Y.A.HUS, 234/ 46; 12 Mart 1890 (20 B 1307), İ.DH, 91703.
[4] 25 Şubat 1890, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 8, s.94.
[5] 7 Mart 1890 (15 B 1307), Y.PRK.ML, 10/29.
[6] 24 Mart 1890, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.12, s.141.
[7] 20 Mart 1890 (28 B 1307), İ.MM, 4772, lef, 3.
[8] 21 Nisan 1890 (2 N 1307), İ.MM, 4772; *Düstur*, I. Tertip, VI, s. 587-599.

ticareti geliştirecek yatırımların önündeki bürokratik engelleri kaldırmaya çalışıyorlardı[1].

Gelirleri arttırmak için yürütülen çalışmaların olumlu etkileri ilerleyen dönemde ortaya çıkacaktı. Bu nedenle Osmanlı maliyesi artık can sıkıcı hale gelen bütçe açıklarıyla uğraşmaya devam etmeliydi. 1307 bütçesi üzerinde de Dahiliye, Evkaf ve Ticaret Nafia Nazırlarından oluşan bir komisyon çalışmıştı[2]. Bütçe üzerinde ilk çalışmayı yapan hazineye göre gelir tahmini 17.976.584, gider tahmini de 18.128.348 liraydı[3]. Komisyonun çalışmaları neticesinde bu rakamlar üzerinde çeşitli tadilatlar yapılmış ve gelir tahmini 17.922.359, gider tahmini ise 18.886.694 lira olarak belirlenmişti[4].

Bu arada Osmanlı malî ve siyasî idaresinde önemli değişiklikler oldu. Önce Agop Paşa Maliye Nazırlığından alındı[5]. Ardından Sadrazam Kâmil Paşa sıkıntılı bir şekilde görevine veda etti. İstanbul siyasi gerilimlere hazırlanıyordu. Kâmil Paşa ve Agop Paşa uzun süre birbirleriyle mücadele etmiş ve ardından da birbirine yakın günlerde etkinliklerini yitirmişlerdi. Kâmil Paşa azledildikten sonra Aydın Valiliğine atanmıştı. Agop Paşa ise daha hazin bir sonla karşılaşarak talihsiz bir kazada ölmüştü[6].

Kâmil Paşanın halefi Cevad Paşada bütçe açıklarıyla uğraşmak zorundaydı. Bu nedenle 1308 bütçesinin hazırlanması için Maarif Nazırı Başkanlığında Maliye, Ticaret ve Nafia Nazırlarından oluşan bir komisyon kuruldu. Agop Paşanın halefi yeni Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Portakal Paşa da gerekirse komisyona katılacaktı. Padişah komisyonun Serasker, Tophane-i Amire Müşiri ve Bahriye Nazırı gibi askerî yetkililerle kendi dairelerinin tahsisatı üzerinde çalışılırken işbirliği yapmasını istedi[7]. Komisyon çalışmaları sırasında bu uyarıyı dikkate aldı. Komisyona zaman zaman yeni Sadrazam Cevad Paşa başkanlık etti[8]. Komisyon, askerî dairelerin tahsisatlarını belirlerken bu dairelerin yetkilileriyle de çalışıyordu[9]. Sonuçta bütçede giderler 18.708.659 lira, gelirler 18.371.840 lira olarak belirlendi[10].

---

[1] Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri,* İstanbul 2001, s. 22-33.
[2] 28 Şubat 1891 (19 B 1308), Y.PRK.ASK, 70/16.
[3] Y. PRK. ASK, 70/16, lef, 8.
[4] Y. PRK. ASK, 70/16, lef, 5. Ayrıca bkz. Akar, *a.g.t,* s.117-118.
[5] 23 Mart 1891, *The Levant Herald and Eastern Express,* nr.12, s. 135.
[6] Kamil Paşa, *a.g.e,* s.170; Çark, *a.g.e,* s. 156-159.
[7] 10 Ocak 1892 (10 C 1309), İ.DH, 98973.
[8] 25 Şubat 1892, *The Levant Herald and Eastern Express,* nr.4, s. 39.
[9] 1 February 1892, *The Levant Herald and Eastern Express,* nr.5, s. 52.
[10] 28 Mayıs 1892 (2 ZA 1309), Y.A.HUS, 261/9.

Üçüncü Bölüm

Malî Politikaların Saraydan Belirlenmesi: Yıldız Kamarillası

Osmanlı idarî sisteminde, 1890'ların başında birkaç yıllık bir sürece yayılmış sessiz bir devrim oldu. Bu sürecin sonunda idarî mekanizmanın güç odakları arasındaki ilişkiler Bâbıâli'nin aleyhine, Sarayın lehine değişti. Sultan Abdülhamid, imparatorluğun kaderini belirleyecek kararları artık Mâbeyn'de almanın faydalarına kendini iyice inandırmıştı. Saltanatının ilk başlarında Meclis-i Mebusânı tatil ederken açıkça ifade ettiği, dedesi Sultan Mahmud'un yolundan gitme kararlılığı iyice pekişmişti. Padişah devlet işlerini Yıldız Sarayına toplayıp, Bâbıâlî'yi yetkisizleştirirken Mabeyni devlet idaresinde daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir yere koyuyordu. *"Yıldız Kamarillası*[1]*"* devletin ve idarî mekanizmanın iplerini Padişah öncülüğünde sımsıkı tutmaya başlıyordu.

Kâmil Paşa uzun sadaret müddeti ardından azledilmiş yerine Cevad Paşa getirilmişti. Bir asker olan Cevad Paşa, selefi Kâmil Paşanın ifadelerine itibar etmek gerekirse devlet işlerinde şahsî kanaat ve tercihlerine değil, Saraydan gelen talimatlara öncelik veriyordu. Sadaret mührünü devraldıktan sonra kendisini ziyaret eden bir diplomatın Sadaret değişikliğinin Bâbıâli'nin izlediği politikalarda herhangi bir değişikliğe yol açıp açmayacağını öğrenmeye yönelik sorusuna, Cevad Paşa *"bakınız dostum ben bir askerim şevketlü efendimiz ne buyururlarsa onu icraya memurum"* şeklinde cevap vermişti. Kâmil Paşa Cevad Paşa'nın tercih edilmesinde, Saraya bağlı olan yaklaşımının etkili olduğunu ve kendisinin görevden azledilmesinin ardından devlet işlerinin Mâbeyne toplandığını belirtir[2]. Kâmil Paşanın verdiği tarih, çoğu Mâbeynden olan dönemin bir çok tanığı tarafından da teyid edilir. Bunlara göre Mâbeynin devlet idaresinin merkezi haline gelmesi 1890'ların başında gerçekleşmiştir[3].

Bu dönemde Mâbeynde de önemli değişiklikler oldu. Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa vefat etmiş ve Mâbeyn Baş Katipliğine de Süreyya Paşanın ölümü üzerine Tahsin

---

[1] Kamarilla tabiri sözlükte, devlet idaresinde etkili olan perde arkasındaki gizli eller, hükümdarın maiyetinde yer alan ve devlet idaresinde yetkileri dışında etkin olan klik olarak açıklanmaktadır (Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1994; İnci Kut, Güngör Kut, *İspanyolca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1991).

[2] Kamil Paşa, *a.g.e*, s. 169-172.

[3] Bu konuda yapılan kapsamlı bir değerlendirmede dönemin tüm yetkililerinin konuyla ilgili tespitleri tahlil edilmiş, idarenin Saraya toplandığı tarih olarak 1890'ların başının doğru tarih olacağı sonucuna varılmıştır (Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbıâli'yle (Hükümet) İlişkileri" *Osmanlı*, Ankara 1999, II, 286-297).

Paşa getirilmişti. Cevad Paşanın sadarete, Tahsin Paşanın Mâbeyn Başkatipliğine getirilişi sırasında yaşanan bu birkaç yıllık süreç, Mâbeynin devlet idaresinin merkezi olmasıyla sonuçlanan kesittir. Bu kesitte 1890'ların başına tekabül eder.

Yaşanan süreçte mâbeynde ki kâtip sayısında büyük bir artış yaşanır, mâbeyn telgrafhanesi geliştirilerek personel sayısı arttırılıp her türlü yazışmayı yapabilecek kapasiteye kavuşturulur. Ayrıca Mâbeyne resmi maruzat sunma hakkı genişletilir. Bütün bunlar mâbeynin artan öneminin işaretidir. Mâbeyne resmi maruzat sunma hakkına sahip olan kurumlardan biri de Maliye Komisyonlarıydı. Ayrıca Mâbeyn Şifre Katipliği adıyla Saray bürokrasisinde bir birim oluşturmuş ve bu birim vasıtasıyla Padişah, taşradaki görevlilerden yurtdışındaki Osmanlı temsilcilerine kadar bütün memurlarla doğrudan haberleşme imkanı kazanmıştır[1].

Bu dönemde Mâbeyn kadrosuna önemli bir kişi daha katılmıştı, ki bu kişi konumuz açısından önemli bir kişidir. Söz konusu kişi Mâbeyn İkinci Kâtipliğine yükselen Ahmed İzzet Holo Paşadır. İzzet Paşa Padişahın katında büyük bir nüfuza sahip ve *"kamarilla"* nın en faal adamı olmuştur[2].

Bu dönemden sonra kurulan maliye komisyonlarının sayısında da bir artış olmuş ve bunların bir kısmı Padişahın başkanlığında kurulmuştu. Bu dönemin ardından Abdülhamid idaresinin sonlarına kadar kurulan komisyonların çalışmalarında Mahmud Celâleddin Paşa, Zühdü Paşa, Zihni Paşa, İzzet Paşa ve Yusuf Ziya Paşa gibi maliyeciler başta olmak üzere çeşitli kişilerin ismi öne çıkmıştı.

3.1. Mahmud Celâleddin Paşa ve Maliye Komisyonları

İkinci bölümde belirtildiği gibi Mahmud Celâleddin Paşa maliyede önemli görevler üstlenmiş, bütçe komisyonu başkanlığı ve Maliye Nazırlığı yapmıştı. Hakkında çeşitli yolsuzluk iddiaları ortaya atıldıysa da, 1890'lardan itibaren Paşanın yıldızı tekrar parlamaya başladı.

1894 yılı sonlarında kurulan bir maliye komisyonunun ikinci başkanı Mahmud Celâleddin Paşaydı. Komisyonun birinci başkanı ise Padişahtı. Dolayısıyla komisyonun fiilî idaresi Paşanın omuzlarındaydı. Nitekim komisyon üyelerinin bir listesini Mahmud Celâleddin Paşanın Saraya sundu ve bunlar arasından Padişah istediklerini seçti.

---

[1] Akyıldız, *a.g.m*, s. 287-288.
[2] Kamil Paşa, *a.ge*, *s.* 194.

Üyeliklere ise, Maliye Müsteşarı Mecdeddin, Muhasebat Dairesi Kısm-ı Evvel Reisi, Muhasebat-ı Umumiyye-i Maliyye Muhasebecisi Sabri, Tophane Harbiye Dairesi Üyelerinden Miralay Mehmed Şevki, Bahriye Tedkik-i Muhasebat Komisyonu Başkanı Miralay İbrahim Mehmed, Divan-ı Muhasebat üyelerinden Mehmed Cemal ve Adliye Muhasebecisi Nazif atandı. Komisyon üyeleri ilk iş olarak sadakat, samimiyet ve iyi niyetle çalışacaklarına dair Padişaha bir arızâ sundular[1].

Bu komisyonun önündeki tablo iç açıcı değildi. Önce 1309 bütçesi[2], ardından da 1310 bütçesi ciddi açıklar vermişti. Komisyonu zorlu bir mesai bekliyordu. Bu arada komisyonun ve özelliklede Mahmud Celâleddin Paşanın, Bâbıâli ile arasının iyi olmadığına dair bazı haberler kamuoyunda yayıldı[3]. Komisyon çalışmalarını öncelikle 1310 malî yılı bütçe açığının kapatılması ve asker sayısını azaltmadan askerî harcamalardaki açığın kapatılması üzerinde yoğunlaştırılacaktı. Ama asıl çalışma alanı 1311 malî yılı bütçesinin hazırlanmasıydı. Bu yüzden daire ve vilâyetlerden gelen belgeler üzerinde çalışmaya başladı. İncelenen evrak içinde Maliye Nezaretinin hazırlamış olduğu bütçe lâyihası büyük önem taşıyordu[4].

Komisyona intikal eden bütçe taslağında, dairelerin ve vilâyetlerin öngördüğü gelirler 1.849.755.462, giderler ise 2.240.268.394 kuruştu. Buna göre bütçe 390.512.932 kuruş açık veriyordu. Buna 230.107.443 kuruşluk fevkalâde bütçe de eklenince açık 620.620.375 kuruşa çıkıyordu.

Komisyon tahminî geliri 1.941.067.259, giderleri ise 1.886.180.757 kuruş olarak belirledi. Komisyonun hesabına göre bütçe 54.886.502 kuruş fazla veriyordu. Fevkalade masraf beklentisi ise 168.326.188 kuruşa indirilmiş, komisyon bu paranın 112.165.802 kuruşluk bir kısmına karşılıkta bulmuştu[5]. Komisyon tahsisatlarda yapılan kesintilerin dairelere nasıl yansıtılacağına ve gelirlere dair hazırladığı mazbatayı Bâbıâli'ye sundu[6]. Komisyon muhtemelen bütçenin hazırlanmasının ve bu faaliyetlerinin ardından dağılmış olmalıdır.

Malî sıkıntıları tetikleyen siyasî, askerî, sosyal ve diplomatik bir çok sorun bu günlerde etkiliydi. Osmanlı idarî sistemindeki güç ilişkileri değişirken İstanbul'da ve

---

[1] 24 Kasım 1894 (26 Ca 1312), Y. PRK. ML, 15/24
[2] 20 Şubat 1893, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.8, s. 92 ; Akar, *a.g.t*, s. 119-120.
[3] 16 Kasım 1894 (18 Ca 1312), Y. PRK. TKM, 33/40.
[4] 13 Ocak 1895 (17 B 1312), Y. PRK. ML, 8/62.
[5] Y.MTV, 115/29.
[6] Y.PRK. ML, 16/51; Akar, *a.g.t*, s. 124-140.

vilâyetlerde bir dizi buhran yaşandı. 1894'teki büyük deprem İstanbul'u derinden etkiledi. Bu olaylar içinde özellikle biri halk üzerinde en az yaşanan büyük deprem kadar şiddetli etki uyandırdı. "Ermeni Patırtısı" olarak adlandırılan olay alışılmadık bir etnik ayaklanmayı İstanbul sokaklarına taşımış, başkent sokaklarını anarşi ve kaosa boğmuştu. Her ne kadar aynı dönemde Ermeniler vilâyetlerde de sorunlar çıkarıyorsa da, İstanbul'da yaşananlar daha büyük bir etki uyandırdı. İstanbul'daki Ermeni patırtısı iki aşamalı gerçekleşmiştir. İlk Ermeni Patırtısında başkentin asayişini tehdit eden isyancılar, kısa bir süre sonra gerçekleştirilen ikincisi olayda daha pervasızca davranıp imparatorluğun malî istikrarını hedef almışlardı. Osmanlı Bankası havaya uçurulmaktan son anda kurtarılmıştı[1]. Yaşanan olaylar İstanbul halkını ciddi ölçüde tedirgin etmişti[2].

Bu dönemde Padişahın ülke güvenliğiyle ilgili kaygıları had safhadaydı. Savaşa hazırlıksız yakalanma ihtimali Padişahın en büyük korkusuydu. Bu korku, ordunun yenileştirilmesi ve silahlandırılması işini en büyük meşguliyetlerinden biri haline getirdi. Bu konuda Padişahı yönlendiren ünlü Alman subayı Von der Goltz, Krupp, Mauser, Loewe (Löewe) gibi Alman silah firmalarının Osmanlı pazarında önemli bir yer edinmesini sağladı. Osmanlı ordusu kısa bir sürede milyonlarca marklık silah satın aldı[3]. Padişah ordunun teçhizi işinin mümkün olduğunca borç alınmadan hazinenin kendi imkanlarıyla gerçekleştirilmesini istiyordu. Ancak hazine bu tür büyük silah siparişlerini karşılamak bir yana, ordunun olağan masraflarını bile karşılamakta güçlük çekiyordu. Askerî haftalıklar düzenli verilemediği gibi maaşlar da sık sık tedahülde kalıyordu[4]. Serasker Rıza Paşa ordu tahsisatı ve bu tahsisatın düzenli olarak hazineden verilebilmesi için Bâbıâli ve Maliye Nezaretiyle *"uzun uzadıya uğraşılarak ve adeta pazarlık edilerek"* çalışılması gerektiğini söyler[5].

II. Abdülhamid 11 Aralık 1895 tarihli bir hususî tezkire ile, maliyeyi ıslah etmek ve gelir arttırıcı bazı tedbirler düşünmek üzere bir komisyonun kurulmasını ve görüşmelerinin neticesini hükümete arz etmesini istedi. Komisyon, Ticaret ve Nafia

---

[1] François Georgeon, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, II, 266-274; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1999, s.231-234.
[2] Lui Ramber, *Gizli Notlar*, (Tercüman 1001 Temel Eser Serisi) s. 18-20.
[3] Murat Özyüksel, *Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde:Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988, s. 49- 51. Osmanlı ordusunun Abdülhamid döneminde geçirdiği ıslahat için bkz. Merwin Albert Griffiths, *The Reorganization of The Ottaman Army under Abdülhamid II (1880- 1897)*, University of California, Los Angeles, Ph. D. 1966.
[4] Rıza Paşa, *Hatırat*, Dersaadet 1324, I, 22-35.
[5] Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat*, Dersaadet 1325, s.28-44.

Nazırı Mahmud Celâleddin Paşanın başkanlığında Evkaf Nazırı Galip Paşa, Maarif Nazırı Zühdü Paşa ve Maliye Nazırı Sabri Beyden oluşacaktı[1].

Komisyon hemen çalışmalarına başladı. Yaşadığı finansman sıkıntılarını aşmak için aldığı kısa vadeli avansların geri ödenmesi hazinenin en önemli sorunlarından biriydi. Hazinenin bu tür sorunlarının çözümünde önemli bir rol oynayan komisyon hazineyle Osmanlı Bankası arasında yürütülen bir avans pazarlığını üstlendi.

Bu dönemde maaşların ödenmesi de ciddi bir sorundu. Padişah maaşların tedahülde kalmaması ve mutlaka ödenmesi fikrindeydi. Ancak hazinede maaş verilebilmesi için para yoktu. Padişah maaşın mutlaka verilmesini emrediyordu[2]. Hazinenin önündeki tek seçenek yeni bir avans gibi görünüyordu. Hükümet bu konuda Osmanlı Bankasıyla görüştüyse de bu sırada bankayla hazine arasında bir ödeme sorunu vardı. Osmanlı Bankası yetkilileri, daha önceki avansların taahhüt edildiği şekilde geri ödenmediğini ifade ile eski hesaplar kapatılmadan yeni bir avansın mümkün olmadığını belirtmişlerdi.

Hükümet konuyla ilgili bir inceleme yapması için Maliye Komisyonunu görevlendirdi. Bunun üzerine Osmanlı Bankasıyla yazışıldı, hatta Osmanlı Bankası Müdürü Edgar Vincent komisyona davet edilerek yüz yüze görüşüldü. Vincent eski avanslarla ilgili tatmin edici bir cevap verilmeden, bankanın yeni bir ödeme yapmasının mümkün olmadığını belirtti.

Osmanlı Bankası ile hazine arasında daha önce 300.000 liralık bir avans anlaşması yapılmış; Banka bu miktarın 200.000 lirasını hazineye teslim etmiş, fakat daha sonra yaşanan bazı sorunlar üzerine ödemeler durdurulmuştu. Sorun, hazinenin bankaya alacaklarına karşılık verdiği havalelerin mahallerinden istihsal edilememesiydi. Banka eğer kısa sürede bir ilerleme kaydedilemez ve mesele halledilemezse daha büyük sorunlar yaşanacağına dair Bâbıâli'yi uyardı.

Edgar Vincent'le yapılan görüşmede konunun nasıl çözülebileceği üzerinde duruldu. Hazine ve Bankanın hesapları karşılıklı incelendiğinde hazinenin ödemesi gereken meblağın 629.000 lira olduğu görüldü. Meseleyi halledecek bir formül üzerinde anlaşıldı. Söz konusu meblağın 129.000 lirasının 1311 Şubatının sonuna kadar, kalan 500.000 liranın 250.000 lirası ise 1312 yılı, geri kalan 250.000 lira da 1313 sonuna kadar ödenmesi kararlaştırıldı. 129.000 liranın 86.000 lirası, Aydın Vilâyetinde âşarın tahsilinden elde edilecek zahirenin hazine hesabına müzayede usulüyle satılıp Osmanlı

[1] 11 Aralık 1895 (24 C 1313), İrade, Hususî, nr.58.
[2] 21 Kasım 1895 (3 Ca 1313), İrade, Hususî, nr.12.

Bankasına teslim edilmesiyle karşılanacaktı. Kalan 43.000 liranın 14.000 liralık bölümü Aydın Vilâyetinden olmak üzere, Diyarbakır, Yanya, Cezayir-i Bahri Sefid gibi vilâyetlere ait mültezim senetlerinin banka hesabına ciro edilmesiyle ödenmesine karar verildi.

1312 ve 1313 mali yıllarında verilecek olan 250.000 liralık iki taksitin 116.000 lirası çeşitli vilâyetlerin ağnam rüsumundan, 134.000 lirası da Aydın Vilâyeti âşarı mültezim senedinin ciro edilmesiyle ödenecekti. Edgar Vincent ile varılan bu mutabakatın ardından banka, ödemesini dondurduğu avans bakiyesi olan 100.000 lirayı serbest bırakıldı[1].

Komisyon çalışmaları esnasında diğer kurumlarla işbirliği yapmaktaydı[2]. Bu kurumlarının başında Maliye Nezareti geliyordu. Komisyon Maliye Nezaretinin hazırladığı 1312 malî yılı bütçe tasarısını ele aldı. Bu arada çeşitli maliyeciler bütçe açığı ile ilgili öneriler içeren layihâlâr hazırlayıp Bâbıâlî'ye sunuyorlardı[3].

Maliye Komisyonu 16 Eylül 1896 tarihinde bütçeyle ilgili mütalaasını Meclis-i Vükelaya sundu. Dairelerden ve vilâyetlerden gelen rakamlara bakılırsa bütçede gelirler 18.291.052, giderler 22.447.632 liraydı. Bu hesaba göre ciddi bir açık vardı. Fevkalade masraflar içinse ortada hiçbir karşılık yoktu. Bunun üzerine fevkalade masraflara tahsis edilmek üzere, âşar üzerine alınmakta olan % 1,5'luk hisse-i menafi ve maarif ianesine % 0.5 zammıyla % 2'ye -yani bu âşarın % 12 oranında alınması anlamına geliyordu- çıkarılması, her bir baş koyundan alınan ağnam vergisine 20 para zam yapılması ve bu paralardan bir fon oluşturulması kararlaştırılmıştı. Zamlardan 400.000 liralık bir gelir bekleniyordu. Ayrıca bu fona patent nizamnamesinin yürürlüğe konmasından sağlanacak gelir ve uzun yıllardır çözülemeyen ticaret muahedeleri sorunu çözülerek gümrük resmine yapılacak zamdan elde edilecek para da eklenecekti. Ayrıca bakayanın tahsili için yeni düzenlemeler yapılması kararlaştırıldı[4].

1312 malî yılı bütçesindeki büyük açık Padişahı oldukça rahatsız etmişti. Bu yüzden 1313 malî yılı bütçesi için hazırlıkların hemen başlatılmasını ve bu bütçenin sağlam esaslar üzerine oturtulmasını istedi. Komisyon gelir ve giderler üzerinde bir inceleme

---

[1] 28 Aralık 1895 (12 B 1313), İrade, Maliye, nr. 21.
[2] 20 Şubat 1896 (7 N 1313), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 582, s. 89; 6 Mart 1896 (22 N 1313), nr. 584, s. 113.
[3] 10 Eylül 1896 (2 R 1314), Y.A.RES, 82/5.
[4] 7 Ekim 1896 (29 R 1314), İrade, Maliye, nr. 27. Karşılaştırınız; Akar, *a.g.t*, s. 141-145.

yaptı. Ortaya yine büyük bir bütçe açığının çıkacağı muhakkaktı[1]. Bu nedenle bazı acı ama kesin tedbirler alınmasına karar verildi. Maaşlarda kesintiye gidilecekti. Binbaşıdan yukarı rütbedeki askerlerin ve 500 kuruştan fazla maaş alan tüm memurların ve devlet hizmetindeki kişilerin maaşlarından % 10'luk bir kesinti yapılmasına ve jandarma tahsisatında bir sınırlandırmaya gidilmesine karar verildi. Ayrıca 1312 mali yılı bütçesi hazırlanırken hisse-i menafi ve maarif ianesi ile ağnam vergisi üzerine yapılan zamdan elde edilecek 400.000 liranın fevkalade masraflara tahsisi kararlaştırılmıştı. Yapılan düzenlemeyle bu paranın bundan sonra olağan masraflara tahsisi esası benimsendi.

Neticede gelirler 1.841.132.399, giderler ise 1.839.855.722 kuruş olarak belirlendi. Buna göre bütçe fazla veriyordu. Maaşlarda yapılacak kesinti konusunda Maliye Komisyonu ve hükümet mutabıktı. Padişah dışarıda bir takım çevrelerde Osmanlı mali istikrarı ile ilgili spekülasyonların yapıldığı bir dönemde tüm devlet kademelerinin gösterdiği özveriyi paylaşmak istiyordu. Bu yüzden komisyon ve hükümetin Padişah tahsisatını, kesintilerden istisna tutma kararını reddederek herkes gibi kendi tahsisatından da kesintinin yapılmasını istedi[2]. Bütçenin ilanının ardından gereksiz harcama yapmamaları için daireler uyarıldı[3]. Kamuoyunda olumlu bir hava estirildi. Bütçenin denkleştirilmesi etkileyiciydi. Özellikle finans çevrelerinin bu etkiden olumlu işaretler çıkardığı söyleniyordu[4].

Bu arada malî sıkıntıları had safhaya çıkaran bir savaş patlak verdi. İmparatorluğun 1890'ların ortasında sıkıntılı bir sürece girdiği daha önce belirtilmişti. Bu sürecin en önemli halkalarından biri de Yunanistan'la yapılan savaştı.

Girit adasında Osmanlı hükümranlığı, XIX. yüzyıl boyunca önemli diplomatik sorunlardan biriydi. Yunanistan'ın Girit adası ile ilgili çeşitli hesapları vardı. Bu hesapların gerçekleşebilmesi Yunanistan'ın adaya fiilî müdahalesine bağlıydı. Yunanistan bu müdaheleye zemin oluşturacak bir bahane arayışındaydı. 1896 mayısında Girit adasında başlayan Müslüman-Hıristiyan çatışması bu fırsatı doğurdu. 15 Şubat 1897 tarihinde Yunanistan Girit'e asker çıkardı. Bâbıâli, topraklarına yapılan tecavüze

---

[1] 10 Aralık 1896 (5 B 1314), *İkdam*, nr. 863, s. 2; 16 Aralık 1896 (11 B 1322), *İkdam*, nr. 868, s. 1.
[2] 22 Aralık 1896 (17 B 1314), İrade, Maliye, nr. 15; *Düstur*, I. Tertib, VIII, 129-132. Bütçe gazetelerde yayınlanmıştır (14 Eylül 1896, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 52, s. 634-635; 28 Aralık 1896 (23 B 1314), *İkdam*, nr. 880, s. 2- 3; 2 Ocak 1897 (28 B 1314), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 626, s. 4-6). Karşılaştırınız. Akar, *a.g.t*, s. 145-149; Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Ankara 1978, s.56-59.
[3] 29 Aralık 1896 (24 B 1314), *İkdam*, nr. 881, s. 1.
[4] 16 Ocak 1897 (12 Ş 1314), *İkdam*, nr. 887, s. 1; 10 Ocak 1897 (6 Ş 1314), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 628, s. 28.

Nisan ayında savaş ilanıyla cevap verdi. 32 güren savaş Osmanlı İmparatorluğuna son zaferlerinden birini getirecekti. Tophane Kasrında yapılan sulh anlaşması, muzaffer Bâbıâli'ye fazla bir şey kazandırmadıysa da zaferin halk üzerindeki moral etkisi büyük olmuş, Padişahın saygınlığı artmıştı[1].

Savaşın ardından zafer sarhoşu olan Osmanlı basını coşkuluydu. Yapılan yayınların arasında mağlup Yunanistan'ın durumundan, özellikle yaşadığı malî sıkıntılardan bahsedenler dikkat çekiciydi[2]. Fakat aynı sıkıntılardan Yunan hükümeti kadar Bâbıâli de muzdaripti. Osmanlı hazinesi sıkıntı içindeydi. Bir süredir Yunan sınırından gelen haberlere bakılırsa asker iyi beslenemiyor ve askerî birlikler arasında bazı salgın hastalıklar baş gösteriyordu[3]. Padişah hükümetin hemen harekete geçip önlem almasını istedi[4]. Yunanlılara karşı kazanılan zaferle güçlü bir darbe yiyen yurtdışındaki Osmanlı muhalefeti her şeye rağmen Padişah aleyhine neşriyata devam ediyordu. Padişahın eleştirilen politikalarından biri de malî politikalarıydı[5].

Barış müzakereleri devam ederken ve güvenliğin kesin bir şekilde sağlandığı ortaya çıkmadan silah altındaki askerlerin terhisi mümkün değildi. 420.000'i aşkın asker silah altındaydı. Serasker Rıza Paşa bütçeden ordu için ayrılan tahsisatı hazinenin düzenli bir şekilde ödememesinden şikayetçiydi. Askerî masraflarla ilgili bir çok sorun vardı. Mesela askerlerin kışlık kıyafetleri için gereken para bile hazineyi zorlayabiliyordu. Askerlerin kışlık giyecekleri yetersizdi. Padişah bu sorunun hemen çözülmesini kesin bir dille emretti. Seraskerlik kışlık giyecekler için 860.000 kuruş talep ediyordu. Bununla 100.000 pamuklu gömlek imal edilecekti.

Askerî ihtiyaçların karşılanması sadece savaş alanlarında değil, ülkenin her tarafında önemli bir sorundu. Askerlerin ekmek dahil olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri bile güçlükle karşılanıyordu. Erzak müteahhitleri para alamadıkları için erzak işlerini aksatıyordu.

---

[1] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, IV, 336-341; Karal, *a.g.e*, Ankara 1983, VIII, 112-125; Joan Haslip, *II. Abdülhamid*, çev. Zeki Doğan, İstanbul 1995, s. 246-248.
[2] 8 Ağustos 1897 (9 Ra 1315), *İkdam*, nr. 1099, s. 3.
[3] 3 Temmuz 1897 (3 S 1315), Y.PRK.ASK, 52/ 129.
[4] 18 Ağustos 1897 (19 Ra 1315), İrade, Hususî, nr. 67.
[5] 4 Ocak 1898 (11 Ş 1315), *Kanun-ı Esasi*, nr. 24.

Askerî harcamalarla beraber hazinenin acilen 2.500.000 liraya ihtiyacı vardı. Hükümet sorunu çözebilmek için sık sık toplanıyordu[1]. Öte yandan Mahmud Celâleddin Paşa Padişahla aynı konularda görüş alış verişinde bulunuyordu[2].

Ne tür önlem alınırsa alınsın, hazine gelir kaynaklarını etkin bir biçimde kullanamadığı sürece bir anlamı yoktu. Taşrada gelirlerin tahsiliyle ilgili sorunlar bütün ciddiyetiyle devam ediyordu. Vergi memurlarının başına, öldürülmeye kadar uzanan bir çok bela gelebiliyordu[3].

Meclis-i Vükelanın 26 Ekim 1897 tarihinde yaptığı toplantıda 1,5 milyon liralık bir avans alınması üzerinde duruldu. Ayrıca giderleri azaltıp gelirleri arttırıcı bazı düzenlemeler yapmak üzere bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı[4].

29 Ekim günü Sadrazam Halil Rıfat Paşanın başkanlığında Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celâleddin Paşa, Maliye Nazırı Hüseyin Tevfik, Dahiliye Nazırı Memduh, Hariciye Nazırı Tevfik ve Şûra-yı Devlet Reisi Said'in katılımıyla toplanan Encümen-i Vükela, kurulacak Maliye Komisyonunun görevleri ve alınması gereken malî tedbirler üzerinde durdu. Padişah komisyonun kuruluşuyla ilgili kararı ilke olarak kabul etti; ancak görevleriyle ilgili hazırlanan talimatnamenin değiştirilmesini istedi. Padişahın arzusu komisyonun müzakereleri uzatmadan hızlı bir şekilde işini bitirmesi ve sağlıklı çalışmasını engelleyecek etkilerden korunmasıydı. Bu yüzden komisyonun Tophane Kasrında toplanmasını istedi[5]. Talimatnamede istenilen değişiklikler yapılarak 2 Kasım'da yürürlüğe girdi[6]. Ancak komisyonun kuruluşuyla ilgili faaliyetler bilmediğimiz bir sebepten dolayı durduruldu.

Padişah maliye komisyonun kuruluşuyla ilgili iradesini, uzun bir bekleyişin ardından 19 Nisan 1898'de yayınladı. Buna göre malî reformları ele almak üzere daha geniş kapsamlı ve kendi başkanlığında bir komisyon kurulacaktı[7]. Ertesi gün 2 Kasım 1897'de Encümen-i Mahsus-u Vükelanın hazırladığı talimatname üzerinde gerekli değişikliklerin yapılarak komisyonun çalışmalarını buna göre yürütmesini istedi[8].

---

[1] 31 Ağustos 1887 (3 R 1315), Y.A.RES, 88/55.
[2] 24 Ağustos 1897 (25 Ra 1315), Y.EE, 14/36.
[3] 24 Mayıs 1897 (22 Z 1314), Y.PRK.ASK, 126/30.
[4] 26 Ekim 1897 (30 Ca 1315), Y.A.RES, 69/43.
[5] 29 Ekim 1897 (3 C 1315), İrade, Maliye, nr.1.
[6] 2 Kasım 1897 (7 C 1315),Y.EE, 6/20. Bu talimatnameyi burada vermiyoruz. Çünkü talimatname henüz son şeklini almamıştır. İlerleyen dönemde üzerinde bazı değişiklikler daha yapıldı. Talimatnamenin bu değişikliklerden önceki durumu için bkz. Akar, *a. g. t*, s. 149–154.
[7] 19 Nisan 1898 (28 Za 1315), İrade, Hususî, nr. 97.
[8] 20 Nisan 1898 (29 Za 1315), İrade, Hususî, nr. 103.

Anlaşıldığı kadarıyla Kasımda kuruluşu tasavvur edilen komisyon sadece tasavvurda kalmış ve hazırlanan talimatname de ortada kalmıştı.

Encümen-i Vükela aynı gün çalışmalarına başlayarak istenen değişiklikleri yaptı. Talimatname 22 Nisan'da onaylandı. Böylelikle komisyonun yerine getireceği görevlerle ilgili esaslar ortaya çıkmıştır. Komisyon bütçeyi ayrıntılı bir şekilde ele alacak, hazinenin gelir ve giderlerini tespit edecek, tüm açıklığıyla ortaya koyacaktır. Hazinenin borçları ve âcilen ihtiyaç duyduğu paraların temini için çalışmalar yapacak ve harcamalarda yapılabilecek tasarruf üzerinde duracaktı.

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin muamelatı ve hesaplarıyla buraya tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarının durumunu inceleyecek, ödenen ve kalan borçların miktarını araştıracaktı. Memur kadrolarındaki fazla istihdamın ve emekliliği gelmiş memurların tespiti, memur ve emekli maaşlarının düzenli verilmesi, memurların yolsuzluğa sapmaması için düşük maaşlara yapılabilecek zammın belirlenmesi ve dairelerin hesaplarının düzenli bir hale getirilmesi için yapılacak çalışmalar komisyonun görevlerinin cümlesindendi. Askerî dairelerin tahsisatının arttırılması, tütün inhisarı başta olmak üzere o ana kadar verilmiş olan imtiyazlardan devletin yararlanıp yararlanmadığının incelenmesi, tütün kaçakçılığı ve reji ile ilgili sorunlar ve kaçakçılığın nasıl durdurulabileceğine dair tedbirler üzerinde çalışılacaktı. Gümrük gelirleri üzerinde durulacak, Rüsumat İdaresinin muamelatı ve hesapları gözden geçirilecek ve patent vergisiyle ilgili sorunların çözülmesi için çalışılacaktı. Maliyede merkeziyetin sağlanabilmesi için havale işlemleri kontrol altına alınacaktı. Vilâyetlerdeki malî muamelatı da denetleyecek olan komisyon, buralarda işlerin aksamaması, usulsüzlüklere meydan verilmemesi ve her tür malî muamelenin kendi bilgisi ve kontrolü altında bulunmasını sağlayacaktı. 1877-1878 Savaşı tazminatıyla ilgilide bir inceleme yapılacaktı. Komisyon ayrıca gerekli görürse bu alanların dışında konuları da inceleyebilirdi[1].

Komisyonun kuruluşu kamuoyunda olumlu karşılandı[2]. Padişahın başkanlığı altındaki komisyonun fiilî idaresi, birinci aza sıfatıyla Mahmud Celâleddin Paşanın omuzlarında olacaktı. Üyeliklere Memurin-i Mülkiye Komisyonu üyelerinden Mecdeddin Efendi, Daire-i Askeriyye Muhasebat Kısm-ı Evveli Reisi Ferik Sadeddin, Bahriye Mirlivalarından Mehmed ve Tophane-i Âmire Mirlivalarından Mahmud ve

[1] 20 Nisan 1898 (29 Za 1315), Y.A.RES, 95/55.
[2] 19 Mart 1898 (26 L 1315), *İkdam*, nr. 1321, s. 1-2.

Hacı Akif Paşalar atandı. Cumartesi, Pazartesi ve Salı günleri Tophane Kasrında toplanacak[1] olan komisyonun yazışmalarını yürütmek üzere Muzaffer Beyin başkanlığında bir kitabet heyeti oluşturuldu[2]. Çalışmalarına Tophane Kasrında başlayan komisyon Mahmud Celâleddin Paşanın idaresinde hazırladığı mazbataları doğrudan Mâbeyne sunabiliyordu.

İlk iki toplantısını devlet dairelerinin bütçelerdeki tahsisatlarını incelemeye ayırdı. Bu konuda dairelerle yazıştığı gibi, ayrıca Maliye Nezaretinden gerekli belgelerin komisyona ulaştırılmasını istedi[3]. Nezaret istenen belgeleri Tophane Kasrına gönderdi[4].

Komisyonun çalışmaya başladığı sıralarda Atlantik önemli bir mücadeleye sahne oluyordu. Yüzyılın son büyük savaşlarından biri Amerika Birleşik Devletleriyle İspanya arasında yaşanıyordu. Savaş yüzünden Amerikan buğdayının dünya piyasalarına arzının aksaması üzerine uluslararası buğday ihracatçıları Anadolu buğdayına yöneldi. Bu durumun şikâyet edilecek bir tarafı yoktu. Ülke ekonomisinin temel dayaklarından biri buğdaydı. Ancak dünya piyasalarında buğdayın değeri yükselince temel tüketim maddesi olan ekmeğin fiyatı yükseldi ve halkın durumunu olumsuz etkiledi. Ekmek fiyatını arttırmak yeterli olmayınca, fırıncılar unun kalitesiyle oynamaya başladılar[5].

Komisyon malî sorunlara çare olacak ve özellikle gelirleri arttıracak bir dizi inceleme başlattı. Önce âşarla ilgili hesaplara eğilmeye ve patent vergisiyle gümrük rüsumunun arttırılması meselesinin de ele alınmasına karar verildi. Gümrük gelirleriyle ilgili Rüsumat Emini Nazif Paşanın hazırladığı bir lâyihayı görüşmeye başladı[6]. Ayrıca Divan-ı Muhasebat'ın hesaplarını ele aldı[7]. Mahmud Celâleddin Paşa komisyon çalışmalarıyla ilgili Sadrazamla da görüş alış verişinde bulunuyordu[8]. Bunun yanında

---

[1] 23 Nisan 1898 (2 Z 1315), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 694, s. 133; 25 Nisan 1898 (4 Z 1315), *İkdam*, nr. 1358, s. 3; 26 Nisan 1898 (5 Z 1318), *İkdam*, nr. 1359, s. 4; 16 Haziran 1898 (27 M 1316), *Sabah*, nr. 3080, s. 1. Mehmet Zeki Pakalın, *(a.g.e*, IV, 106-212) konumuz açısından çok önemli bir hatıratın tam metnini yayımladı. Konumuz ve Maliye tarihimiz açısından çok önemli bilgiler içeren bu hatırat kuruluşundan bir süre sonra Mahmud Celâleddin Paşanın birinci azalığındaki komisyona üye olmuş olan ve ilerleyen yıllarda Maliye Nazırlığına kadar yükselmiş, bundan sonra ele alacağımız bir çok komisyona üye olmuş olan Ziya Paşaya aittir. Pakalın şahsen tanıştığı Ziya Paşadan malî tarihle ilgili bilgi ve anılarını istemiş, Ziya Paşada bu hatıratı kaleme alıp vermiştir. Bu hatırat bundan sonra *"Ziya Paşa'nın Hatıratı"* şeklinde anılacaktır.

[2] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 117.

[3] 26 Nisan 1898 (5 Z 1315), Y. PRK. ML. 17/64.

[4] 3 Mayıs 1898 (12 Z 1315), *İkdam*, nr. 1367, s. 3.

[5] 29 Nisan 1898 (8 Z 1315), *İkdam*, nr. 1364, s. 3; 30 Nisan 1898 (9 Z 1315), nr. 1365, s. 3.

[6] 4 Mayıs 1898 (13 Z 1898), *İkdam*, nr. 1369, s. 3; 20 Mayıs 1898 (29 Z 1315), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 698, s. 164; 6 Ağustos 1898 (18 Ra 1316), nr. 709, s. 252.

[7] 15 Mayıs 1898 (24 Z 1315), *İkdam*, nr. 1379, s. 1.

[8] 21 Mayıs 1898 (1 M 1316), *Sabah*, nr. 3054, s. 3.

devlet dairelerinden görevliler gerektiği zaman komisyona çağırılıyor ve bilgilerine başvuruluyordu[1].

Devlet daireleri de bütçe dışı harcamalara girişmeden önce veya yeni atanan bir memura maaş tahsis edileceği zaman komisyonun görüşünü alıyordu. Komisyon maaş tahsisiyle ilgili işlem yapmak için sarayın onayını istiyordu[2]. Komisyon öteden beri orun olagelen havaleler üzerinde de incelemeler yapıyordu[3].

Komisyonun müdahalesi bazen sultan maaşlarına kadar inebiliyordu. Nitekim II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultanın maaşlarından ödenmemiş olan 14.000 küsur liranın ödenmesi için bir plan sundu[4].

Yukarda belirtildiği gibi komisyonun kurulduğu dönemde hazine askerî masraflar nedeniyle oldukça sıkıntı içindeydi. Bu yüzden silah altındaki asker sayısı, yedeklerin durumu, ahalinin askeri potansiyeli ve askerî masrafların azaltılabilmesi için neler yapılabileceği üzerinde durdu. Bu amaçla Seraskerlik başta olmak üzere, konuyla ilgili bir çok daire ve ordu birliklerinin bulunduğu vilayetlerle yazışmalar yapıldı. Ayrıca ticaret muahedeleriyle ilgili görüşmelerin seyrine dair de bir rapor hazırladı[5].

Osmanlı maliyesinin önemli sorunlarından biri de *"ufaklığın fıkdanı"*, yani bozuk para sıkıntısıydı. Hazine piyasadaki bozuk para sıkıntısını aşmak için Osmanlı Bankasıyla işbirliği yapıyordu. 1898 Eylülünde yapılan görüşmelerde hazineyi Mahmud Celâleddin Paşa temsil etmekteydi. Ufaklık sıkıntısını aşmak için 100.000 lira tutarında 20, 10 ve 5 paralık sikkenin darbedilmesi kararlaştırılmışsa da, projenin gerçekleşmesi daha sonraki bir döneme kalmıştı[6]. Bu arada hazineyle Osmanlı Bankası arasındaki avans görüşmeleri de Islahat-ı Maliyye Komisyonu aracılığıyla yürütüyordu[7]. Bütün bu işlerin yanında bütçe tanzimi için gerekli çalışmalar da yapılıyordu[8].

Komisyon çalışmalarını yürütürken İstanbul önemli bir konuğu ağırladı. 1898 yılında Hohenzollern hanedanına mensup Alman Kayzeri ve eşi İstanbul'a geldi. Bu ziyaret İmparatorun ikinci ziyaretiydi. Osmanlı ve Alman iktisadî ilişkileri iyice gelişmiş olup Alman sermayesi hızla Anadolu'ya akıyordu. Öte yandan bazı Alman uzmanlar da

---

[1] 27 Haziran 1898 (8 S 1316), *Sabah*, nr. 3090, s. 1.
[2] 15 Ağustos 1898 (27 Ra 1316), İrade, Zaptiye, nr. 3; 2 Kasım 1898 (17 C 1316), İrade, Malîye, nr. 11; 28 Kasım 1898 (13 B 1316), İrade, Rüsûmat, nr. 1. 13 Ocak 1899 (1 N 1316), nr. 4.
[3] 26 Eylül 1898 (10 Ca 1316), Y.PRK.BŞK, 57/80; 11 Ekim 1898 (25 Ca 1316), 57/104.
[4] 1 Ekim 1898 (15 Ca 1316), Y.PRK.ML, 18/48.
[5] 20 Nisan 1898 (29 Za 1315), A.MKT.MHM, 672/15; 6 Kasım 1898 (21 C 1316), Y. PRK.ML, 18/59.
[6] Eldem, *a.g.e*, s. 199-200.
[7] Y. PRK. ML, 18/98.
[8] 21 Ekim 1898 (5 C 1316), *İkdam*, nr. 1538, s. 3

Osmanlı mali bürokrasisi içinde istihdam edilmişti. Bunlardan biri olan Rafawof Efendi Maliye Nezareti Müşavirliği görevini yürütüyordu[1].

Bu arada Muhasebe-i Umumiyye Muhasebecisi Ziya komisyon üyeliğine atandı[2]. Komisyonun başlattığı çalışmaları sürdürmesi arzulanıyordu. Fakat beklenmedik bazı gelişmeler komisyonun çalışmalarını baltaladı. Önce komisyonda Reji ile ilgili sert bir tartışma çıktı. Tartışmanın taraflarından biri Mahmud Celâleddin Paşa, diğeri ise komisyona yeni atanan Ziya Beydi. Reji, kaçakçılıkla mücadele için tütün ziraatını denetim altına almayı hedefleyen bir planı uygulamayı düşünüyor, bu çerçevede hükümet nezdinde girişimlerde bulunuyordu. Reji tütünün ekiminin ve tütün alanlarının denetim altına alınmasını istiyordu. Konu Islahat-ı Maliyye Komisyonuna havale edildi. Bu karışık, uzun uzadıya ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken bir meseleydi. Oysa Ziya Beyin ifadesine bakılırsa Mahmud Celâleddin Paşa aceleci davranıyor ve rejinin yaklaşımını destekliyordu. Fakat rejinin planı üreticinin aleyhindeydi[3].

Aslında reji meselesi komisyon için yeni bir sorun değildi. Kurulduğu günden beri Osmanlı malî çevrelerini meşgul eden reji konusu komisyonun daha ilk oturumlarında gündeme gelmişti. Rejinin ilgasının söz konusu edilmesi üzerine Mahmud Celâleddin Paşa Rejiden taraf bir tavır takınmış, suçun Reji kadar Babıâli'de de olduğunu belirtmişti. Celâleddin Paşa görüşme esnasında konuyu komisyona getireceğini ve bu konuda Berger'den de bir layiha isteyeceğini söylemişti. Daha o zaman tütün ekiminin sınırlandırılmasıyla ilgili rejinin tasarılarına benzer fikirlerini ortaya koymuştu. Aslında Rejinin ilgasıyla ilgili görüş ve yaklaşımların arkasında çeşitli yabancı sermaye gruplarının çekişmesi vardı[4].

Komisyonda tekrar gündeme geldiğinde, Ziya Bey konunun ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını ancak her halükârda yapılacak düzenlemelerin tütün üreticileri lehine olması gerektiğini ifade etti, ayrıca Mahmud Celâleddin Paşayı çok kızdıracak olan bir öneride bulunarak tütün *reftiye resmi*nin kaldırılmasını istedi. Bu ise maliyenin yaklaşık 130.000 liradan vazgeçmesi demekti[5].

Bu arada konuyla ilgili söylentiler matbuata da yansımıştı. Gazetelerde Trabzon gibi bazı vilâyetlerden *reftiye resmi*nin ilgasıyla ilgili talepler geldiği yazıyor; ayrıca

---

[1] 19 Mart 1898 (26 L 1315), *İkdam*, nr. 1321, nr. 1-2.
[2] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 116.
[3] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 114.
[4] 17 Mayıs 1898 (25 Z 1315), Y.PRK.ML, 17/66.
[5] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 115.

komisyonun bu konuda bir inceleme yaptığı da belirtiliyordu. Yerli gazeteler reji aleyhinde yazılar yayınlanıyordu[1].

Ziya Bey ile yaşanan uyuşmazlık Mahmud Celâleddin Paşayı oldukça öfkelendirmişti. Celâleddin Paşanın Reji taraftarı duruşu ilginçtir. Elimizde kesin bilgiler yoksa da tanıyanlar Paşanın paraya karşı zaafi olduğunu söylemektedir. Öte yandan bir dönem Rejide üst düzey görev almış olan Mösyö Ramber'in Celâleddin Paşanın rüşvetçiliğinden yakınıp *"para için her şeyi satar"* demesi düşündürücüdür[2].

Celâleddin Paşa karşısında yaptığı çıkışı ve yaşanan sert tartışmayı Ziya Bey övünerek anlatır. Ziya Bey üyelerin *"meşrutiyet ordusu kahramanı Mahmut Şevket Paşa da dahil olduğu halde ..... komisyon-ı âlide bu kadar serbest"* söz edilmesini şaşkın bir şekilde izlediklerini ve Mahmud Celâleddin Paşanın cevabını beklediklerini söyler. Mahmud Celâleddin Paşa çok sert cevap vermiş Padişahın başkanlığı altındaki komisyona üye olmanın şerefinden bahsederek bu şerefe yakışır şekilde davranılmasını gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca komisyonun temel amacı bütçe açıklarıyla mücadele olmasına rağmen, hasılatı 130.000 liraya ulaşan bir verginin kaldırılmasını teklif etmeyi aklının almadığını belirtir. Ziya Bey bu durumda altta kalmadığını ve aynı sertlikte cevap verdiğini ifade eder. Önerisinin sadece reftiye resminin ilgası imiş gibi gösterilmemesini, bunun sadece isteklerinden biri olduğunu, önerilerinin özünün tütün eken Osmanlı köylüsünün menfaatı olduğunu söyler; *"Komisyon-ı âlide emsali sebk etmeyen ve büyük bir cüret addolunan bu hararetli muhaverenin hepimizin asabında husule getirdiği amelden münhasıl soğukluk üzerine birinci azamız arabasını ısmarlayarak ictimaa nihayet verildi"*. Ziya Beye kıyasla çok büyük bir nüfuza sahip olan Celâleddin Paşa böyle pervasızca bir itiraz karşısında şaşkına döner. Bu Paşanın birinci üye sıfatıyla komisyona katıldığı son toplantı oldu[3]. Çünkü sağlık durumu komisyonun çalışmalarını baltalayacaktı.

Bu arada Reji İdaresi gazetelerde bir tekzip yayımlatarak, reftiye resminin kaldırılacağına dair haberlerin gerçekle uzaktan yakından alakası olmadığı belirtti[4].

Celâleddin Paşanın hastalığı ciddiydi. Yerine Mecdeddin Efendi vekaleten bakıyordu. Komisyon başkâtibi ara sıra bir talimatı olup olmadığını sormak için Celâleddin

---

[1] 31 Ekim 1898 (15 C 1316), *İkdam*, nr. 1548, s. 2; 9 Kasım 1898 (24 C 1316), *İkdam*, nr. 1557, s. 1.
[2] Ramber, *a.g.e*, s. 42.
[3] *"Ziya Paşa'nın Hatıratı"*, s. 116.
[4] 19 Kasım 1898 (4 B 1316), *İkdam*, nr. 1566, s. 3.

Paşanın Nişantaşı'ndaki konağına gidiyor, fakat her seferinde Paşanın hastalığının daha da arttığı haberleriyle geri dönüyordu[1]. Celâleddin Paşa hastalığına rağmen Reji meselesinin peşini bırakmaya niyetli değildi. Hatta bu konuda kendi reyine göre tanzim edilmiş bir talimat müsveddesini komisyona göndermişti. Fakat komisyonun diğer üyeleri bu müsvedde üzerinde müzakerede bulunmayı uygun görmedi[2].

Ölümünden bir süre önce Mahmud Celâleddin Paşanın sıhhati düzelir gibi oldu. Gazetelerin kamuoyuna duyurdukları bu haberi[3], çok geçmeden beklenen kötü haber takip etti. İki buçuk ay süren çileli bir hastalık devresinin ardından, 19 Ocak 1899 tarihinde Mahmud Celâleddin Paşa hayata gözlerini yumdu[4].

Ölümüyle komisyonun birinci üyeliği veya diğer bir ifadeyle fiilî başkanlığı boşalmış oluyordu. Ancak Reji meselesi bu beklenmedik kayıpla askıda kalamayacak kadar önemliydi. Bu konuda çalışması için müstakil bir komisyon kuruldu[5].

Celâleddin Paşanın koltuğuna, yani hem komisyon birinci üyeliğine ve hem de Ticaret ve Nafia Nezaretine, Zihni Paşa atandı[6]. Ancak bir süre sonra komisyon üyeleri asli görevlerine düzenli olarak devam etmemeye ve bu yüzden sorunlar yaşanmaya başladı[7]. Bu dönemde komisyon fazla bir çalışma gerçekleştirmemiş olmalıdır. Zihni Paşa dönemine ait belgelerin azlığı akla komisyonun işlevsiz hale gelmiş olabileceği ihtimalini getirmektedir. Böylece ele aldığı bir çok işi tamamlayamamış ve başladığı incelemelerin bir kısım yarım kalmıştır. Mahmud Celâleddin Paşanın ölümü komisyonun kaderi açısından ani ve beklenmedik bir gelişme olmuştur.

2. Zühdü Paşa ve Umur-ı Maliyye Komisyonu

Sultan Abdülhamid 4 Temmuz 1899 tarihinde bir maliye komisyonunun kuruluşu için talimat verdi. Çeşitli malî tedbir üzerinde durup bütçeyi hazırlayacak olan bu

---

[1] 19 Aralık 1898 (5 Ş 1316), *İkdam*, nr. 1597, s. 1; *"Ziya Paşa'nın Hatıratı"*, s. 116-117.
[2] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 117.
[3] 2 Ocak 1899 (19 Ş 1316), *İkdam*, nr. 1611, s. 2.
[4] Nâşı, ertesi gün Sinan Paşa Camiinde kılınan cenaze namazının ardından, resmi erkânın büyük bir katılım gösterdiği cenaze alayıyla, Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergahına getirildi. Dergahın kabristanında bulunan babasına ait kabrin yanına defnedildi. Padişah cenaze masraflarını bizzat kendi kesesinden karşılamış, ayrıca konağına gönderdiği adamları vasıtasıyla ailesine üzüntü ve taziyetlerini bildirmişti (20 Ocak 1899/ 8 N 1316, *İkdam*, nr. 1629, s. 1-2; 21 Ocak 1899/ 9 N 1316, *İkdam*, nr. 1630, s. 1; 28 Ocak 1899/ 16 N 1316, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 734, s. 1-2).
[5] *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 200, s. 85-87.
[6] 13 Mart 1899 (1 Za 1316), İrade, Maliye, nr. 3; 25 Mart 1899 (13 Za 1316), Y. MTV, 188/56; 3 Şubat 1899 (22 N 1316), *İkdam*, nr. 1643, s. 1.
[7] 25 Mart 1899 (13 Za 1316), Y.PRK.BŞK, 58/110.

komisyon Maliye Nazırı başkanlığında olacaktı. Komisyonun üyeliklerine ise Memurin-i Mülkiye Komisyonu azasından Mecdeddin Efendi, Maliye Müşavir Muavini Said, Muhasebe-i Umumiyye-i Maliyye Muhasebecisi Ziya Bey, Rüsumat Meclisi Başkanı Ziya Bey ve Divan-ı Muhasebattan Hilmi Efendi getirilmişti[1].

Islahat-ı Maliyye Komisyonunda bulunan evrak yeni kurulan komisyona devredilecekti[2]. Ancak bu komisyonun faaliyetleri ile ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Komisyonun kuruluşu için girişilen faaliyet yarım kalmış veya komisyon hiç faaliyete geçirilememiş olabilir.

8 Ekim 1899 tarihinde malî tedbirler almak üzere Umur-ı Maliyye Komisyonu adıyla yeni bir komisyon daha kuruldu. Başkanlığına Maarif Nazırı Zühdü Paşa ve üyeliklere de Maliye Nazırı Reşad Efendi, Divan-ı Muhasebattan Hilmi Efendi, Rüsumat Emanetinden Rıza Bey, Âşar ve Rüsumat İdaresi Umumi Müdürü Nuri Bey, Maliye Müşavir Muavini Said Bey ve Maarif Nezareti personelinden Nail Bey getirildi. Bunun dışında gerektiğinde diğer dairelerden uzman bürokratlarda komisyona geçici üye olarak çağrılabilirdi[3]. Bütün devlet kurumları çalışmalarını kolaylaştırmak için komisyona yardımcı olacaktı[4].

Komisyon, daha önceki komisyonların yaptığı gibi finansman sıkıntılarıyla mücadele ederek işe başladı. Bu sıkıntıların aşılabilmesi için zamana gerek vardı. Komisyon bu gerçeğin farkında olduğu için kısa vadede hazineye rahat nefes aldıracak bir avansın peşindeydi. Bu amaçla bir yandan çeşitli finans kuruluşlarıyla görüşmeler yaparken[5], bir yandan da esas sorunu oluşturan çarpık havale sisteminin kontrol altına alınması, daha doğrusu harcamaların denetim altına alınabilmesi için bazı çözümler tasarlıyordu[6].

---

[1] 4 Temmuz 1899 (26 S 1317), İrade, Hususî, nr. 84.
[2] 6 Temmuz 1899 (28 S 1317), Y. PRK. ML, 19/43; 19 Temmuz 1899 (11 Ra 1317), İrade, Hususî, nr. 36.
[3] 8 Ekim 1899 (2 C 1317), İrade, Hususî, nr. 4; 11 Ekim 1899 (5 C 1317), *İkdam*, nr. 1892. Komisyona daha sonra Hazinenin Düyûn-u Umûmiye Dairesi Muhasebecisi Mesud Beyde üye olarak atanmıştır (26 Ekim 1899/ 20 C 1317, İrade, Hususî, nr. 33; Y. EE, 149/72; 28 Ekim 1899/ 22 C 1317, BEO, nr. 104317). Ayrıca komisyonun yazışmalarını yürütmek üzere bir kitâbet heyeti oluşturuldu. Yazı ve hesap işlerini yürütecek bu heyette Muhasebe-i Maliyye Defter-i Kebir Şubesi Müdürü Muzaffer Bey, Mektûbî-i Maliyye Düyûn Şubesi İkinci Mümeyyizi Şemsi Efendi, Mektûbî-i Maliyye Mühimme Kaleminden Hüsnü Bey, Muhasebe-i Maliyye Defter-i Kebir Şubesinden Muvazene Katibi Cemal Bey görevlendirilmişti (8 Ağustos 1900/12 R 1317, Y. MTV, 205/64).
[4] 26 Ekim 1899 (20 C 1317), Y. EE, 149/74; 28 Ekim 1899 (22 C 1317), BEO, nr. 104339; 30 C 1317, BEO, nr. 104615.
[5] 22 Kasım 1899 (18 B 1317), nr. 105364; 4 Şubat 1900 (4 L 1317), nr. 107686.
[6] 14 Kasım 1899 (10 B 1317), BEO, nr. 105043.

Hükümet 14 Aralık 1899 tarihinde bu amaca yönelik olarak bütün devlet dairelerine bir talimat gönderdi. Buna göre devlet daireleri her hafta gelir ve harcamaları gereken ciheti ve harcama miktarını Umur-ı Maliyye Komisyonuna bildireceklerdi. Bu pusulaları inceleyecek olan Maliye Komisyonu, her hangi bir dairenin sandığına giren paranın ne kadarını, hangi harcama kalemi için ayrılabileceğini belirleyip, ilgili daireyi bilgilendirecekti. Böylelikle her dairenin elde ettiği gelirlerin nerelere harcanacağı, komisyon tarafından tespit edilecekti. Bu sayede gelirler ve ödemelerle ilgili kargaşa ortadan kaldırılabilecekti[1]. Havaleler konusunda komisyon denetim görevini üstleniyordu[2].

Komisyon başkanı Zühdü Paşanın 1316 mali yıl başından itibaren birkaç mühim harcama kalemi dışında, iradesi alınmadan Rüsumat hasılatından havale verilmemesi önerisi Saray ve Bâbıâli tarafından uygun bulundu[3].

Ayrıca taşraya gönderilen bir tâlimatla önceki seneye ait borçlara bir sonraki senenin vergi gelirlerinin karşılık gösterilmemesi istendi. Uygulama komisyon tarafından denetlenecek ve aykırı davrananlar cezalandırılacaktı[4].

Maaş ödemelerinin yapıldığı dönemler hazinenin en sıkıntılı dönemleriydi. Umur-ı Maliyye Komisyonu 1899 Kasım ayının ilk günlerinde kutsal üç aylarının başlayacak olmasının sıkıntısını yaşıyordu. Çünkü bu ardı ardına umumî maaş verilmesi anlamına geliyordu. Kandilde, Ramazanda, peş peşe gelen iki bayramda maaş verilmesi gerekiyordu. Bunların yanında birde surre-i hümâyun tahsisatı vardı.

Aşılması gereken ilk sorun, regaib kandili nedeniyle verilecek olan maaştı. Hazinede para yoktu. Ziraat Bankası, Ticaret ve Nafia, Orman ve Meadin ve Ziraat, Defter-i Hakani, Rüsumat Emaneti ve Posta ve Telgraf Nezaretlerinden veznelerindeki mevcut paraları hazineye göndermeleri istendi[5]. Buna rağmen maaşlar zamanında ödenemedi. Çünkü söz konusu dairelerin bir kısmı parayı istenenden az ve bir kısmı da geç gönderdi. Bu duruma kızan Padişah Maliye Komisyonunun müfettişler göndererek bu dairelerin hesaplarını incelemesini istedi[6].

---

[1] 4 Aralık 1899 (1 Ş 1317), ZB, 45/49; 14 Aralık 1899 (11 Ş 1317), BEO, nr. 106251.
[2] 3 Nisan 1900 (3 Z 1317), BEO, nr. 109918.
[3] 1 Mart 1900 (29 L 1317), BEO, nr. 108670.
[4] 1 Aralık 1899 (27 B 1317), BEO, nr. 105688.
[5] 6 Kasım 1899 (2 B 1317), BEO, nr. 104619; 9 Kasım 1899 (5 B 1317), nr. 104768.
[6] 11 Kasım 1899 (7 B 1317), BEO, nr. 104892.

Maaşların ödenebilmesi için Yunan Harbi tazminatı olup Osmanlı Bankası kasalarında bulunan 200.000 liradan 80.000 ve Ziraat Bankasından da 20.000 lira alındı. Ziraat Banka ayrıca 30.000 lira daha vermeyi taahhüt etti. Maliye Komisyonu Padişahın harp tazminatının çarçur edilmemesini istediğini bildiği için, Ziraat Bankasının yapacağı yeni ödemelerin Yunan Harbi tazminatına eklenmek üzere Osmanlı Bankasına teslimine karar verdi[1].

Kandil maaşı ödenmesine ödenmişti ama ramazan ve bayram maaşları sırada bekliyordu. Bu konuda başvurulacak kaynaklardan biri vilâyet sandıklarıydı. Fakat vilâyetlerin malî kudretini ve imkânlarını bu şekilde sınamak tehlikeli olabilirdi. Komisyon bunun yerine Rüsûmat Emanetinden 50.000 ve Defter-i Hakani'den de 10.000 lira alınmasını uygun gördü[2]. Ancak bunlar da yetersiz gelince borçlanma seçeneğine başvurdu[3] ve Osmanlı Bankasından 300.000 liralık bir avans alınması için anlaşma sağlandı. Banka yetkilileri bu tür yardımların karşılığı olarak imparatorluk sınırları içinde yapacakları yatırımlarda bazı ayrıcalıklar elde edebileceklerini düşünüyorlardı[4].

Aşağı yukarı her maaş ödemesinde, devlet daireleri arasında bu karmaşık ve finans kaynağı oluşturmaya yönelik yazışma trafiği yaşanıyordu[5]. Bâbıâli konuyla ilgili vilâyetlerden ve dairelerden gelen yazıları komisyona havale ediyordu[6].

Komisyon maaş ödemelerinin yanında, yeni maaş bağlanması[7], maaşlara zam yapılması[8], yetim, dul ve asker emeklilerinin maaşları başta olmak üzere mütedahil maaşları zamanında tediyesi gibi konularda da inisiyatif alıyordu[9].

Yukarda da belirtildiği gibi, komisyonun çözüm bulması gereken diğer önemli bir sorun da surre tahsisatıydı. II. Abdülhamid'in izlediği İslamcılık siyaseti ve hilafetin önemini yüksek sesle dile getirmesi, bazı yükümlülüklerine daha büyük bir özen göstermesini zorunlu kılıyordu. Halife olarak Sultan Abdülhamid İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden insanların bağlılıklarını bildirmesine büyük önem veriyor ve bu

---

[1] 23 Kasım 1899 (19 B 1317), BEO, nr. 105470; Ramber, *a.g.e*, s. 47.
[2] 30 Kasım 1899 (26 B 1317), BEO, nr. 105671.
[3] 17 Şubat 1900 (17 L 1317), BEO, nr. 108187; 3 Nisan 1900 (3 Z 1317), BEO, nr. 110076.
[4] Ramber, *a.g.e*, s. 48.
[5] 14 Kasım 1899 (10 B 1317), BEO, nr. 105004.
[6] 15 Kasım 1899 (11 B 1317), BEO, nr. 105106; 18 Kasım 1899 (14 B 1317), nr. 105169; 19 Kasım 1899 (15 B 1317), nr. 105233.
[7] 4 Aralık 1899 (1 Ş 1317), BEO, nr. 105856.
[8] 25 Kasım 1899, (21 B 1317), BEO, nr. 105456.
[9] 26 Nisan 1900 (26 Z 1317), BEO, nr. 110112; 5 Temmuz 1900 (8 Ra 1318), Y. MTV, 204/45.

bağlılığı arttırmak için elindeki bütün imkanları kullanıyordu. Bir yandan Hicaz'a uzanacak bir demiryolunun inşasını amaçlayan iddialı bir proje ile uğraşan Padişah[1], diğer yandan da kutsal topraklara halifenin armağanlarını götüren Surre alayına her zamankinden fazla önem veriyordu.

Öteden beri her sene yetkililer surre alayının masraflarını karşılamak için seferber olurdu. Komisyon bu açıdan 17 Ekim 1899 tarihinde, surre tahsisatının nasıl karşılanabileceğine dair seçenekler üzerinde durduğu bir değerlendirme toplantısı yaptı. Surre tahsisatı için hazineden Evkaf Nezaretine 35.630 lira gönderilmesi gerekirken, hazine bunun sadece 8.130 lirasını karşılayabiliyordu. Komisyon kalan 27.500 liranın temini için bir plan hazırladı. Plana göre bunun 5.000 lirası Defter-i Hakanî, 10.000 lirası Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti ve 12.500 lirası da Rüsumat Emaneti hasılatından karşılanacaktı. En geç 13 Aralığa kadar bu para Evkaf Nezaretine gönderilecekti[2]. Parayı karşılaması gereken daireler diğer ödemelerini geri plana alarak önceliği surre tahsisatına vereceklerdi[3]. Rüsumat Emaneti ve Defter-i Hakani Nezareti yükümlülüklerini yerine getirdiyse de, Orman, Meadin ve Ziraat Nezareti payına düşen 10.000 lirayı ödeyemedi. Nezaret gerekçe olarak ödemesi gereken havaleleri gösteriyordu. Komisyon havalelerden ehemmiyeti olmayanların ertelenmesini ve paranın 13 Aralığa kadar mutlaka Evkaf Nezaretine gönderilmesini istedi[4].

Maaş ödemeleri ve surre tahsisatı gibi kalemlerden daha önemli olan şüphesiz hazinenin en önemli masraf kalemi olan askerî harcamalardı. Askerin teçhizi, beslenmesi, barınması, gerektiğinde bir yerden başka bir yere sevki için büyük paralar gerekiyordu. Hükümet 25 Ekim 1899'da askerî tahsisatların aksatılmamasını Umur-ı Maliyye Komisyonundan istedi. Bundan amaç komisyonun askerî harcamalara öncelik vermesiydi[5].

İki gün sonra yine aynı konunun önemine dair bir talimat daha gönderildi. Belgenin ekinde III., IV. ve VII. ordu müşiriyetlerinden gelen ve malî sorunlara değinen telgrafnamelerin birer suretiyle seraskerliğin tezkiresi vardı. Hükümet konuyu gündemine alması ve askerî giderlerin düzenli karşılanabilmesini sağlamak üzere bir yol

---

[1] Hicaz Demiryolu için bkz. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994.
[2] 4 Kasım 1899 (29 C 1317), İrade, Evkaf, nr. 14; 31 Ekim 1899 (25 C 1317), BEO, nr. 104431; 12 Kasım 1899 (8 B 1317), nr. 104889.
[3] 18 Ekim 1899 (12 C. 1317), Y. PRK. BŞK, 60/68.
[4] 19 Kasım 1899 (15 B 1317), BEO, nr. 105253.
[5] 25 Ekim 1899 (19 C 1317), Y. EE, 149/60.

bulması için komisyona havale etmişti[1]. Komisyonun önündeki seçenekler sınırlı ve hazinenin durumu ortadayken hükümet ve saray komisyondan etkili tedbirler bekliyordu[2].

Osmanlı ordusuna bağlı birliklerin beslenme ihtiyacı için gerek duyulan erzak ordularda kurallara uygun bir biçimde yapılan eksiltme usulüyle en iyi fiyatı veren erzak müteahhitiyle sözleşme yapılarak temin edilirdi. Levazım dairesi alınacak maddeleri ve miktarını gazetelerle kamuoyuna duyurur ve ardından yapılan ihalede en uygun fiyatı veren erzak müteahhitinden satın alınırdı. Hazinenin ordunun tahsisatlarını geciktirmesi, alınan malların fiyatında yapılabilecek indirimleri engellemekteydi[3]. Komisyona gelen şikâyetlere bakılırsa erzak müteahhitlerine verilen havalelerin ödenmesinde büyük aksaklıklar yaşanıyordu[4]. Müteahhitler askerî birlikler için yurt dışından ithal ettikleri mallara karşılık aldıkları havalelerin, gümrük resmine mahsuben kabul edilmesini istiyordu. Seraskerlik de bu fikirdeydi. Fakat hesapları karıştıracağı gerekçesiyle Maliye Komisyonu buna karşı çıktı[5].

Yaşanan malî sıkıntı nedeniyle orduların haftalık ödemeleri on günde bir yapılmaya başlanmıştı. Mali yıl sonuna kadar devam edilecek olan bu Seraskerlikte ve zaten sıkıntı içinde olan ordu birliklerinde rahatsızlık yarattı. Seraskerlik eski duruma dönülerek tekrar haftalık ödeme yapılmasını istiyordu. Komisyona da yansıyan bu şikayetler, uygulamayı değiştirememiştir[6].

Haftalıkların düzenli verilememesi ve beslenmeyle ilgili sorunlar kadar ordunun modernize edilmesi de öteden beri Padişahı düşündüren konuların başındaydı. Osmanlı ordusunun teçhizatı yeterli değildi. Ancak askerin temel ihtiyaçları ve mühimmatının bile zorlukla karşılandığı bir dönemde silahlanma için yüklü meblağlar ayırmak ve ek harcamalar yapmak güçtü. Yapılacak harcamaların mevcut bütçe imkanları içinde karşılanması ise neredeyse imkansızdı. Geriye tek seçenek kalıyordu; borçlanmak. Fakat Sultan Abdülhamid borç alınmasına karşıydı. 13 Martta Padişah bir irade yayınlayarak ordunun teçhizinde yaşanan kaynak sıkıntısının aşılabilmesi için bazı vergilere zam yapılmasını onayladı. Zamlar dönemin bir yabancı gözlemcisine göre

---

[1] 27 Ekim 1899 (21 C 1317), Y. EE, 149/100.
[2] 12 Kasım 1899 (8 B 1317), BEO, nr. 104949; 14 Kasım 1899 (10 B 1317), nr. 105026.
[3] Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat*, s. 20-21.
[4] 20 Aralık 1899 (17 Ş 1317), BEO, nr. 106466.
[5] 1 Mart 1900 (29 L 1317), BEO, nr. 108670.
[6] 2 Kasım 1899 (27 C 1317), BEO, nr. 104508; 23 Kasım 1899 (19 B 1317), nr. 105426.

ahalinin üzerine *"bârân-ı belâ"* gibi geldi[1]. Ancak ordunun silahlanması işi çok önemliydi. Özellikle son Yunan Harbi bunun önemini bir kez daha ortaya koymuş ve muharebede obüs topları başta olmak üzere Osmanlı ordusunun elindeki modern silahlar çok iş görmüştü. Bütün dünyada orduların silahlanma yarışı içerisinde olduğu bir ortamda Osmanlı ordusunun bunun dışında kalması doğru değildi. Padişaha göre; *"sulh ve müsalemetin muhafazası esliha-i askeriyyenin mükemmeliyetine"* bağlıydı. Bu yüzden *"Devlet-i Aliyyece esliha-i cedidenin sureti ikmal-i ... muharebeden ziyade sulh için mühim ve mutena idüğü cihetle levazım-ı askeriyye esmanının dahilen tedariki zımnında bir suret-i münâsibe mütalaa"* etmelerini komisyondan istedi.

Komisyon askerî ihtiyaçların ülke içi kaynaklarla karşılanması için görüşmeler yapmak amacıyla toplandı. Komisyon hazinenin belli başlı gelir kaynakları üzerine yapılabilecek bir zam sayesinde ordunun modernizasyonu için gerekli paranın sağlanabileceği kararına vardı. Alınan kararla 1316 malî yılbaşından itibaren âşar, ağnam, arazi, bedel-i askeri, emlak, akar ve temettü vergilerinin asli miktarı üzerinden teçhizat-ı askeriye iânesi adıyla %6 hesabıyla ek bir para alınması öneriliyordu. Komisyon bu öneri hayata geçirilirse yıllık 600.000 liralık bir meblağın elde edilebileceğini hesap ediyordu. Padişah ve hükümet bu öneriyi uygun bulmuş ve malî yıl başından itibaren uygulamaya başlanmasını kabul etmişti[2].

Teçhizat-ı askeriyye ianesi kararlaştırılan yüzde üzerinden hesaplanırken her hangi bir resim veya verginin aslî oranı esas alınacaktı. İaneyi verenlere bunun karşılığında bir matbu ilmühaber verilecekti. İanenin yarısı nisan ve mayıs ayında, diğer yarısı ise Ekim ve Kasım aylarında alınacaktı. Tahsil edilen para Ziraat Bankası şubelerine, Ziraat Bankasının olmadığı yerlerde ise Osmanlı Bankası veya Gümrük Nezaretlerine teslim

---

[1] Ramber, *a.g.e*, s. 23-24.

[2] 13 Mart 1900 (12 Za 1317), BEO, nr. 109148; *Düstur*, I. Tertip, VII, 379- 381; A. Vefik, a.g.e, s. 590-594. Askerî masraflar için bir fon oluşturma düşüncesi Yunan Savaşından öncesine kadar gider. 1312 bütçesi ile ilgili çalışmalar anlatılırken bahsedildiği gibi bu fevkalade askerî masraflar için bir fon oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu konuda kaleme alınmış olan bir makalede teçhizat-ı askeriye için bir fon oluşturulması düşüncesi ve bu çerçevede yapılan faaliyetler 1894'lere kadar gerilere götürülür. Bizim anlattığımız ve Umur-ı Maliye Komisyonunun kararıyla girişilen uygulama sonucu bu fon gerçek anlamda güçlü malî kaynaklara kavuşmuştur. Söz konusu makalenin yazarı 1900 yılında yapılan girişime değinir fakat bunu vergilere yapılan bir zam şeklinde değil, farklı bir şekilde ifade eder. Yazar "*Techizat gelirlerini arttırmayı düşünen hükümet 1900 yılı başlarında devletin ürettiği malların tamamına %6 nisbetinde bir zam yapmış*" der. Ancak burada asıl söz konusu olan ve büyük gelir beklentisine yol açan, vergilere yapılan zamdır. Kurulan fonun asıl gelir kaynağını bu vergi zammı olmuştur. (Zekeriya Türkmen, II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti Ve Faaliyetleri" *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493).

edilecekti. Maliye Nezareti merkeze ulaştırılacak olan paraya dokunmadan Osmanlı Bankasındaki hesaba yatıracaktı. Padişahın izni olmaksızın bu paradan harcama yapılmayacaktı. Teçhizat-ı Askeriye ianesiyle ilgili işlemlere Maliye Nezareti memurdu[1]. Daha sonra bu iş için hususi kurumlar oluşturulmuştur[2].

İaneye bazı vilayetlerden itiraz sesleri yükseldi. Özellikle ahalisi göçebe olan vilâyetlerin yetkilileri, normal vergileri bile güçlükle topladıklarını, iane konusunda sıkıntılar çekeceklerini belirterek bölgelerinin bu uygulamadan istisna tutulmasını istedi. Vilâyetlerden gelen talepler komisyona havale edildi. Ancak komisyon bu talepleri reddetti[3]. Sadece özel durumları nedeniyle Hicaz, Cebel-i Lübnan ve Trablusgarp gibi birkaç vilâyet ianeden istisna tutuldu. İlk yıl 600.000 liralık bir gelir beklentisine rağmen, sadece 300.000 lira elde edildi[4].

Komisyonun temel görevlerinden biri de denk bir bütçe hazırlamak veya en azından olabildiğince az açıkla bütçeyi ortaya çıkarabilmekti. Komisyon aslında daha ilk oturumlarından itibaren bütçe üzerinde çalışıyor ve hükümette bütçe çalışmalarına destek oluyordu[5]. Komisyonun çalışmalarını hızlandırmak ve yardımcı olmak için her dairede özel bir komisyon oluşturularak kendi bütçelerini düzgün bir şekilde hazırlamalarına karar verildi. Her nezarette müsteşarın başkanlığında birer komisyon oluşturuldu. Sadece Meşihat makamı bu kararın dışında tutuldu[6].

Nezaret komisyonları, dairelerinin masraflarını mümkün mertebe azaltıp ve gelirleri arttırarak, hazırlayacakları bütçe taslaklarını Umur-ı Maliyye Komisyonuna gönderecekti. Ancak komisyonlar görevini layıkıyla yerine getirmemişti. Bunun üzerine kendilerine bir hafta süre tanındı[7]. Fakat bu uyarı da etkili olmadı. Nitekim bütçe

---

[1] Techizat-ı Askeriye İanesinin toplanması ve harcanması ile ilgili esasları belirlemek için 15 maddelik bir talimat hazırlanmıştı (*Düstur*, I. Tertib, VII, 373-375).

[2] 1316 ve 1317 yıllarında iane ile ilgili işlemleri Maliye Nezareti yürütmüştür. Ancak daha sonra Techizat-ı Askeriye Nezareti kurulmuştur (*Düstur*, I. Tertib, VII, 623-625, 826-830; Türkmen, *a.g.m*, s. 480-485).

[3] 28 Mart 1900 (27 Za 1317), BEO, nr. 109691; 7 Nisan 1900 (7 Z 1317), nr. 110078.

[4] A. Vefik, *a.g.e*, s. 590-594.

[5] 12 Kasım 1899 (8 B 1317), BEO, 104895; 6 Kasım 1899, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 45, s. 528.

[6] 14 Kasım 1899 (10 B 1317), İrade, Hususî, nr. 22. Seraskerlik, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Maarif Nezareti, Rüsumat Emaneti, Nafia Nezareti, Adliye Nezareti, Tophane-i Amire, Defter-i Hakani, Bahriye, Zaptiye Nezareti, Telgraf ve Posta Nezaretlerinde bütçe komisyonları kuruldu (19 Kasım 1899/ 15 B 1317, Y. MTV, 196/55; 25 Kasım 1899/ 21 B 1317, *İkdam*, nr. 1938, s. 1; 26 Kasım 1899/ 22 B 1317, nr. 1939, s. 1; 28 Kasım 1899/ 24 B 1317, nr. 1941, s. 2).

[7] 18 Aralık 1899 (15 Ş 1317), Y. MTV, 197/99.

taslağını değil bir hafta, mali yılın sonuna kadar göndermeyen daireler vardı[1]. Maliye Komisyonu, hükümet, resmî daireler ve kimi zaman Düyûn-ı Umumiyye İdaresi ve Osmanlı Bankasıyla irtibat içinde bütçeyi hazırladı[2].

Dairelerden gelen bütçe taslaklarına göre bütçenin tahmini gelirleri 1.994.577.645 ve giderleri de 2.440.663.438 kuruştu. Komisyon bütçe gelirlerini aynen benimserken tahmini masrafları 2.087.782.311 kuruş olarak belirledi[3].

Umur-ı Maliyye Komisyonu bütçe açığının temel sebeplerinden biri olarak gördüğü gelir yetersizliği sorununu aşmak için yeni gelir kaynaklarının ihdası konusunda incelemeler yapıyordu[4]. Hatta bir süre önce gelirleri arttıracak yeni yolları araştırmak üzere kurulmuş olan Tezyid-i Varidat Komisyonun evrakı da Maliye Komisyonuna devredildi[5]. Komisyon vergi oranlarını arttırmanın uzun vadeli iktisadî çıkarları baltaladığının ve gelirleri arttırmak için gerçekçi bir yol olmadığının bilincindeydi. Bu nedenle vergilere zam yapmadan gelirlerin arttırılmasını hedefliyordu. Zam yapmak yerine tahsilatı iyileştirmek, vergi kaçaklarını önlemek, yoklama işlemi gerçekleştirmek, bakaya tahsili işiyle uğraşmak daha faydalı ve uzun vadeli iktisadî çıkarlara daha uygundu.

Komisyonun bu yaklaşımla giriştiği bazı uygulamaları biliyoruz. Mesela, 23 Aralık 1899'da İstanbul emlâk vergisinin düzenli toplanabilmesi için yoklama yapılmasına dair bir mazbata hazırladı. O tarih itibarıyla bu verginin hazineye yıllık getirisi yaklaşık 220.000 liraydı. Bu konudaki son yoklama 1289 mali yılında yapılmıştı. Yapılacak bir yoklama işlemiyle kayıtlar yenilenip bu gelir kaleminin hasılatında bir artış sağlanabilirdi. Hükümet ve Padişah komisyonun kararını benimsedi[6]. Yoklama memurlarının görevlerinin ayrıntılarına dair bir talimat hazırlandı. 15 Şubat 1900 tarihinde Maliye Komisyonu ve daha sonra hükümet ve Padişah tarafından onaylanarak[7] yoklama işleminin yapılması için harekete geçildi[8].

---

[1] 8 Ocak 1900 (7 N 1317), ZB, 45/30.
[2] 14 Mart 1900 (13 Za 1317), MV, 98/205; 6 Nisan 1900 (6 Z 1317), BEO, nr. 108864; 25 Nisan 1900 (25 Z 1317), Y. PRK. ML, 19/75; 3 Mart 1900 (2 Za 1317), *İkdam*, nr 2036, s. 2.
[3] Y. PRK. ML, 19/77.
[4] 29 Ekim (23 C 1317), Y. EE, 149/116.
[5] 17 Şubat 1900 (17 L 1317), BEO, nr. 108172
[6] 27 Ocak 1900 (26 N 1317), İrade, Maliye, nr. 20.
[7] 25 Şubat 1900 (25 L 1317), İrade, Malîye, nr. 13; 27 Aralık 1899 (24 Ş 1317), MV, 98/182. Bu talimatnamenin matbuu sureti için bkz. *Düstur*, I. Tertip, VII, 371- 372.
[8] 28 Şubat 1900 (28 L 1317), BEO, nr. 108596.

Komisyon ağnam konusunda da bu çerçevede, yani zam yapmadan gelir arttırmaya yönelik çalışmalar yapıyordu. Nitekim ağnam vergisinin birleştirilmesi, yani herkesten aynı miktarda alınması konusunda Maliye Nezaretinin hazırladığı bir planı görüşmekle görevlendirildi[1].

Ağnam vergisine 1312 bütçesi hazırlanırken 20 para zam yapılmıştı. Ancak bu her yerde uygulanamadığından bazı vilâyetlerin değişik sancak ve kazalarında farklı rakamlar ortaya çıktı. Maliye Nezaretinin hesaplarına göre, resmin düşük olduğu sancaklarda ağnam resmi oranı diğer sancaklarla eşitlenirse, 2.500.000 kuruş civarında bir gelir artışı sağlanabilirdi. Böylece sancak ve kazalar arasındaki eşitsizlikte giderilecekti. Edirne, Aydın, Cezayir-i Bahri Sefid, Konya, Kosova, Musul, Manastır, Yanya, Selanik gibi vilâyetlerin bazı sancak ve kazalarında bu türden farklı uygulamalar mevcuttu. Maliye Komisyonu Nezaretin bu planını uygun buldu.

Ancak Maliye Komisyonunun ve Nezaretin bu kararı Meclis-i Vükela'da kabul görmedi. Bu tedbirin sağlayacağı gelir artışının, ortaya çıkacak şikâyetlere değmeyeceği, mevcut farklı uygulamaların çoğu zaman keyfi olarak değil, bazı sancak ve kazaların özel durumu göz önüne alınarak yapıldığı belirtiliyordu. Bâbıâli bu kararını Komisyona ve Nezarete bildirildi[2].

Umur-ı Maliye Komisyonu düzenleme yaparken hazinenin uzun vadeli çıkarlarını göz ardı etmiyordu. Mesela yukarda da belirtildiği gibi, 1312 malî yılı bütçe açığını kapatmak için âşarla birlikte % 1,5 oranında alınan menafi ve maarif ianesine % 0,5 zam yapılmış, bu iane %2'ye çıkarılmıştı. Maliye Nezareti 21 Aralık 1899'da önemli ihracat ürünlerinden biri olan meyan kökü ve balının bu zamdan istisna tutulmasını hükümete önerdi. Çünkü bu zamla birlikte Osmanlı meyan kökünün uluslararası pazarlardaki rekabet gücü azalacaktı. Osmanlılar Rus ve Yunan meyan köküyle rekabet ediyordu. Ruslar meyan kökünü demiryolu sayesinde hızlı ve ucuza iskeleye naklediyor ve gümrük resmi muafiyeti getirerek ihracatı teşvik ediyordu. Rus ve Yunan ihracatçılar meyan kökü arzını, her geçen gün Osmanlılar aleyhine arttırıyordu.

İzmir Ticaret Odası, Aydın Vilâyeti Defterdarlığı, Suriye, Halep, Beyrut gibi yerlerden meyan kökü ve balının âşara yapılan zamdan istisna tutulması için Maliye Nezaretine talepler geliyordu. Nezaret ve Umur-ı Maliyye Komisyonu bu istisnanın

---

[1] 25 Aralık 1899 (22 Ş 1317), BEO, nr. 106641.
[2] 14 Şubat 1900 (14 L 1317), BEO, nr. 108086.

uygun olacağını düşünüyordu. Bunun üzerine meyan kökü ve balının 1312 bütçesi için yapılan % 0,5 âşar zammından istisna tutulması kararı alındı[1].

Osmanlı hazinesinin temel sorunlarında biri vergilerin bakaya kalması ve düzenli tahsil edilememesiydi. Mesela, hazinenin en önemli kaynaklarından biri olan âşarın iltizam bedellerinden 1300-1314 yılları arasında toplam 445.351.089 kuruşu bakaya kalmıştı. Hazinenin imkanları göz önüne alındığında bu küçümsenecek bir meblağ değildi. Bu durumu dikkate alan Tezyid-i Varidat Komisyonu bakayanın tahsilini kolaylaştırmak için, 1314 malî yılı sonuna kadar hazineye olan borçların faizinin affına ilişkin bir tasarı hazırlamıştı. Buna göre hazineye vergi borcu olanlar 1315 malî yılı sonuna kadar borçlarını mal sandıklarına öderlerse bakaya faizleri affedilecekti. Bu süre içinde, borcunu ödemeyenlerden ise anapara ve faizi sert tedbirlerle tahsil edilecekti. Hükümet konuyu Umur-ı Maliyye Komisyonuna havale etti. Komisyon böyle bir uygulamanın yerinde olacağını kararlaştırdı. Onayın ardından uygulama için harekete geçildi[2].

Bu işin hazineyi rahatlatacağına inanan Maliye Komisyonu konuya oldukça olumlu yaklaşmıştı. Ancak işler hesaplandığı gibi gitmedi. İrade yayınlandığında malî yılın bitmesine, yani ödeme için tanınan sürenin bitmesine üç ay kalmıştı. Vilâyetlerde uygulamanın duyurulması işi başarıyla yürütülememiş ve getirilen faiz affından ahali haberdar edilememişti. Vilâyetlerdeki yetkililerinden gelen taleplerde, borçlulara tanınabilecek ek bir sürenin yapılan işin gerçekten amacına ulaşmasını sağlayacağı belirtiliyordu. Bunun üzerine Maliye Komisyonu konuyu tekrar ele aldı. Ek süre konusunda gerekli kolaylığın sağlanması taraftarı olan komisyon 31 Mart 1900'de 1316 malî yılı Ağustosuna kadar borcunun tamamını ödeyenlerin işlemiş faizlerinin tamamının, 1316 Eylülünden sene sonuna kadar ödenen borçların ise işlemiş faizlerinin yarısının affolunması kararını aldı.

Komisyonun kararı Meclis-i Vükela tarafından kısmen kabul edilmişti. Hükümet ek süre kararını onaylamış, fakat komisyonun belirlediği zaman dilimini isabetsiz bulmuştu. Ağustos ayında ahalinin elinde yeterli para olmayabilirdi. Bu da yapılacak uygulamanın amacına ulaşmasını engellerdi. Hükümet yeni bir zaman dilimini belirledi.

---

[1] 29 Ocak 1900 (28 N 1317), İrade, Maliye, nr. 22. İradenin matbuu sureti için bkz. *Düstur*, I. Tertib, VII, 365-367. Konunun komisyona sevki için gönderilen tezkire için bkz. 25 Aralık 1899 (22 Ş 1317), BEO, nr. 106649.

[2] 11 Aralık 1899 (8 Ş 1317), İrade, Maliye, nr. 7; 19 Ağustos 1899 (12 R 1317) MV, 98/ 139; 16 Aralık 1899 (13 Ş 1317), BEO, nr. 106294.

Borcunu 1316 Ekiminin sonuna kadar ödeyenlerin işlemiş faizlerinin tamamı, 1316 Kasım başından 1317 mali yılı nisanı sonuna kadar ödenen vergi borçlarının ise faizinin yarısı affedilecekti. Resmi makamlar bu sürenin sonunda bakayayı ve faizini tahsil etmek için harekete geçecekti. Padişah hükümetin yaptığı düzeltme kararı çerçevesinde, vergi borçlarının faizlerinin affı için ek süre tanınmasını onayladı[1].

Uzun vadede gelirleri arttıracak olan yapılacak bayındırlık işleri ve yatırımlardı. Maliye Komisyonuna bu tür imtiyaz talepleri de havale ediliyordu. Nitekim 15 Şubat 1900'de kibrit ve kav inhisarı imtiyazı için bir Belçikalı sermayedar heyetinden gelen talep maliye komisyonuna gönderildi. Bu heyetin vekili Emil Pavlovski eğer mümessili olduğu heyetin talebi kabul edilirse, hükümete 1.000.000 liraya kadar bir kredi açılabileceğinden bahsediyordu. Komisyon imtiyaz talebini olumsuz karşıladı. Komisyonun gerekçesi Rejinin rahatsız edici ve zararlı olduğu söylenen varlığıydı. Bu talebe olumlu cevap verilirse Rejinin doğurduğu olumsuzlukların yeni bir kaynağı daha ortaya çıkabilirdi[2].

Hazinenin sıkıntı içine girmesinin sebeplerinden biri de para sistemindeki sorunlardı. 1898 yılında Hazine ile Osmanlı Bankası yetkilileri arasında, piyasadaki ufaklık sıkıntısını aşmak için bir anlaşmaya varılmıştı. Fakat o dönemde üzerinde mutabakata varılan proje hayata geçirilememişti[3].

Umur-ı Maliyye Komisyonu başkanı Zühdü Paşa, Osmanlı madeni para sisteminin en önemli sorunlarından birinin piyasadaki ufaklık sıkıntısı olduğunu düşünüyordu[4]. Gerçekten de her geçen gün bu sorun etkisini daha fazla hissettiriyordu. "*Ufaklığın fıkdanı*" nedeniyle, Hudavendigâr ve Manastır gibi vilâyetlerin kimi mahallerinde ufaklık yerine çeşitli marka ve biletler, Bağdat Vilâyetinde ise İran sikkeleri tedavül ediyordu.

Hükümet yetkilileri, 5 ve 10 paralık sikkelere âcil ihtiyaç olduğunu bu nedenle öncelikle bunların basılması gerektiğini düşünüyordu. Bu sikkeler yalnız gümüşten darp olunursa gayet küçük, ince ve tedavülü oldukça zor olacağından basılacak sikkelerin 1/10'u gümüş, 9/10'u bakır olacaktı. 10 paralık sikke gümüş 2 kuruşluk, 5 paralık ise 1 kuruşluk ebadında olacaktı. Bunların imali için gereken bakırın alınması

---

[1] 22 Nisan 1900 (22 Z 1317), İrade, Maliye, nr. 40.
[2] 3 Mart 1900 (2 ZA 1317), BEO, nr. 108130.
[3] Eldem, *a.g.e*, s. 199-200.
[4] Ahmet Nuri Sinaplı, *Maliye ve Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa*, İstanbul, tarihsiz, s. 54- 55.

için 100.000 liraya ihtiyaç vardı. Maliye Nezareti Osmanlı Bankasıyla bir avans görüşmesi yapacaktı. 200.000 liralık ufaklık darp edilecekti. Komisyon öncelikle 50.000 liranın acilen bulunmasını istiyordu. Para basma işi hazine, Osmanlı Bankası ve Düyûn-ı Umumiyye İdaresinden yetkililerin nezaretinde yapılacaktı. Komisyonun kararı 6 Nisan 1900 tarihinde onaylandı[1].

Vakit kaybetmeksizin gerekli gümüşün alımı için de girişimler başlatıldı[2]. Bakır ve gümüşün temininde Osmanlı Bankası da üzerine düşeni yapacaktı. Ancak bu çalışmalar sürerken daha önce olduğu gibi darp işlemi yine ertelendi[3].

Komisyon malî idarenin ıslahı için elinden geleni yapıyordu. Fakat alınan kararların uygulanması aşamasında, sonuç alınmasını engelleyen farklı ve beklenmedik faktörler ortaya çıkabiliyor, alınan karar bu nedenle sonuca ulaştırılamıyordu[4].

Umur-ı Maliyye Komisyonu hakkındaki bilgilerimiz bunlarla sınırlıdır. Fakat bir süre sonra aynı adla başka bir komisyonun ortaya çıkmış olması, bu arada lağvedildiği ihtimaline ağırlık kazandırıyor.

3.3. Yusuf Ziya Paşa ve Tophane Komisyonu

İstanbul, Abdülhamid iktidarının 25. yıldönümünü büyük cülus şenliklerine sahne olmuştu[5]. Bu günlerde, 11 Aralık 1900 tarihinde yeni bir Umur-ı Maliyye Komisyonunun kurulması kararlaştırıldı. Padişah komisyon başkanlığına Yusuf Ziya Paşayı, üyeliklere de başlangıçta Maliye Nazırı Reşad, Teftiş-i Askerî Komisyonu Âlisi üyesi Müşir Tevfik Paşa, Orman ve Meadin Nazırı Selim Melhame, Rüsumat Emaneti Müsteşarı Mehmet Ali ve Bahriye Nezareti Muhasebecisi Bahaaddin'i atamıştı[6].

Komisyon ilk birkaç toplantısını Mabeynde yapmıştı. Bu toplantıların ardından heyet genişletilerek Zihni Paşa ikinci başkanlığa Evkaf Nazırı Galip Paşa, Maarif Nazırı

---

[1] 6 Nisan 1900 (6 Z 1317), İrade, Maliye, nr. 10; 15 Nisan 1900 (15 Z 1317), BEO, 110286; 24 Mart 1900 (23 Za 1317), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 794, s. 91.

[2] 19 Mayıs 1900 (20 M 1318), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 802, s. 156; 21 Temmuz 1900 (24 Ra 1318), nr. 811, s. 227.

[3] Eldem, *a.g.e*, s. 200.

[4] Ruslara verilen harp tazminatının taksitlerinin aksatılmaması konusunda komisyonun yaptığı inceleme ve vardığı sonuçlar uygulamaya geçirilememişti (M.R. Milgrim, *1878 War Indemnity: A Neglected Problem in Russo-Turkish Relations*, University Of Penisylvania, Ph. D.,1974, s.94-108).

[5] Sevim Çakmak, *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

[6] 2 Aralık 1900 (9 Ş 1318), Y.PRK.BŞK, 63/71; 2 Ocak 1900 (1 N 1317), Y.PRK. ML, 20/62; Ramber, *a.g.e*, s. 77-80.

Zühdü Paşa, Rüsumat Emini Nazif, Tophane-i Âmire Tecrübe ve Muayene Dairesi Başkan Vekili Ferik Mahmut Şevket üyeliğine getirildi. Komisyon Meclis-i Vükelanın toplandığı günlerin dışında, haftada üç, bu olmazsa en az iki kere Tophanede bir araya gelecekti. Her zaman olduğu gibi komisyonun kuruluş amacı denk bütçeyi hazırlamak, gelirleri arttırmak ve giderleri azaltmaya çalışmaktı. Maaşların ve askerî tahsisatların aksatılmadan ödenebilmesi, Reji ile ilgili sorunların görüşülmesi, borçların birleştirilmesi ve maliyede merkeziyet sisteminin yerleştirilmesi diğer önemli görevleriydi[1].

Charles Morawitz kurulan bu Umur-ı Maliyye Komisyonunun Tophane Komisyonu olarak tanındığını, nezaretin üzerinde önemli bir güce ve etkinliğe sahip olduğunu, Sarayı temsilen İzzet Holo Paşa'nın da komisyon oturumlarına iştirak ettiğini belirtir[2].

Komisyonun göreve başlamasının ardından hazineyi Ramazan ve Bayram maaşlarıyla Surre tahsisatını ödeme telaşı sarmıştı. Bu ödemeler için vilâyetlerden 101.410, merkez dairelerin veznelerinden de 143.670 lira temin edildi. Taşradan merkeze para sevkiyatında Osmanlı Bankası şubeleri kullanılırdı. Bu arada Osmanlı Bankasından vilâyetlerden para geldiğinde mahsub edilmek üzere 131.000, Düyûn-ı Umumiyye İdaresinden de 50.000 lira alınmıştı. Neticede ele geçen 497.730 liranın 336.018 lirasıyla iki maaş, 64.494 lirası askerî dairelerin haftalıkları, 12.000 lirasıyla askerlerin Ramazaniyesi için, 50.000 lirasıyla da Hazine-i Hassanın tahsisatı verildi[3]. Ancak bazı dairelerde maaşlar eksik verilmiş ve bu durum şikâyetlere neden olmuştu. Dönemin şahidi olan gözlemcilerin ifadelerine bakılırsa Bâbıâli önünde artık gelenekselleşen dul kadınların maaş protestosu bir kere daha yaşanmıştı[4].

Komisyonda üyelerden Orman ve Meadin Nazırı Selim Melhame'den kaynaklanan bir rahatsızlık vardı. Rahatsızlığın nedeni maaş ödemeleri için gerekli paranın 20.000 lirasının Orman ve Meadin Nezareti kaynaklarından karşılanmasıydı. Nezaret yetkililerinin buna imkân olmadığını bildirmeleri üzerine komisyon Rüsumat Emanetinin kaynaklarına yöneldi. Komisyon üyesi ve Rüsumat Emaneti Müsteşarı Mehmet Ali'nin rüsumat gelirlerinden dört ayda geri ödenmek üzere Osmanlı

---

[1] 16 Ocak 1901 (25 N 1318), Y.PRK.BŞK, 63/ 86; 23 Şubat 1901 (4 Za 1318), Y.PRK.ML, 20/70; 23 Şubat 1901 (4 Za 1318), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 1-2; 21 Ocak 1901, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr.3, s. 33.
[2] Morawitz, *a.g.e*, s.162-163.
[3] 16 Ocak 1901 (25 N 1318), Y.PRK.ML, 20/62.
[4] Ramber, *a.g.e*, s. 82.

Bankasından 40.000 lira avans alınması teklifi kabul edildi[1]. Selim Melhame üyesi olduğu komisyonun bazı uygulamalarıyla ilgili şikâyetlerini Saraya yansıttıysa da[2] Padişah bunlara fazla itibar etmedi[3]. Çünkü komisyonun çalışmalarını başarılı buluyordu[4].

Finansman sıkıntıları ve bazı zorunlu giderlere karşılık bulmak komisyonun sürekli meşgul olduğu konuların başında geliyordu. Nitekim Edirne vilâyetindeki askerî birliklerin masrafları karşılanamıyordu. Vilâyetteki erzak müteahhitlerinin 65.000 lira alacağı kalmıştı. Konuyu ele alan komisyon 65.000 liralık meblağın ikiye ayrılarak bir sonraki yılın ağnam ve âşar gelirinden ödenmesini uygun buldu[5].

Komisyon hazinenin yaşadığı finansman sıkıntılarıyla uğraşmaktan, daha köklü malî tedbirler almaya fırsat bulamıyordu[6]. Nitekim kronik sorun ve hazinenin korkulu rüyası olan surre tertibi ve bayram maaşları gelip çatmıştı. Bunlar yetmiyormuş gibi askerî dairelerin haftalıklarıyla merkezdeki bir takım acil ihtiyaçlarının da karşılanması gerekiyordu.

Komisyon finansman sıkıntılarının dışında Askeri Tekaüd Sandığının yapısı ve mali idarede benimsenmesi tasarlanan merkeziyetçiliğin altyapısı ile ilgili çalışmalar yaptı[7]. Ayrıca meskukat işini ele alarak aşınmış meskûkâtın yenileriyle değiştirilmesi ve bu konuda Osmanlı Bankasıyla işbirliği yapılması esasını benimsedi. Yeni sikkelere bundan sonra *"duribe fi Konstantiniyye"* yerine *"duribe fi darü'l-hilafeti'l-âliye"* yazılması kararı alındı. Bu karar Bâbıâli ve Padişah tarafından onaylandı[8]. Zaten alınan bu karar Padişahın yürüttüğü İslamcılık siyasetine[9] ve bu siyaset çerçevesinde üzerinde önemle durduğu halifelik kurumuna ve İstanbul'u hilâfetin merkezi sayan yaklaşımına da uygundu. Yani komisyonun kararı dönemin iktidar anlayışının ve bu anlayışın yansıması olan sembollerin önemli bir örneğiydi[10].

---

[1] 18 Ocak 1901 (27 N 1318), İrade, Maliye, nr. 28.
[2] 3 Ocak 1901 (12 N 1318), Y.PRK.OMZ, 2/73; Y. MTV, 210/88.
[3] 14 Ocak 1901(23 N 1318) , Y.PRK.OMZ, 2/75.
[4] 16 Ocak 1901 (25 N 1318), Y.PRK.BŞK, 63/86.
[5] 17 Ocak 1901 (26 N 1318), İrade, Maliye, nr. 27.
[6] 2 Şubat 1901 (12 L 1318), İrade, Maliye, nr. 20.
[7] 23 Şubat 1901 (4 Za 1318), Y. PRK. ML, 20/70. Bu mazbatanın sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 1-2.
[8] 14 Şubat 1901 (24 L 1318), İrade, Maliye, nr. 29
[9] Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti için bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devletinin İslam Siyaseti (1856-1908)*, İstanbul 1992..
[10] Abdülhamit dönemi iktidar anlayışı ve sembolleri için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul 2002.

Bu arada ilginç bir gelişme olmuş, 26 Ocak 1901 tarihinde hazine baş veznedarlarından Halit Bey komisyon üyeliğine getirilmişse de[1], 11 gün sonra azledildi[2].

Padişah 22 Şubatta günü gelen bir talimatta komisyonun o güne kadar olan çalışmalarını içeren bir cetvelin hazırlanarak Saraya sunulmasını ve o günden sonra ele alınacak konuların her toplantıdan sonra Mâbeyne takdimini istedi. Komisyon ertesi gün 22 Şubat 1901 tarihine kadar olan icraatını gösteren bir cetveli Saraya sundu. O günden sonraki toplantılarda ele alınan konular talimatta belirtildiği gibi komisyon antetli özel kağıtlara yazılıyor, mazbatalar "*Umur-ı Maliyye Komisyonu*" ibaresi yazılı bir mühürle mühürleniyordu[3].

23 Şubat tarihli toplantıda komisyon Maliye Nezaretine âşar bakayasının tahsili ve müterakim maaşların tesviyesi konusunda çeşitli talimatlar verdi[4]. Ayrıca Mauser firmasıyla hazine arasında yaşanan bir sorunun çözülmesi üzerinde de durdu. Hazinenin Mauser'den aldığı fişekler nedeniyle yapacağı ödemeler taksite bağlanmıştı. Fişekleri parça parça gönderen Mauser Şirketi taksitlerin aksaması nedeniyle sevkiyatı durdurdu. Padişah bunun üzerine borcun hemen ödenebilmesi için harekete geçilmesini komisyona bildirdi. Seraskerliğin verdiği bilgilere göre, sevkiyatın tekrar başlayabilmesi için hazinenin Mauser'e yaklaşık 30.616 lira vermesi gerekiyordu. Bu paranın teçhizat-ı askeriye ianesinden mahsup edilmek üzere Osmanlı Bankasından % 7 faizle avans olarak alınması kararlaştırıldı[5].

Komisyon malî meseleler hakkında başta Maliye Nezareti olmak üzere çeşitli devlet dairelerine talimatlar veriyordu[6]. Bu arada bayram maaşı için Düyûn-ı Umumiyye İdaresinden alınmış olan ve süresi dolan 50.000 liranın geri ödenebilmesi için Haydarpaşa Osmanlı Demiryolu Şirketi yetkilileriyle, şirketin verebileceği bir avans konusunda görüşüldüyse de, görüşmeden bir sonuç alınamadı[7].

Bunun üzerine 25 Şubatta Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi başkanı Mösyö Berger komisyona davet edildi. Berger hazinenin borcunu ödeyebilmesi için bir öneride bulundu. Paranın çeşitli vilayetlerin mültezim senetlerinin Düyûn-ı Umumiyye İdaresi

---

[1] 26 Ocak 1901 (5 L 1318), İrade, Hususî, nr. 5.
[2] 6 Şubat 1901 (16 L 1318), İrade, Hususî, nr. 24.
[3] Komisyonların antetleri eklerde verilmiştir.
[4] 23 Şubat 1901 (4 Za 1318), Y.PRK. ML, 20/70.
[5] 7 Mart 1901 (16 Za 1318), İrade, Maliye, nr. 15.
[6] 24 Şubat 1901 (5 Za 1318), Y.PRK.ML, 20/71.
[7] 25 Şubat 1901 (6 Za 1318), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 2-3.

emrine ciro edilmesiyle ödenmesini öneriyordu. Berger alternatif ödeme seçenekleri üzerinde de durdu. Berger'in önerisi komisyon tarafından kabul edilmiş, gerekli onayları almıştır[1].

Komisyon 28 Şubattaki toplantısında Askerî Tekaüd Sandığı tahsisatına mahsup edilmek üzere verilmiş olan havalelerin tediyesinin hızlandırılması için Maliye Nezaretine talimat verdi. Berlin sefaretinin 6.000 liralık para talebi görüşülerek 2.000 lira verilmesini kararlaştırdı. Ayrıca Askeri Tekaüd Sandığını düzenlemek üzere komisyon üyelerinden Mahmud Şevket Paşa ve sandık idaresinin belirleyeceği iki üyeden oluşturulacak bir heyetin görevlendirilmesi esasını benimsedi[2].

4 Mart tarihindeki toplantıda Kosova'daki askeri firkanın maaşları ve ihtiyaçları için mahallî Düyun-ı Umumiyye İdaresinden alınmış olan 16.000 liranın geri ödeme şeklini araştıran Maliye Komisyonu, üyelerden Maliye Nazırı Reşad Paşanın konuyla ilgili önerisini kabul etti. Öneri paranın Konya, Kastamonu, Sivas, Ankara ve Mamuretü'l-aziz vilâyetlerinin bir sene sonraki ağnam resminden ödenmesini ihtiva ediyordu[3].

Bu toplantıda ayrıca askerî masraflar üzerinde de duruldu. Askerî tahsisatlar konusunda çok hassas olan Padişah askerî haftalıkların ertesi yıldan itibaren en sağlam gelirlerden biri olan Rüsumat Emaneti hasılatından karşılanmasını istiyordu. Konunun havale edildiği Umur-ı Maliyye Komisyonu öncelikle emanetin malî imkanlarını inceledi. Sonuçlar iç açıcı değildi. Gelecek yılın gelir beklentisi 1.625.963 lira olduğu halde, gelirleri üzerine çekilmiş havale tutarı şimdiden 1.925.000 liraya ulaşmıştı. Yani emanetin o anda bile büyük bir açığı vardı. Havalelerin neredeyse tamamı ertelenmesi mümkün olmayacak kalemler üzerineydi. Bu durumda Padişahın isteğinin yerine getirilmesi âdeta imkansızdı. Komisyon hem emanetin muamelatını karıştırmayacak, hem de Padişahın iradesinin gereğini yerine getirecek bir orta yol, bir ara çözüm yolu buldu. Askerî haftalıklar için Aydın, Hüdavendigar ve Konya vilâyetlerinin gelecek mali yıldaki gelirlerinden 660.000 lira Rüsumat Emanetine tahsis edilecek, Rüsumat Emaneti de buna karşılık askeri haftalıkları verecekti.

Ayrıca Bahriye haftalığının Orman, Meadin ve Ziraat, Tophane-i Âmire haftalığının Defter-i Hakani, Gazhane haftalığının 40.000 lirasının Telgraf ve Posta Nezaretleri

---

[1] 3 Mart 1901 (12 Za 1318), İrade, Maliye, nr. 3. Bu iradenin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 3-5.
[2] 28 Şubat 1901 (9 Za 1318), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 3.
[3] 4 Mart 1901 (13 Za 1318), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 3-4, 7.

hasılatından, 10.000 kuruşunun da hazineden karşılanmasını kararlaştırdı. Komisyonun söz konusu kararları onaylandı[1].

Erzak müteahhitlerinin ödemeler konusunda devlete olan güvensizlikleri yüzünden askerî harcamalar artıyordu. Çünkü bu güvensizlik fiyatların artmasına neden oluyordu. Bunun için havalelerin düzenli ödenip ödenmediği ve askerî tayinat ve tahsisatların durumu denetim altına alınmalıydı. Maliye Komisyonu 5 Mart 1901'deki toplantısında askeri tâyinât ve tahsisatların düzenli bir şekilde ve zamanında yapılabilmesini sağlamak üzere 6.000 kuruşluk maaşla, II., III., IV., V. ve VII. ordulara birer seyyar müfettiş tayinini kararlaştırdı. Komisyon ayrıca teftiş usulü ve müfettişlerin görevlerine dair 11 maddelik bir talimatname hazırladı. Teftiş sonuçlarının değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması sürecinde komisyon görev alacak ve düzenli olarak bilgilendirilecekti. Müfettişlerin bir usulsüzlüğü veya ihmali tespit edilirse görevden azledilebileceklerdi. Bütün bu hususlar Umur-ı Maliye Komisyonu tarafından yürütülecekti[2].

Maliye Komisyonu, bu arada Ansaldo fabrikasından alınan iki torpido için ödenmesi gereken 41.000 liranın bulunmasıyla uğraşıyordu. Bu meblağın teçhizat-ı askeriyye ianesinden ödenmesi düşünülüyordu. Ancak ianenin bulunduğu Osmanlı Bankasındaki hesapta o an için sadece 28.000 lira vardı. Dolayısıyla 13.000 liraya daha gerek vardı. Vilâyetlerden bu hesaba para geldikçe mahsup edilmek üzere, söz konusu meblağın Osmanlı Bankası tarafından karşılanması kararlaştırıldı[3].

Maliye Nezaretinin vilayetlerden ve dairelerden gelen taslaklara dayanarak hazırladığı 1317 malî yılı bütçesi komisyon tarafından incelenip tadil edildi. Bütçede 2.287.322 liralık bir açık vardı. Maliye Komisyonunun yaptığı çalışma sonucu bütçede masraf tahmini 21.280.447 lira, gelir tahmini ise 19.633.792 lira olarak belirlendi. Böylelikle komisyonun yaptığı çalışma sonucu bütçe açığı 1.646.655 liraya indirilmiş oluyordu[4]. Bütçe açığının kapatılabilmesi için tasarruf şarttı. Komisyon bu konuda en

---

[1] 4 Mart 1901 (13 Za 1318), İrade, Askerî, nr. 17. Bu iradenin sureti için bkz. *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 5-6. Rüsumat Emaneti hasılatındaki açığının nasıl kapatılabileceğini komisyon ayrıca inceledi. Eğer bir şeyler yapılmazsa rüsumat hasılatı üzerine tertip edilmiş olan bir takım önemli masraflar karşılanamayacaktı. Bu açığın çok az bir kısmı ertelenebilir durumdaydı. Yani komisyonun yapabileceği bir şey yoktu. Komisyon sadece ilgili dairelere sonuna kadar rüsumat hasılatından başka havale verilmemesi gerektiğini bildirdi (27 Haziran 1901/10 Ra 1319, Y.MTV, 217/80).

[2] 8 Mart 1901 (17 Za 1318), İrade, Askerî, nr. 18; 10 Mart 1901 (19 Za 1318), *Yıldız Esas Defterleri*, nr. 1084, s. 8-9. Talimatnamenin matbu sureti için bkz. *Düstur*, I. Tertip, VII, 656-658.

[3] 25 Mart 1901 (4 Z 1318), İrade, Maliye, nr. 2.

[4] 2 Haziran 1901 (15 S 1319), Y. A. RES, 112/52; Said Paşa, *a.g.e.* c. II, s. 142.

etkili çözümlerden birinin tüm devlet dairelerinin satın alma işlemlerinin eş güdüm içinde yapılması olduğunu düşünüyordu[1].

Bu arada Maliye Nazırı Reşad Paşayla nezaretin bazı üst düzey bürokratları görevden alındı. Reşad Paşa hazineden Jön Türklere para gönderildiğine dair çıkan söylentilerin doğurduğu bir yanlış anlamanın kurbanı olmuştu[2]. Yerine Osmanlı maliyesinin emekdar isimlerinden Zühdü Paşa Maarif Nazırlığı uhdesinde kalmak kaydıyla getirildi[3].

22 Ağustos 1901 tarihinde yayınlanan bir iradeyle, Umur-ı Maliyye Komisyonunun sadece gerektiğinde toplanmasına karar verildi. Bu iradeden sonra komisyonun her hangi bir faaliyetine rastlayamadık[4].

3.4. Malî Merkeziyet Siyasetî

Osmanlı hazinesinin yaşadığı ödeme güçlükleri 1901 yılının sonralarına doğru, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı hükümranlığına yönelik ciddi bir tehdidin ortaya çıkmasına yol açtı. Midilli adası açıklarına demirleyen bir Fransız filosundan adaya bir müfreze bahriyeli çıkmış ve gümrüğü işgal etmişti. Olaydan haberdar edilen Saray ve Bâbıâlî için bu düşmanca tutumun sebebini anlamak güç değildi. Bazı malî işlemler nedeniyle Fransız uyruklu Lorando ve Tubini adlı bankerlere hazinenin yüklü bir borcu vardı. Borç üzerinde yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmış Fransız Sefiri İstanbul'dan ayrılmış ve ardından da söz konusu işgal olayı gerçekleşmişti. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti geri adım attı ve Fransızların öne sürdükleri başka istekleri de dahil, borcun geri ödenmesiyle ilgili taleplerini kabul etti[5]. Fransızlarla yürütülen müzakerelerde rol alan Said Paşanın yıldızı yavaş yavaş tekrar parlamaya başladı. Said Paşa 20 Ekim gecesi sabahın ilk ışıklarına kadar malî konularda Padişaha bilgi verdi. Padişah ertesi gün malî konularla ilgili ayrıntılı bir layiha hazırlamasını; ardından da Paşanın tekrar Sadaret mührünü devralmasını istedi. Said Paşa (17 Aralık 1901) sadarete atandı[6].

Bu esnada vilayetlerdeki malî sorunlar ciddi boyutlara ulaşmıştı. Özellikle Rumeli'den gelen ve malî sıkıntıların doğurabileceği tehlikelere işaret eden haberler

---

[1] Y. PRK. ML, 23/64.
[2] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 120.
[3] 4 Mayıs 1901 (5 M 1319), İrade, Maliye, nr. 30.
[4] 22 Ağustos 1901 (7 Ca 1319), Y.PRK.ASK, 220/53.
[5] Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 100-103; Danişmend, *a.g.e*, IV, 343-344; Mehmet Tevfik (Biren), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, haz. R. Hürmen, İstanbul 1993, I, 176-178.
[6] Said Paşa, *a.g.e*, II, 86-100.

endişe vericiydi. Vilâyetlerin malî konularda kendi kaynaklarıyla idare etmesini isteyen Said Paşa, valilerin konuyu abarttığını düşünüyordu. Fakat bu süreçte Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde, sebepleri arasında mali sıkıntıların önemli rol oynadığı çeşitli olaylar yaşanacaktı. Rumeli'deki bu gelişmeler Abdülhamid idaresinin sonunu hazırlayan sürecin başlangıcıydı[1].

Rumeli'de ayrılıkçı örgütler faaliyet gösteriyordu. Bu örgütler Rumeli'de Makedonya adı verilen bölgeyi Osmanlı İmparatorluğundan koparmak istiyorlardı. Bölgede resmi makamlar etkinliğini yitirmeye başlamış ve memurlar arasında usulsüzlükler artmıştı. Bölgedeki eşkıyanın elinde ordu envanterine kayıtlı silâhlar vardı. Orduya ait silahların bu eşkıyaların eline düşmesine yol açan maaşlarını düzenli alamayan resmi görevlilerin ve subayların rüşvete olan ilgisiydi. Bu silahlar arasında Padişahın bin bir türlü malî sıkıntıya katlanarak aldığı Mauser tüfekleri de vardı. Silahlar kaçakçı pazarlarında alenen satılmaktaydı[2].

Bu arada merkezde de malî durum farklı değildi. Surre tertibi için 42.000 liraya gerek vardı. Bu konuda tek çare avans almaktı; ama hazinenin daha önce aldığı avansları ödeme konusundaki kötü sicili, Osmanlı Bankası yetkililerinin hazineye verilecek bir avansa soğuk bakmasına yol açıyordu. Said Paşanın bizzat banka genel müdürü Mösyö Lang ile görüşerek alınacak avansın taahhüt edildiği tarihte ödeneceği garantisini vermesi üzerine Banka razı oldu[3].

Malî sorunlarla baş edemeyen Bâbıâli'nin sık sık avansa başvurmaktan başka yapabileceği fazla bir şey yoktu[4]. Fakat hükümet gelirleri arttırmaya yönelik girişimler için çaba göstermekten de geri durmuyordu. Gelirlerin arttırılması için neler yapılabileceğini ve bu konuda malî sorunları aşmış ülkelerde ne tür önlemler alındığını araştırmak üzere bir komisyon kuruldu. Başkanlığına Maliye Müsteşarı Rıza Bey, üyeliklerine ise Âşar Nazırı Mahzar Bey, Düyun-ı Umumiyye Komiseri Said Bey ve Maliye Mektupçusu Âta Bey getirildi. Maliye Nezaretinde kurulacak komisyon lâyihalar hazırlayıp Nezarete sunacaktı. Bu komisyonun faaliyetleri konusunda fazla

---

[1] Said Paşa, *a.g.e*, II, 103-105, 121-146; Mehmet Tevfik, *a.g.e*, I, 179-203; Kemal Beydilli, "Makedonya Meselesi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 112-115; aynı müellif, " II.Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1989, c.X, s. 77-99.

[2] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Atay, İstanbul 2001, s. 142.

[3] Said Paşa, *a.g.e*, II, 109-120.

[4] 28 Mayıs 1902 (20 S 1320), *Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 10290.

bilgiye sahip değiliz. Sadece gümrük tarifeleri konusunda Saraya bir layiha sunduğunu biliyoruz[1].

Bu arada her nezaret ve daireden tahsisatlarında yapılabilecek kesintilerle ilgili görüş istenmiş[2]; gelen cevaplar Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa, Evkaf Nazırı Galip Paşa ve Maliye Nazırı Reşad Paşa'dan oluşan başka bir komisyonda incelenmişti[3]. Bu komisyon aynı zamanda bütçeyi hazırladı. Bütçede tahmini gelirler 1.976.396.505, masraflar ise 2.183.609.844 kuruştu. Bu hesaba göre bütçe açığı 207.213.339 kuruş olup daha sonra bu açık 173.200.000 kuruşa indirildi[4].

Bu dönemde Padişahın yabancı malî denetimi korkusu tekrar arttıysa da, Sadrazam bu konuda Padişahın kaygılarını gidermeye çalışıyordu[5]. Padişahın korkusu Rumeli'de yaşanabilecek bir olayın doğurabileceği sonuçlardı. 21 Ağustos 1902'de Makedonya'da şiddetli bir isyan çıktı. İsyancıların amacı diplomatik bir krize yol açmak ve ardından büyük devletlerin müdahalesiyle sonuç almaktı[6]. Dönemin maliyecilerinin gözlemleri de, Makedonya'da yaşanan olumsuz gelişmelerin olası sonuçlarının Padişah ve Bâbıâlî üzerinde yarattığı kaygıların çok yüksek olduğu yönündedir. Eğer malî sorunlar hafifletilemezse Rumeli'deki sorunların da derinleşeceği açıktı[7].

Rumeli vilâyetlerinde gerçekleştirilecek ıslahat ve malî sorunlarla ilgili yaklaşım farklılıkları ve Seraskerle yaşanan anlaşmazlıklar Said Paşanın istifasına yol açtı[8]. Said Paşanın altıncı sadaretinin mali tarihimiz açısından önemli gelişmelerinden biri malî idarede merkeziyet sisteminin sıkı bir şekilde uygulanmaya başlamasıdır.

Bu sistemin kökenleri Abdülhamid devrinin başlarına kadar uzanır. Said Paşa daha ilk sadaretinde kendisinin benzeri uygulamalar içine girdiğini belirtir. Ayrıca daha önce kurulmuş olan maliye komisyonları da bu uygulamaya benzer icraatlar gerçekleştirmişti. Ancak merkeziyet uygulamasının malî idarede hakim hale gelmesi 10 Mart 1902 tarihinde Said Paşanın altıncı sadareti sırasında yayınlanan bir irade ile gerçekleşmiştir. Sistemin özü hükümetin vilayetlerdeki tahsilat ve sarfiyata vakıf

---

[1] 30 Eylül 1902 (27 C 1320), Y. PRK. ML, 23/24.
[2] 15 Haziran 1902 (9 Ra 1320), İrade, Maliye, nr. 7.
[3] 1 Temmuz 1902 (25 Ra 1320), Y. PRK. ML, 23/4.
[4] 19 Temmuz 1902 (13 R 1320), ZB, 45/ 33; *Düstur*, I. Tertip, VII, 891- 898; Said Paşa, *a.g.e*, II, 187-194.
[5] 21 Ağustos 1902 (17 Ca 1320), Y. A. HUS, 433/89.
[6] Danişmend, *a.g.e*, IV, 344-345.
[7] Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e*, IV, 281-338'de konumuz açısından önemli olan Abdurrahman Vefik'e ait hatıratı neşretti. Pakalın bu hatıratı şahsen tanıştığı A.Vefikten istemişti. Bu hatırat bundan sonra *"A. Vefik'in Hatıratı"* şeklinde anılacaktır.
[8] Said Paşa, *a.g.e.*, III, 177- 257; Danişmend, *a.g.e.*, IV, 345.

olmasını sağlamak için buralarda gerçekleşen gelir ve giderlerin düzenli olarak telgrafla Bâbıâli'ye bildirilmesiydi. Benzeri uygulamalar daha öncede görülmüştü. Fakat bu iradeyle kalıcı bir uygulama başlatılıyordu[1].

Gelirler masraflara yetmiyordu. Masrafların karşılanamaması bir yana gelirlerin kontrolsüz bir şekilde harcanması da hazine açısından önemli bir zaafiyet yaratıyordu. Buna çare olarak da oran sistemi getirilmiş ve gelirlerin masraflara belirli bir oran üzerinden dağıtılması kararına varılmıştı. Ödemelerin bütün giderler göz önüne alınarak merkezin belirleyeceği oran üzerinden ve vereceği izne göre gerçekleştirilmesi kararı benimsendi.

1318 malî yılı başladığında bütün gelirler her ayın onuncu, yirminci ve son günü merkeze bildirilecek; aynı şekilde masraflar da merkezden verilen izne göre yapılabilecekti. Bazı âcil ve zorunlu ödemeler için vilâyet merkezi olan sancakların 10.000, mülhak sancakların 5.000 ve doğrudan merkez sancakların da 10.000 kuruşa kadar sarf yetkileri vardı. Yapılan acil ödemeler daha sonra merkezden ödeme izni verilen paradan mahsub edilecekti.

Önceki senelere ait ödenmemiş herhangi bir borcun, ait olduğu yılın bakayasından ödenmesi usuldendi. Fakat yeni başlatılacak uygulamayla bakaya tahsilatının % 50'si ait olduğu yıldan kalan borçlara ayrılacak diğer yarısı ise yenî mali yılın gelirlerine eklenecekti[2]. İradenin yayınlanmasının ardından mahalli tahsilat ve sarfiyat İstanbul'a bildirilmeye başlandı.

Uygulama Sarayda memnuniyet, vilâyetlerde ise hoşnutsuzluk yaratmıştı. Memnuniyetsizliğini yüksek sesle dile getirenlerin başında Said Paşanın amansız rakibi Aydın Valisi Kamil Paşa vardı. Ona göre uygulama merkezdeki malî sıkıntıları vilâyetlere sirayet ettirmekten başka bir işe yaramadı. Uygulamadan şikâyet edenlerden biri de Konya valisi ve müstakbel sadrazam Avlonyalı Ferid Paşaydı[3].

Merkeziyet uygulaması alt kademedeki memurlar arasında ve hazineyle parasal ilişkileri olan herkeste memnuniyetsizlik yarattı. Çünkü İstanbul'dan talimat gelmeden

---

[1] Said Paşa, *a.g.e*, II, 160.
[2] 10 Mart 1902 (29 Za 1319), *Düstur*, I. Tertip, VII, 824- 826. Said Paşanın altıncı sadaretindeki diğer malî politikaları, merkeziyet usulü ve oran sistemi için bkz. Kurşun, *a.g.t*, s. 96-98.
[3] Kâmil Paşa, *Kâmil Paşanın Ayan Reisi Said Paşaya Cevapları*, Konstantiniyye 1328, s. 44-47.

maaş vermekten kaçınan taşra maliyecileri bu bahaneye sarılabiliyordu[1]. Merkeziyet usulünün uygulanmaya başlanmasından vilayetlerle İstanbul arasında hararetli bir telgraf trafiği başladı[2].

Said Paşanın yerine Avlonyalı Ferit Paşa sadarete atandı[3]. Malî sorunları en aza indirmek için Bâbıâlî'ye öncelikle gerekli olan denk bir bütçe, bu mümkün olmazsa olabildiğince az açık veren bir bütçeydi. Ferid Paşa 25 Ocak günü Padişaha mali sorunlar hakkında bilgi verdi. Bütçeyi dengelemek için Maliye, Ticaret ve Nafia, Techizat-ı Askeriye, Orman, Meadin ve Ziraat Nazırlarıyla Rüsumat Emini ve Maliye Müsteşarı Rıza Beyden oluşan bir komisyon kuruldu[4]. Bu komisyonun hazırladığı bütçe Meclis-i Vükelada görüşüldü. Ortaya çıkan gelir beklentisi 20.062.372 lira, fevkalade masraflarla birlikte, bütçedeki masraf beklentisi ise 23.913.918 liraydı[5]. Bu beklentilere göre bütçe yaklaşık dört milyon lira açık veriyordu.

Bu arada finans çevrelerinde uzun süredir beklenen bir karar ilan edildi. Padişah sonunda tevhid-i düyûn projesini onaylamıştı. 14 Eylül 1903'te Bâbıâli'yi temsilen Sadrazam Ferid Paşa ve Maliye Nazırı Reşat Paşa ile Düyûn-ı Umumiyye İdaresini temsilen H. Babington Smith arasında anlaşma imzalanarak Muharrem Kararnamesinin hükümleri değiştirilmişti. Bu proje birkaç yıldır bekleniyordu[6].

Böyle bir proje üzerinde durulmasının çeşitli sebepleri vardı. Düyûn-ı Umumiyye İdaresinin doğuşunu sağlayan Muharrem kararnamesinin esaslarına Osmanlılar büyük

---

[1] M.Kamil (Dursun), *İzmir Hatıraları*, yay. Ünal Şenel, İzmir 1994, s. 19-21. Bu konu şiirlere bile konu olmuştur. Devrin büyük hiciv şairi Eşref, maaşların merkezden izin gelmemesi nedeniyle taşrada da verilmemesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı usul-i merkeziyet şarkısıyla dile getirmişti.

USUL-İ MERKEZİYYET ŞARKISI

Züğürtlükten kül olduk, gayrı yandık
Usul-i merkeziyetten usandık!
Bu hali biz yine evvelki sandık
Usul-i merkeziyetten usandık!

Kabul eyler miyim ben nasih ve pendi
Tahammül kalmadı, sabrım tükendi!
Yetiş imdada defterdar efendi
Usul-i merkeziyetten usandık!

Bu gün bir parasız kaldık, süzüldük
Dolanmaz oldu bakkallar üzüldük
Züğürtlükten büzüldükçe büzüldük
Usul-i merkeziyetten usandık!

Maarif yok, ziraatla ticaret ehli yoktur yok!
Hele memur olanlar şimdi nâsın sersemindendir
Maaş ehli değil, keşfinden acizdir etibba da;
"Usul-i merkeziyyet" mikrobun son sistemindendir

(Eşref, *Eşrefin Külliyatı*, İstanbul 1928, s. 80- 81)

[2] 26 Nisan 1902 (17 M 1320), Y. A. HUS, 427/91; 16 Temmuz 1904 (2 Ca 1322), Y. PRK. ML, 24/85; 11 Eylül 1904 (1 B 1322), Y. PRK. UM, 70/122; 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), 71/86.

[3] Said Paşa, *a.g.e*, III, 177-257; Danişmend, *a.g.e*, IV, 345.

[4] 25 Ocak 1903 (26 L 1320), Y. A. HUS, 440/80; Y. PRK. BŞK, 67/143.

[5] Akar, *a.g.t*, s. 161-170.

[6] *Düstur*, I. Tertip, VII, 1070-1077.

bir bağlılık ve en sıkıntılı olduğu Yunan Savaşı esnasında bile saygı gösterdiler. Düyûn-ı Umumiyye İdaresinin emrine tahsis edilmiş olan gelirlerin miktarında hatırı sayılır bir artma oldu. Bunun Osmanlı malî saygınlığına katkıda bulunduğu bir gerçekti. Fakat ortada borçların itfasıyla ilgili bir sorun vardı. Gelir kalemleri arttıkça, istikraz yükü de artıyordu. Gelir artışını, borsadaki Osmanlı eshamının kıymetindeki artış takip ediyordu. Osmanlı hazinesi açısından rahatsızlık verici bir durum da, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresine tahsis edilmiş olan gelirler 5.850.000 liraya ulaşmadığı müddetçe hazinenin ortaya çıkan gelir artışlarından pay alamayacak olmasıydı. Muharrem Kararnamesinin belirlediği ödeme şartları üzerinde yapılabilecek tadilatların hazine açısından olumlu sonuçlar doğurabileceği Bâbıâli'de bir süredir konuşuluyordu. Yapılacak düzenlemeyle alacaklılar lehine de çeşitli tadilatlar yapılabilirdi. 1897 tarihinde A tertibi tahvillerin tümü ödenmişti. Bu nedenle geriye kalan B, C, D tertibi tahvillerin birleştirilmesi bir süredir düşünülüyordu[1].

Bu süreç içerisinde bir çok tartışma yaşanmıştı. Resmi çevrelerde ve finans çevrelerinde dile getirilen çeşitli seçenekler vardı. Konuyu Yusuf Ziya Paşa başkanlığındaki Tophane Komisyonu incelemiş, ayrıca konuyla ilgili özel komisyonlar kurulmuştu. Maliye Nazırı Reşad Paşa ve Zihni Paşanın da dahil olduğu, bir ihtisas komisyonu ve ayrıca Maliye Müşaviri Rafawof Efendi başkanlığında bir komisyon tarafından çeşitli incelemeler yapılmıştı. Bâbıâli, Fransız mali çevreleriyle ve Maliye Nazırı Rouvier ile temas halindeydi. Gerçekleştirilecek tevhid-i düyûn işinde Fransız sermaye gruplarının sunabileceği katkılar üzerinde duruluyordu. Hatta Mösyö Rouvier'in konuyla ilgili yaklaşımını ve önerilerini içeren bir layiha üzerinde Osmanlı hükümeti uzunca bir süre durmuş, bu lâyihayı Maliye Nazırı Reşad, Maarif Nazırı Zühdü ve Nafia Nazırı Zihni Paşadan oluşan bir ihtisas komisyonu incelemişti. Komisyon Mösyö Rouvier'in sunduğu önerileri pek sıcak karşılamamıştı[2].

Konunun gelişimi hakkında Padişah sürekli bilgilendiriliyordu[3]. Sarayda farklı isimleri dinleyen Padişah konunun enine boyuna incelenmesini ve varılacak sonucun diplomatik açıdan devleti sıkıntıya sokmamasını istiyordu. O günlerde Padişahın kapısını en çok çalanlardan biri de Alman sefiriydi.

---

[1] Gürsel, *a.g.m,* s.684-685.
[2] 15 Temmuz 1901 (28 Ra 1319), Y.MTV, 218/48; 28 Şubat 1902 (19 Za 1319), Y.PRK. BŞK, 66/21; Said Paşa, *a.g.e,* s.42-73; Ramber, *a.g.e,* s.116; Gürsel, *a.g.m,* s. 684-685.
[3] Y.EE, 11/13.

Bu sürecin ardından Padişah beklenen onay kararını verdi. 1903'te tedavülde kalan tahvillerin değeri 75.918.000 liraydı. Bu tahviller 32.739.000 lira değerindeki yeni tahvillerle değiştirildi. Böylece Osmanlı Hazinesi 1854-1879 döneminde aldığı borçlara yeni bir indirim daha sağlamış oldu. Yeni tahvillerin faiz oranı %4, itfa bedeli de % 0.45 olarak tespit edildi. Yapılan düzenlemede Osmanlı hazinesi adına önemli bir katkı sayılabilecek bir husus daha vardı. Bundan böyle borçlara tahsis edilen gelir 2.157.000 lirayı aştığı takdirde, ortaya çıkan gelir fazlasının % 25'inin Düyûn-ı Umumiyye İdaresine kalması, % 75'ininde Osmanlı hazinesine bırakılmasına karar verildi. Bu kaynak her geçen gün hazineye daha büyük bir getiri sağlayacaktı[1].

Borçların birleştirilmesi hazine için yeni bir kaynak sağlamıştı. Fakat hazinenin finansman sıkıntıları çok büyüktü. Bu nedenle malî tedbirler asla elden bırakılmamalıydı. Bu arada yeni bir maliye komisyonu kuruldu. 4 Ekim 1903 tarihinde kurulan komisyon Adliye Nazırı Abdurrahman Paşanın başkanlığında Maliye Nazırı Reşad Paşa, Mâbeyn ikinci kâtibi İzzet Holo Paşa, Divan-ı Muhasebat Başkanı Hilmi Efendi, Maliye Müsteşarı Ragıb ve Düyun-ı Umumiyye Muhasebecisi Mesud Efendi ile Posta ve Telgraf Muhasebecisi Muhiddin Beylerden oluşuyordu. Bu komisyon hazinenin acilen ihtiyaç duyduğu ve hazinede karşılığı olmayan bir milyon liraya yaklaşan bir para ihtiyacı için karşılık bulacaktı. Komisyon gelecek malî yılın bütçesi üzerinde çalışmak, vilâyetlerdeki maliyecilere yönelik olarak yürütülmekte olan teftişin sonuçlarını ele almak, maliye teşkilatında istihdam edilecek görevlilerin liyakat esasına göre işe alınması için mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için bir nizamname taslağı hazırlamak, vergi bakayasının tahsili ve önceki malî yıllardan kalma ertelenmiş ödemelerin kapatılması için çalışmalar yapmak, gelir kaynaklarının ve madeni para sisteminin ıslahı için tedbirler almakla görevlendirilmişti[2]. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşanın öteden beri bu tür görevleri üstlenmeye pek de istekli olmamasından dolayı[3] komisyon başkanlığını Zihni Paşa üstlendi[4]. Komisyon haftada

---

[1] *Düstur*, I. Tertip, VII, 1070-1077; Gürsel, *a.g.m*, s.684-685; Keskinkılıç, *a.g.t*, s. 89-90
[2] 4 Ekim 1903 (12 B 1321), İrade, Maliye, nr. 11.
[3] 15 Eylül 1903 (23 C 1321), Y.PRK.AZN, 23/73.
[4] 8 Ekim 1903 (16 B 1321), Y.PRK.TNF, 8/1; 12 Ekim 1903, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 40, s. 478.

iki kere, Pazartesi ve Cumartesi günleri toplanacaktı[1]. İzzet Paşa Padişahın komisyondaki gözü ve kulağıydı[2].

Komisyon öncelikle malî yıl sonuna kadar hazinenin ihtiyaç duyduğu ama karşılığı olmayan paranın karşılanması için çeşitli çalışmalar yaptı. Maliye Nezaretinin kayıtları üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı bir hesaplamayla, yıl sonuna kadar hazinenin gerek duyduğu meblağın 880.052 lira olduğunu tespit etti. Bu meblağın 320.000 lirasının merkez dairelerden ve vilâyetlerden gelecek paradan, 60.000 lirasının İstanbul emlak vergisi tahsilatından, 200.000 lirasının ise demiryolları teminatı olan âşar fazlasından karşılanmasını kararlaştırdı. Kalan 300.052 lira için ise borçlanma seçeneği ağır basıyordu. Komisyonun hazırladığı mazbata kabul gördü[3].

Komisyon ödemesiyle ilgili bir çok rahatsızlık yaşanan ve Rus sefirinin sürekli şikâyetlerine yol açan harp tazminatının taksitleri üzerinde durdu ve taksit ödemeleriyle ilgili kolaylıklar sağlayacak öneriler içeren bir mazbata hazırlayarak Bâbıâli'ye sundu[4].

Taşradaki maliye memurlarının yolsuzluklarıyla da ilgilenen komisyon techizat-ı askeriye tertibiyle ilgili usulsüzlükleri tespit edilen İzmit ve Hakkari Sancakları muhasebecileri hakkında cezai işlem yapılması için girişimlerde bulunmuştu[5]. Ayrıca taşraya gönderilen müfettişlerin teftiş sonuçlarını içeren raporlarını da incelemekteydi[6]. Komisyon çalışmaları hakkında bir lâyihayı 26 Ocak 1904'te Saraya sunmuştur[7]. Komisyonun akıbeti konusunda bir bilgimiz yoktur. Fakat bir süre sonra dağılmış olmalıdır.

Rumeli'de yaşanan sorunlar İstanbul'da kaygıları giderek arttırıyordu. Bu nedenle bütçe açığının azaltılması için daha büyük bir gayret sarf edilmeye başlandı. 1320 yılı bütçesinin denkleştirilmesi için Maliye Nazırı Reşad Paşa başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyona üye olanlar arasında İzzet Holo Paşa da vardı. komisyon bütçe açığının kapatılması için çeşitli öneriler ortaya attı. Devlet dairelerindeki âtıl istihdamın ihtiyaç olan ve boşalan diğer kadrolara nakliyle tedricen tasfiyesi, bütçede tahsisatı olmayan yeni memuriyetler ihdas edilmemesi, birden fazla maaş alanların yüksek maaşlarının bırakılarak diğerlerinin kesilmesi kararlaştırıldı. Emlak vergisi, bedel-i

---

[1] 19 Ekim 1903, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 44, s. 499.
[2] 1 Ocak 1904 (13 L 1321), Y.PRK.ML, 24/34.
[3] 29 Ekim 1903 (8 Ş 1321), İrade, Maliye, nr. 5.
[4] 23 Ocak 1904 (5 Za 1321), İrade, Maliye, nr. 5; Milgrim, *a.g.t*, s. 108-111.
[5] 30 Kasım 1903 (11 N 1321), İrade, Maliye, nr. 2.
[6] 16 Temmuz 1904 (2 Ca 1322), Y. PRK. ML, 24/89.
[7] 26 Ocak 1904 (8 Za 1321), Y. MTV, 255/67.

askerî, gümrük vergisi, şahsi vergi, havale usulünün ıslahı gibi konular üzerinde duruldu.

Bâbıâlî çevrelerinde malî merkeziyetin devamı hakkında bazı şüpheler gündeme gelmiş, mali yılın sonunda bu sisteme son verilmesi fikri ortaya atılmışsa da Padişah buna şiddetle karşı çıkmıştı.

Padişah komisyon ve Meclis-i Vükelanın bütçe ile ilgili kararlarını değerlendirirken malî merkeziyeti uygulayacak, harcama ve havaleleri kontrol edecek etkin ve geniş yetkilerle donatılmış bir komisyonun kurulacağının işaretini vermiştir.

Sonuçta ortaya çıkan bütçede gelir 20.258.178 lira, gider 21.231.954 olarak ön görülmüştür[1]. Maliye Nazırı başkanlığındaki bu maliye komisyonu bir süre daha faaliyet göstermiş[2] ve muhtemelen bir süre sonra ortadan kalkmıştır.

3.5. Maliye Komisyon-ı Âlisinin Kuruluşu ve Çalışmaları

Maliye Müşaviri Rafawof Efendi, bir yandan Osmanlı hazinesine, diğer yandan da Almanya'nın Osmanlı ülkesindeki çıkarlarına hizmet etmeye çalışıyordu. Bir proje hazırlayarak Padişaha sundu. Projede Çukurova'nın münbit topraklarının yeterli ölçüde sulanabilmesi ve burada tarımın çağdaş usullerle yapılır duruma getirilmesi halinde, Nil'in suladığı toprakların Mısıra sağladıklarının bir benzerini, Çukurova'nın Osmanlı hazinesine sağlayabileceği vurgulanıyordu. Pamuk ekiminde sağlanacak artış hazine için öyle imkânlar doğururdu ki bütçe açığı bile gerçek anlamda ortadan kalkabilirdi. Proje Padişahı heyecanlandırdı. Öyle ki Rafawof Efendi başkanlığında, Dersaadet Müfettişi Ziya Beyle Mülki ve Askeri Tekaüd Sandığı Nazırı Nuri Beyin bir komisyon oluşturarak hemen çalışmaya başlaması ve Sarayda Çadır köşkünde bu projeyi incelemesini istedi. Komisyon için bir kitabet heyeti de oluşturuldu.

Ziya Bey Rafawof projesinin asıl amacının Çukurova'nın tarımsal potansiyelini Alman çıkarlarının hizmetine sunmaktan ibaret olduğunu söyler. Yapılan incelemelerden çok büyük sonuçlar elde edilememiş, zaten bilinen bir çok şey tekrar edilerek mazbatalar hazırlanmıştı[3]. Saraya sunulan mazbatalara Rafawof Efendi bir

---

[1] 4 Nisan 1904 (18 M 1322), Y.PRK.ML, 24/62; 5 Mayıs 1904 (19 S 1322), İrade, Maliye, nr.30; 14 Mayıs 1904 (28 S 1322), ZB, 45/ 62; *Düstur*, I. Tertip, VII, 18-21; Akar, *a.g.t*, s.170-173.

[2] 11 Temmuz 1904 (27 R 1322), Y.MTV, 261/158; 261/159.

[3] 15 Ağustos 1904, *The Levant Herald and Eastern Express*, nr. 33, s. 365; 23 Ağustos 1904 (11 C 1322), *İkdam*, nr. 3660, s. 3; *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 121- 122. Birkaç yıl içinde Ziya Paşanın

ariza eklemiş ve mesai arkadaşlarının çalışmalarından sitayişle bahsederek taltiflerini talep etmişti. Komisyon üyeleri mazbatalarını Saraya teslim etti. Padişah çalışmalarından dolayı komisyon üyelerini *"selâm-ı şâhâne"* ve nişanlarla taltif etti[1].

Padişah aynı gün kendi başkanlığı altında bir maliye komisyonunun kuruluşu için talimat verdi. Aslında 1320 mali yılı bütçesinin ilânı sırasında bu komisyonun kuruluşuyla ilgili ilk işaretler verilmişti. Komisyonu Padişahın meşguliyeti nedeniyle birinci üye sıfatıyla atanacak bir isim yönetecekti. Zihni Paşa kurulan *Maliye Komisyon-ı Âlisi*'nin birinci üyeliğine getirildi.

Aslında bu komisyonun kuruluşu bir süredir gündemdeydi. Komisyonun en önemli görevleri mali durumun düzeltilmesi için gerekli tedbirleri almak ve hazinenin malî kaynaklarını güçlendirerek yabancıların mali sorunları bahane ederek devlet işlerine müdahalesini önlemekti. Komisyonun üyeliklerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başkanı Hacı Âkif Paşa, Mâbeynin etkili ve büyük nüfuz sahibi adamı İzzet Holo Paşa, Askerî ve Mülkî Tekaüd Sandığı Nazırı ve Meclis-i Maliyye Başkanı Nuri ve Dersaadet Devair-i Merkeziyye müfettişi Ziya Efendi atandı.

Böylelikle beş kişilik komisyon heyeti belirlenmiş ve ilk iş olarak komisyonun içtüzüğünün üzerinde çalışılması esası benimsenmişti. Zihni Paşa ve mesai arkadaşları bir gün sonra Mabeynde buluşarak komisyon içtüzük üzerinde çalıştı. Komisyon üyelerinden Ziya'nın ifadesiyle, içtüzüğün esası malî idarede merkeziyet usulünün uygulanmasıydı. Komisyon merkeziyet usulünü hakkıyla uygulayabilmek için kuruluyordu.

Komisyon üyeleri içtüzüğü hazırlamak için toplantıyı gece geç saatlere kadar sürdürdü ve öğleyle akşam yemeklerini Mâbeynde yedi. Uzun bir mesainin ardından içtüzük tamamlandı[2].

Komisyon Pazartesi ve Perşembe günleri olağan olmak üzere haftada iki kere ve gerektiğinde de fevkalâde durumlarda toplanabilecekti. Komisyon denk, daha doğrusu olabildiğince az açık veren, bir bütçe hazırlamak için hemen harekete geçecekti. Ayrıca şahsî maaşlardan boşalan olduğunda yarısı hazineye kalacak, diğer yarısı ise atiye tahsisatına karşılık tutulacaktı.

---

yanılmadığı Almanların Konya ve Adana bölgesinde girişecekleri sulama projeleriyle ortaya çıkacaktı (Özyüksel, *a.g.e*, s. 208- 213).

[1] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 122.

[2] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 122-123.

1320 malî yılının sonuna kadar gerekli olan paranın temini için daire ve vilâyetlerle yazışılarak gerekli tedbirler alınacaktı. Devletin önemli malî muamele kararları komisyondan geçtikten sonra hükümetin gündemine gelebilecekti. Tahsisatı bütçeye dahil olan İstanbul'daki devlet daireleri gelir ve gider pusulalarını her hafta Pazartesi günü komisyona sunacaktı. Askerî ödemeler öncelikli olarak yerine getirilecekti. Ödemeler komisyonun iznine bağlıydı. Şahıs üzerine havale verilmesi ve bir senenin gelirinden, başka bir senenin masrafına ödeme yapılması yasaktı. Bu yasağı ihlal edenler şiddetle cezalandırılacaktı. Komisyonun mülkî ve malî memurlarla ilgili şikâyetleri dikkate alınacaktı; özellikle maliye memurları hakkında ortaya çıkacak bir suistimal veya yolsuzluk durumunda komisyonun bu memurların memuriyetten çıkarılmasıyla ilgili kararı veya talebi hemen yerine getirilecekti. Gerektiği taktirde bu memurlar hakkında adlî takibat yapılacak ve mahkeme komisyonun kararına aykırı bir karar verirse komisyon mahkemenin tekrarını isteyebilecekti. Komisyon hazinenin maaşlar ve masraflar nedeniyle birikmiş borçlarını da inceleyecek ve bunlarla ilgili karar verebilecekti. Askerî ve mülkî, devlet dairelerinin bütün satın alımlarının birleştirilmesi için çalışacaktı. Hazinenin gelir kaynakları üzerinde durulacak ve bu konuda sağlam bir usul benimsenecekti. Vilâyetlerde malî kayıt ve hesaplamaların düzenli bir hale getirilebilmesine çalışılacak ve maliye memurlarının atama ve yükselmelerine ilişkin mevzuat düzenlenecekti. Komisyon gerektirdiğinde görev ve yetkilerinin genişletilebilmesi için Saraya başvuracaktı.

Bu şekilde hazırlanan içtüzüğü Padişah tarafından onaylanan Maliye Komisyon-ı Âlisi Sarayda Çadır Köşkünde çalışmalarına başladı[1]. Bir kitabet heyeti oluşturuldu[2]. Bu arada üst düzey malî bürokraside de önemli değişiklikler yapıldı. Maliye Nazırlığına Rüsumat Emini Nazif Paşa ve Rüsumat Eminliğine ise Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyesinden Hasan Fehmi Paşa atandı.

Padişah 12 Ekim 1904 tarihinde hükümete gönderdiği bir emirle komisyon içtüzüğünün Meclis-i Vükelâ'da incelerek bütün devlet dairelerinin buna uygun

---

[1] 10 Ekim 1904 (1 Ş 1322), *Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 12597; Y. PRK. BŞK, 72/ 26; ML. MKT, nr. 307, s. 287; *Düstur*, I. Tertib, VIII, 90- 92; *Osmanlıdan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuat (1477 -1936)* Ankara 1998, I, 443- 444; Akar, *a.g.t*, s. 174; 30 Ekim 1904 (21 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3728, s. 2-3.

[2] Hesap işleri için Muhasebe-i Umumiyye-i Maliyye Muavini Muzaffer'in ve tahrirat işleri içinse Mektubi Sadaret Mühime Odası Muavini Adil Beyin istihdamı kararlaştırıldı. Daha sonra 8 Kasım 1904 tarihinde Maliye Nezareti Defter-i Kebir Umumi Kalemi Müdürü İzzet Bey ve aynı kalem mümeyyizlerinden Cemal Bey de kitabete atandı (10 Ekim 1904/1 Ş 1322, *Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 12596;14 Mart 1905/ 7 M 1323, İrade, Taltifat, nr. 53; 8 Kasım 1904/ 30 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3737, s. 2).

davranmasını istedi. Padişah bütün resmi makamların olabildiğince Maliye Komisyonuna yardımcı olmasını istiyordu[1]. Hükümet istendiği gibi konuyu inceleyerek gereğini yerine getirdi[2]. Komisyonun kuruluşu ve malî bürokraside yapılan tayinler kamuoyunda dikkatle izleniyordu[3]. Komisyon Osmanlı malî tarihinin en sıkı merkeziyetçi politikalarını uygulamaya hazırlanıyordu[4].

3.5.1. Komisyonun Yapısı

Maliye Komisyon-ı Âlisi Abdülhamid idaresinin son günlerine kadar varlığını sürdürmüş, etkin bir denetim mekanizması kurmuştu. Komisyonun faaliyetleri ayrıntılı bir biçimde ele alınırken, bu denetimin mahiyeti belirlenmeye çalışılacaktır. Komisyon, Meşrutiyet ilân edilip Abdülhamid'in iktidarı sınırlandırılana kadar varlığını sürdürdü. Bu haliyle adeta geç dönem Abdülhamid iktidarının simgelerinden biri veya iktidarın mahiyetini tanımlayıcı bir kurum olarak da nitelendirilebilir.

Komisyonun yapısında ilk değişiklik 1321 malî yılı bütçesinin hazırlanmasının ardından yapıldı. Bütçe çalışmaları yapılırken bazı gelir kalemlerini arttırmak üzere bir takım alt komisyonların kurulması kararlaştırılmıştı. Fakat Padişah bunların bazılarının kurulmasına karşı çıktı. Bunun yerine Maliye Komisyon-ı Âlisine yeni isimler eklenerek yeniden yapılandırılmasını, söz konusu çalışmaların buradan yürütülmesini istedi. Saraydan gelen emirde Maliye Komisyonun birinci üyesi değiştiriliyordu. Komisyonun birinci üyesi Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa getirilmek istendi. Yeni atanan üyeler ise Maliye Nazırı Nazif Paşa ve Evkaf Nazırı Turhan Paşaydı[5].

Elimizdeki belgeler bu iradenin tam anlamıyla uygulanamadığını göstermektedir. Buna göre birinci üyeliği Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa yerine Maliye Nazırı Nazif Paşa üstlendi[6].

Maliye Nazırlığı ve Maliye Komisyon-ı Âlisi birinci üyeliğini birlikte yürüten Nazif Paşa vefat edince iki makam da boşaldı. Bu makamlardan, Maliye Nazırlığına komisyon

---

[1] 12 Ekim 1904 (3 Ş 1322), İrade, Maliye, nr. 25.
[2] 14 Ekim 1904 (5 Ş 1322), İrade, Maliye, nr. 5.
[3] 14 Ekim 1904 (5 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3712, s. 2; 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), nr. 3714, s. 2; 20 Ekim 1904 (11 Ş 1312), nr. 3718, s. 2; 17 Ekim 1904, *The Levant Herald and The Eastern Express*, nr. 42, s. 459.
[4] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 123; Tahsin Paşa, *a.g.e*, s. 188.
[5] 28 Haziran 1905 (24 R 1323), İ. DH, nr. 20.
[6] 1 Ekim 1905 (2 Ş 1323), İrade, Maliye, nr. 3; 12 Ekim 1905 (13 Ş 1323), Y. MTV, 279/ 34.

üyelerinden Mehmet Ziya[1] ve birinci üyeliğine ise Nazif Paşadan önce de aynı görevi yürüten Zihni Paşa getirildi[2]. Böylelikle komisyon heyeti yeniden şekillendi[3].

Komisyon üyeleri geçici görevle başka bir yere gönderilebiliyorlardı. Komisyonun daha sık toplanması ve daha etkin çalışabilmesi için eski Maliye Nazırlarından Sabri ve Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi üyelerinden Cemal Bey üyeliğe atandı[4]. Ziya Paşanın belirttiğine göre komisyonun toplantı yeri ve günleri zaman zaman değişmiştir[5].

b-) Taşrayla İlişkileri

Komisyonun kuruluşunun en önemli amaçlarından birisi vilayetler üzerinde merkezin güçlü bir kontrolünü sağlamaktı. Bunun gerçekleşmesi için Maliye Komisyonu, Maliye Nezareti, vilâyetler ve merkez daireler arasında ciddi bir koordinasyon gerekliydi. Bu koordinasyonu sağlama görevi ise Maliye Komisyon-ı Âlisinindi. Bu ilişkiler ağında Saray adına hareket eden Mâbeyn İkinci Kâtibi ve Maliye Komisyonu üyesi Ahmet İzzet Holo Paşanın önemli bir yeri vardır.

Yukarda da belirtildiği gibi maliyede merkeziyet uygulaması komisyon kurulduğunda yürürlükteydi. Komisyonun kurulmasıyla beraber uygulama daha sıkı yürütülmeye başlandı. Komisyon kurulur kurulmaz vilâyetlerle yazışarak yeni sistemin önemini ve bunun sıkı bir şekilde uygulanacağını taşraya bildirdi. Ayrıca yukarda ayrıntıları verilen komisyon içtüzüğü resmi dairelere ve kamuoyuna duyuruldu. Komisyon vilâyet yetkililerinin tahsilat ve ödemelerle ilgili raporları hemen göndermeye başlamasını istedi. Bunun yanında önceki yıllardan kalan borçlar da bildirilecekti[6].

Komisyon başlangıçta mâbeynde çalışmalarını yürütmüştü. Mabeyn telgrafhanesi yoğun yazışmaları yürütülebilecek bir kapasiteye sahipti. Özellikle 1890'lardan başlayarak telgrafhane geliştirilmiş, personel sayısı arttırılmıştı[7]. Telgraf vasıtasıyla evrakların vilayetlerden gelmeye başlamasıyla çalışmalar gece yarılarına kadar sürüyordu. Toplantılar bir süre İzzet Paşanın Mâbeyndeki dairesinde, daha sonra Çadır

---

[1] 6 Ocak 1906 (11 Za 1323), İrade, Maliye, nr.20.
[2] 9 Ocak 1906 (14 Za 1323), İrade, Maliye, nr.18.
[3] 15 Ocak 1906 (20 Za 1323), Y. MTV, 282/88; 18 Mart 1906 (22 M 1324), Y. MTV, 284/ 103; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, 63. defa, İstanbul 1325, s.160-161.
[4] 6 Temmuz 1907 (25 Ca 1325), Y. A. HUS, 512/ 112; 25 Temmuz 1907 (14 C 1325), Y. MTV, 300/67; (12 L 1325) 18 Kasım 1907, Y. PRK. ML, 28/50.
[5] *Ziya Paşa'nın Hatıratı*, s. 127.
[6] 19 Ekim 1904 (10 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/33; 25/ 36; 22 Ekim 1904 (13 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3720.
[7] Akyıldız, *a.g.m*, s. 288.

Köşkünde yapıldı. Ziya Beyin ifadesiyle Maliye Nazırından kaza mal müdürüne kadar bütün maliye memurlarında *"ahz ü sarf iktidarı bırakılmamıştır"*[1].

Kısa sürede komisyonun hiç şakası olmadığını herkes açıkça anladı. Komisyon içtüzüğünde belirtilen esaslara uymayan veya özen göstermeyen memurlar birer birer azledilmeye başlandı. Suriye, Musul, Mamuret'ül-aziz, Bitlis defterdarlarının azlini[2], Urfa ve Maraş muhasebecileriyle Ayvalık, Gemlik, Antakya, Cisr-i Şegur ve Beylan kazaları mal müdürleri izledi. Bu aziller, diğerlerine *"ibret-i müessire olmak üzere"* komisyon tarafından kararlaştırıldı[3].

Komisyon vilâyet yetkilileriyle irtibat içinde ödemelere ilişkin talimatları veriyor[4] veya vilayetlerin emvali üzerine tertip edilen havalenin belirlenen süre içerisinde hazineye gönderilmesini isteyebiliyordu[5]. Mesela Komisyon Bursa'dan 1800 lira istemişti. Vilâyet yetkilileri parayı hazırlayarak telgraf poliçesiyle merkeze gönderecekleri esnada Yortu münasebetiyle vilâyetteki banka şubesinin kapalı olduğunu gördü. Bunun üzerine Vali Reşid Paşa komisyona özür beyan ederek gecikmenin sebebini açıklamıştı[6].

Komisyondan para talep edildiğinde vilâyet defterdarı validen, bağlı kazalardaki mal müdürlerine kadar bir çok mülkî ve malî görevliyle işbirliği yapıp istenen meblağı temin etmeye çalışıyordu[7]. Vilâyetten istenen para bağlı sancak ve kazalara bölüştürülüyordu[8]. Defterdarlar komisyonun taleplerinin karşılanması için gerekli iş birliğini yapmaktan kaçınan memurları komisyona bildiriyordu[9]. Paralar Osmanlı Bankası şubesi veya posta kanalıyla gönderiliyor; ayrıca paranın gönderildiği telgrafla merkeze bildiriliyordu[10]. İstenen meblağın tamamı olmasa bile temin edilebilen kısmı gönderiliyor ve ayrıca defterdar mazeret bildiriyordu[11].

Komisyonun herhangi bir ödemeye tahsis ettiği parayı, başka bir alana harcayan vilâyet yetkilileri şiddetle cezalandırılıyordu. Nitekim Fatsa kazası mal müdürünün

---

[1] Ziya Paşa komisyonun daha sonraki dönemde Bâbıâlî'ye nakledildiğini belirtir (*Ziya Paşanın Hatıratı, s. 125-156*).
[2] 28 Ekim 1904 (19 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3726, s. 3.
[3] 4 Kasım 1904 (26 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3733, s. 3.
[4] 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/89; 71/91.
[5] 17 Ekim 1904 (8 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/96.
[6] 1 Ocak 1905 (25 L 1322), Y. PRK. UM, 73/7.
[7] 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/24.
[8] 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/91.
[9] 21 Ekim 1904 (12 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/39.
[10] 24 Ekim 1904 (15 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/131; 26 Ekim 1904 (17 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/51.
[11] 26 Ekim 1904 (17 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/ 52; 26 Kasım 1904 (18 N 1322), 25/86.

Hicaz Demiryolu iane parasından 4.000 ve teçhizat-ı askeriyye ianesinden 15.000 kuruşu başka bir yere harcaması üzerine komisyon harcanan paranın mal müdüründen tahsil edilmesini kararlaştırdı. Ayrıca mal müdürünün hemen tutuklanıp mahkemeye çıkarılmasını ve bir daha resmî memuriyete alınmamasını istedi[1].

Suiistimal nedeniyle azledilen defterdar ve mal müdürlerinin tüm hesapları ayrıntılı bir şekilde inceleniyor ve sonuçları komisyona bildiriliyordu. Mesela Suriye defterdar vekili bir süre önce azledilen selefinin usulsüzlük ve yolsuzluklarını belirleyerek komisyona bildirdi. Komisyon özellikle Hicaz Demiryolu ve Teçhizat-ı Askeriye İanesinden yapılan usulsüz harcamaları sert bir şekilde cezalandırıyordu[2]. Usulsüzlükleri nedeniyle azledilen defterdar ve mal müdürlerinin başlarına gelenler gazete sayfalarında önemli yer işgal ediyordu[3]. Bu tür yayınlar aynı zamanda benzer davranışları önlemeye yönelik bir gözdağı olarak da değerlendirilebilir.

Bu durumun vilâyet yetkililerine sağladığı tek fayda, artık kendilerinden her hangi bir para talebi olduğunda İstanbul'dan emir yok deyip işin içinden çıkabiliyorlardı[4]. Ancak komisyonun tavizsiz tutumunu unutup, merhametine yenilen bazı görevliler daha sonra bu duygularının cezasını çekiyorlardı. Nitekim İzmirde böyle bir olay meydana geldi. Defterdar Abdülmecid Saip Bey, bazı yetim, dul ve bazı küçük memurların tedahüldeki maaşlarını komisyonun bilgisi ve izni dışında ödemiş ve bu davranışının cezasını azledilerek görmüştü[5].

Komisyon oynadığı rol tüm kesimler tarafından biliniyordu. Bu nedenle malî konularda komisyona çeşitli başvurular oluyordu. Prizren telgrafhanesinde toplanan 54 zabitin 27 Ekim 1904 tarihinde komisyona çektikleri bir telgrafta daha önce ilettikleri para taleplerinin yerine getirilmesini istiyorlardı. Telgrafta; "*23 saatden beri telgrafhanede aç ve uykusuz olarak büyük bir ümit ve meserretle bekliyoruz. Maruzat-ı sabıkamız vechile matlubat-ı ubeydanemizin suret ve mahal-i tesviyyesinin tebşirine adalet-i hazret-i veli-nimet-i uzma nâmına niyaz ve istirham eyleriz*" deniliyordu[6].

---

[1] 7 Kasım 1904 (29 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3736.
[2] 8 Kasım 1904 (30 Ş 1322), *Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 12669.
[3] 14 Kasım 1904 (6 N1322), *İkdam*, nr. 3743, s. 2; 3 Aralık 1904 (25 N 1322), *İkdam*, nr. 3762, s. 2.
[4] *Ziya Paşanın Hatıratı*, s. 126.
[5] M. Kamil (Dursun), *a.g.e.*, s. 19-21.
[6] 27 Ekim 1904 (18 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/58.

Komisyonun talep ettiği para çoğu zaman ilgili birimin malî imkânlarını zorlayabiliyordu. Bu konuda vilayetlerden komisyona uyarılar geliyordu[1].

Vilâyetlerde yaşanan malî sıkıntılarda komisyon bizzat devreye giriyordu. Edirne'de askerî birliklerinin ihtiyaçlarını karşılayan erzak müteahhiti İsmail, alacaklarının ödenmemesini gerekçe göstererek erzak vermeyi durdurmuştu. Bunun üzerine komisyona çağrılarak alacakları konusunda ikna edilmişti[2].

Komisyon taşra için verdiği herhangi bir ödeme emrinin talimatlarına uygun yapılıp yapılmadığını da denetliyordu[3]. Bu bazen bizzat müfettiş göndererek de yapılabiliyordu. Mesala Trabzon Maliye Müfettişini özel emirle görevlendirerek, Mamuretü'l-aziz defterdarı Sami Efendiyi teftiş ettirmiş, ortaya çıkarılan suiustimaller sonucu defterdarın yanında sandık emini ve muhasebe mümeyyizi hakkında da cezaî işlem yapılmasına karar vermişti[4]. Maliye Komisyonu uzun faaliyet döneminin sonlarına kadar vilâyetler üzerindeki denetime ve malî merkeziyet sisteminin uygulanmasına devam etti[5].

Sıkıntıların yüksek olduğu vilayetlerle daha sıkı bir şekilde ilgileniyordu. Bu açıdan önemli olan Rumeli'yle ilgili bir çok iş komisyona havale ediliyordu[6]. Hatta Rumeli'deki vilâyet-i selâse için özel bir maliye komisyonu kuruldu[7]. Maliye Komisyon-ı Âlisi bu komisyonla da iş birliği yapmaktaydı[8].

c-) Maliye Nezaretiyle ve Merkez Dairelerle İlişkileri

Zaman zaman tekrar edildiği gibi Maliye Nezareti devletin malî işlerinin yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olan kurumdu. Fakat bu dönemde Maliye Nezareti yetki ve sorumluluklarını, belli ölçüde Sarayın etkisi altındaki komisyonlarla paylaştı. Bu açıdan en karakteristik olanı Maliye Komisyon-ı Âlisiydi. Komisyon nezaretin görev ve yetkilerini belli oranlarda paylaştı. Kimi zaman Nezaret ve komisyon arasındaki ilişki komisyonun nezareti tam anlamıyla kontrol altında tuttuğu şeklinde

---

[1] 23 Ekim 1904 (14 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/123.
[2] 31 Ocak 1906 (6 Z 1323), BEO *Sadaret Defterleri*, nr. 624, s. 77.
[3] 23 Ağustos 1906 (3 B 1324), Y. MTV, 289/18.
[4] 30 Temmuz 1907 (19 C 1325), Y. A. HUS, 513/33.
[5] 30 Temmuz 1907 (19 C 1325), ZB, 46/32; Y. PRK. ML, 15/64.
[6] 14 Aralık 1905, (17 L 1323), İrade, Maliye, nr. 30.
[7] *Düstur*, I. Tertip, VIII, 305-309.
[8] 14 Mart 1906 (18 M 1324), Y. MTV, 284/73; 20 Haziran 1907 (9 Ca 1325), BEO *Sadaret Defterleri*, nr. 626, s. 160; Beydilli, *a.g.e*, s. 112-115.

algılandı. İlk bakışta böyle düşünmek için yeterli sebepler vardıysa da, ilişki ağı o kadar basit değildi.

Nezaret ve komisyon malî merkeziyet politikasının işletilmesi için birlikte çalışmaktaydı[1]. Daha sonra bu konuya tam anlamıyla açıklık kazandırılmaya çalışıldı. Vilâyetlerden mahallî sarfiyat ve tahsilatla ilgili gönderilecek telgrafların nezarete geldikten sonra komisyona havale edilmesi, ardından komisyonun mütalaasına göre hareket edilmesi kararlaştırıldı. Bâbıâlî ısrarla nezaretin malî muamelatta devre dışı bırakılmaması hususunu vurgulamaktaydı. Komisyon bu konuda nezaretle birlikte çalışmanın gerekliliğine ve ayrıca iş yoğunluğu nedeniyle zorunluluğuna olan inancını Bâbıâli'ye bildirmişti[2]. Her ne kadar iş birliği içinde çalışıyorlarsa da, her şeye rağmen komisyonun durumu bir fevkalâdelik taşıyordu[3].

Devlet daireleri ve vilâyetler nezaret ve komisyondan ne zaman hangisine başvurmaları gerektiği konusunda tutarlı davranamadığı için komisyonun sık sık şikâyetlerine muhatap olmuştu. Komisyon Babıâli'nin ve nezaretin atlanmaması gerektiğini bildirdi. Komisyon, çok basit konularda bile nezaretin atlanarak komisyona baş vurulmasından ve bunun doğurduğu iş yoğunluğundan şikâyetçiydi. Bu konuda resmî makamların tekrar uyarılmasını istedi[4].

Bu açıklamalar komisyonun nezareti devreden çıkarmayı değil, gözetim altında tutmayı hedeflediğini göstermektedir. Komisyonun olağanüstü yetkileri olduğu sürece taşradan ve nezaretlerden doğrudan muhatap alınması kaçınılmazdı. Nitekim bir süre sonra Bâbıâlî'ye yine benzeri talepler içeren bir tezkire daha gönderdi. Aslında her konuda komisyona başvurulmaması ve nezaretin atlanmaması hususunda hükümet de aynı düşüncedeydi[5]. Öte yandan her fırsatta komisyonun önemine işaret ve tüzüğüne uygun davranılmasını tavsiye etmekteydi[6].

Bâbıâlî kimi zaman görüşülmek üzere komisyona havale ettiği konularda başka uzmanların da davet edilerek görüşlerinden yararlanılmasını isteyebiliyordu[7]. Öte

---

[1] 28 Ekim 1904 (19 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3726, s. 3.
[2] 2 Kasım 1904 (24 Ş 1322), ZB, 45/ 65; 5 Kasım 1904 (27 Ş 1322), *İkdam*, nr. 3734, s. 3.
[3] 24 Ekim 1904 (15 Ş 1322), Y. MTV, 266/ 143; 26 Ekim 1904 (17 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/52; 12 Kasım 1904 (4 N 1322), Y. PRK. ML, 25/ 75; 21 Kasım 1904 (13 N 1322), 25/83.
[4] 7 Aralık 1904 (29 N 1322), ZB, 45/66.
[5] 25 Aralık 1904 (18 L 1322), ZB, 45/67.
[6] 19 Mart 1905 (12 M 1323), Y. MTV, 272/71.
[7] 1 Ekim 1907 (23 Ş 1325), Y. A. HUS, 515/114.

yandan tahsilat ve ödemeler konusunda vilâyetler Bâbıâli'yi de bilgilendirmekteydi[1]. Hükümetin komisyonun kararlarına bir itirazı olursa Saraya baş vuracak ve gerekirse mesele tekrar incelenecekti[2]. Komisyon ve Bâbıâlî arasında zaman zaman görüş ayrılıkları da yaşanmaktaydı[3]. Ayrıca yukarda da belirtildiği gibi komisyon bir süre Bâbıâli'de çalışmalarını yürüttü[4].

1321 malî yılı başlarında Maliye Nezaretinin malî muamelattaki yerini güçlendirmeye yönelik bazı girişimler olmuş; nezaretin malî muamelatın asıl merkezi olduğu, komisyonun kendisine havale edilecek işleri ele almasının ve daha önce içtüzüğüyle kararlaştırılan yetkilerinin dışına çıkmamasının gerekliliği üzerinde durulmuştu[5]. Ayrıca yukarda belirtildiği gibi kısa bir süre sonra Maliye Nazırı Nazif Paşa komisyon birinci üyesi olmuş; Paşanın ölümünden sonra da nezarete komisyon üyelerinden Ziya Efendi atanmıştı. Nezaretle komisyon arasındaki bu yakın ilişkiler yetki paylaşımıyla ilgili kanaatleri belirtmeyi iyice güçleştirmektedir.

Komisyondaki işlerin yoğunluğu ve gece yarılarına kadar süren çalışmaların temposuna yetişebilmek için komisyon üyeleri Yıldız Sarayına yakın evlere taşınmışlardı[6].

Bir ara Saray kaynaklı bir talimatla Maliye Komisyonunun ele aldığı konularla ilgili mazbataların Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesine de gönderilerek inceletilmek istenmesi komisyon üyeleri arasında rahatsızlık yarattı[7].

Hükümet merkez dairelere gönderdiği 31 Ağustos 1907 tarihli bir tezkireyle, vilâyetlerde uygulandığı gibi, merkezde de bundan sonra geçmiş senelere ait borçlara para verilmemesini ve eğer çok önemli bir durum olursa komisyondan izin alınarak ödeme yapılmasını istedi[8]. Bu karara nezaretler de mümkün mertebe uymaya çalışmaktaydı[9]. Komisyon dairelerin hesaplarıyla ilgili işlerde ise Divan-ı Muhasebatla birlikte çalışmaktaydı[10].

---

[1] 27 Aralık 1904 (20 L 1322), Y. PRK. UM, 72/165.
[2] 4 Şubat 1905 (29 Za 1322), Y. A. HUS, 483/ 145; Y. PRK. BŞK, 73/117.
[3] 19 Mart 1905 (12 M 1323), ZB, 19/1.
[4] *Ziya Paşanın Hatıratı*, s. 127.
[5] 26 Mart 1905 (19 M 1323), ŞD, 2747/10.
[6] *Ziya Paşanın Hatıratı, s. 123.*
[7] 18 Ocak 1906 (23 Za 1323)Y. PRK. ML, 27/36; 21 Ocak 1906 (26 Za 1323), Y. A. HUS, 498/118; 25 Eylül 1906 (6 Ş 1324), Y. A. HUS, 506/104.
[8] 31 Ağustos 1907 (22 B 1325), ZB, 46/40.
[9] 1 Kasım 1904 (23 Ş 1323), İrade, Maliye, nr. 28.
[10] 25 Aralık 1905 (28 L 1323), ZB, 45/84.

Bazı daireler komisyonun kendi daire işlerine müdahalesinden ve uygulamalarından şikâyetçi olmuştu. Örneğin Orman ve Meadin Nazırı Selim Melhame ile Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa komisyonu bazı uygulamalarından dolayı Padişaha şikayet ettiler[1].

27 Haziran 1908 tarihliyle Bâbıâlî'den kaleme alınan genelgede komisyonun görevleri, *"hususat-ı mühimme-i maliyyeye dair müzakerat ve devairce sinin-i sabıka masarıfına vuku bulacak tediyat hakkında tedkikat icrasından ve usul-i merkeziyyet icabınca vilâyât ve elviye-i şahane memurin-i maliyyesi taraflarından tahsilatı ve lazımü't-tediye masarıfı mübeyyin her on günde bir keşide edilmekte olan telgrafnamelerin tedkik-i mündericatı ile sarfı icab iden mebaliğ hakkında mahallerine mezuniyyet itası"* olarak ifade ediliyordu[2].

Komisyon ayrıca merkezdeki tüm devlet dairelerinin haftalık harcama ve tahsilatını içeren bir hesap hulasasını düzenli olarak hazırlayıp Saraya sunuyordu[3]. Ancak hesap hulasalarının takdim süresi zamanla değişken bir seyir izlemişti. Nitekim 4, 5, 7, 12, 13, 14, 15, 21, 26 ve bazen de 30 günde bir hesap pusulası sunabiliyordu[4]. Pusulanın bir tarafında tahsilat diğer tarafında da harcamalarla ilgili rakamlar yer alıyordu. Komisyon faaliyet gösterdiği dönemin sonuna kadar hulasaları sunmaya devam etmiştir[5].

Komisyon çeşitli kamu kuruluşlarının malî sorunları ile ilgili görüşmeleri de üstlenebiliyordu. İdare-i Mahsusanın Anadolu Demiryolu Şirketinden almayı tasarladığı bir avans işi Maliye Komisyonuna havale edilmiş, ancak olumlu sonuç alınamamıştı[6].

Komisyon hazine adına finans kuruluşlarıyla ilişki kurabiliyordu. Nitekim Padişahın talimatıyla Osmanlı Bankası yetkilileriyle avans görüşmelerinde bulunmuştu[7]. Bazen de faaliyet alanıyla doğrudan ilgili olmayan konuları araştırabiliyordu. Padişah, Amerika'da yaşanan bir malî buhran nedeniyle buraya Avrupa'nın büyük bankalarından altın gönderildiğini ve Osmanlı Bankasının bu işe katılıp katılmadığının araştırılmasını komisyondan istemişti. Eğer katılıyorsa bunu etkilerinin neler olabileceğini, bankanın

---

[1] 15 Aralık 1907 (9 Za 1325), Y. MTV, 304/57; 4 Mart 1908 (1 S 1326), Y. MTV, 307/1.
[2] 27 Haziran 1908 (28 Ca 1326), ZB, 24/17.
[3] 30 Mayıs 1905 (25 Ra 1323), Y. PRK. KOM, 14/48; 27 Temmuz 1905 (24 Ca 1323), Y. MTV, 276/110; 21 Eylül 1905 (21 B 1323), 278/114.
[4] Y. MTV, 280/101; 281/73; 282/114; 283/44; 284/3; 284/78; 286/61; 286/69; 302/171; 303/9; 304/81; 304/173; 307/ 96; 308/ 199; 309/ 168; 312/ 50.
[5] Y. MTV, 278/186; 279/34; 279/96; 279/132; 281/159; 282/89; 287/100; 287/136; 289/17; 295/85; 295/156; 297/85; 299/15; 300/72; 301/141; 308/59; Y. PRK. ML, 28/24; 28/35; Y. PRK. KOM, 14/82.
[6] 12 Nisan 1906 (18 S 1324), Y. MTV, 285/119.
[7] 6 Haziran 1908 (7 Ca 1326), Y. PRK. ML, 28/92.

tedavüldeki banknotlarının bu durumdan etkilenip etkilenmeyeceğini ve bankanın tedavüldeki banknotlarına mukabil bulundurması gereken altının bankanın kasasında olup olmadığını da, komisyon araştıracaktı.

Komisyonun incelemesine göre bu durum başta Amerika olmak üzere bazı dış piyasalarda yaşanan nakit sıkıntısından kaynaklanmaktaydı. Bu sıkıntı nedeniyle İngiltere ve Fransa devlet bankalarından Amerika'ya para transfer edilmiş; ancak Osmanlı Bankasının buna iştirak ettiğine dair bir ize rastlanamamıştı. Ayrıca banknot karşılığı hazır bulunması gereken altın miktarıyla ilgili de araştırma yapılmış ve kasadaki para tespit edilmişti. Bankanın tedavüldeki banknot miktarı 1.500.000 liraydı. Bankanın veznelerinde bu miktarın üçte birini her zaman altın olarak hazır bulundurması gerekiyordu. Komisyonun yaptırdığı teftişe göre bankada hali hazırda 1.282.860 lira ve ayrıca 1.220.000 kuruş vardı. Bütün bu hususlar bir mazbatayla Padişaha bildirildi[1].

Komisyon Maliye Nezaretiyle birlikte Düyûn-ı Umumiyye İdaresinin bütçesini de inceledi[2]. Çeşitli konularda Bâbıâlî'ye yapılan imtiyaz taleplerini de değerlendirmiş ve görüş bildirmişti. İmtiyaz talebinde bulunan kişi veya kuruluşlarla görüşmüştü. İş yapmak veya herhangi bir imtiyaz için İstanbul'a gelenler imtiyaz için ilk önce Komisyonun etkin isimleri olan birinci üye ve Ticaret Nafia Nazırı olan Zihni Paşa ve üyelerden İzzet Holo Paşanın kapısını çalmaları gerektiğini biliyorlardı[3].

d-) Gölge Maliye Nazırı: İzzet Holo Paşa

Sultan Abdülhamid dönemi üzerine döneminde yazılmış veya daha sonra kaleme alınmış yazılarda, dönemle ilgili değerlendirmelerde müelliflerin üzerinde ittifak ettikleri nadir meseleler vardır. Bunlardan birisi Arap İzzet, Ahmet İzzet, İzzet Abid adlarıyla da tanınan Mâbeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşanın olumsuz bir figür olarak anılmasıdır. Saraydaki katiplerden yabancı sermayedarlara, Genç Türklerden üst düzey bürokratlara ve yabancı istihbarat servislerinin raporlarına kadar bir çok kaynağa, İzzet Paşanın Abdülhamid dönemi Osmanlı idaresindeki gücü, sahip olduğu etkinlik ve bu gücü nasıl kötüye kullandığı hakkında bilgiler yansımıştır. Suçlandığı konuların başında

---

[1] 18 Kasım 1907 (12 L 1325), Y. PRK. ML, 28/50.
[2] 24 Şubat 1907 (11 M 1325), Y. A. RES, 144/13.
[3] 5 Ağustos 1907 (25 C 1325), Y. MTV, 300/ 134; K. Helfferich, " 1906-1908 Yılları Arasında Türkiye'de Tutulan Günlükten Alıntılar" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, çev. O. İcimsoy, Rıfat Günalan, 10. Sayı, İstanbul, 2001, s. 109-150.

rüşvetçilik gelir[1]. Paşanın ülkenin başındaki bütün sorunlardan daha büyük ve tehlikeli bir sorun olduğunu Padişaha açıkça ifade edenler bile olmuştur[2].

İzzet Paşayı iyiliğiyle anan kişi sayısı çok azdır[3]. Hatta neredeyse tek kişi Padişahtır. Onu Padişahın gözünde vazgeçilmez kılan ise zekâsı ve sadakatıydı[4].

Padişaha karşı olan sadakatini "*aksa-yı amâl-i mülûkânem hidmet-i kudsiyye-i hazret-i hilafet-penâhîlerinde efnâ-yı hayat noktasında mütemerkiz*" olduğu noktasına kadar vardıran Paşa sahip olduğu nüfuzun ve iktidarın farkındaydı[5].

Padişah'ın küçük şüpheleri ile ilgili üst düzey bürokratlar arasında tahkikatta bulunmaktan tutun da[6], hayati öneme sahip meseleler hakkında Padişah adına ünlü siyonist öncü Theodor Herzel ile görüşmeye[7] kadar Padişah adına bir çok işi yürütüyordu.

Önemli devlet ricali hakkında Saraya gelen jurnalleri kabul ediyor[8]; finansal yatırımlar için İstanbul'a gelen ecnebi müteşebbislerle görüşüyor[9]; büyük finans kuruluşlarıyla yapılan avans müzakerelerine Padişahın çıkarları adına müdahil oluyor[10];

---

[1] Ali Ekrem Bolayır, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, hzr. M. Kayahan Özgül, Ankara 1991, s. 306- 307; Mim Kemal Öke, *Vambery, Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, İstanbul 1985, s. 110-112, 151; Musa Kazım, *Devr-i İstibdad Ahvali ve Müsebbibleri*, Dersaadet 1327, s. 17-19; İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 198; Rıza Paşa, *Hulâsa-i Hatırat*, s. 46-52; Tahsin Paşa, *a.g.e*, s. 27-28, 89-94, 186-189; Ali Cevad Bey, *II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Beyin Fezlekesi, II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuz bir Mart Hadisesi*, hzr. Faik Reşit Unat, Ankara 1960, s. 4. İzzet Paşanın Padişah üzerindeki etkinliği şiirlere bile konu olmuştu;

Asrımızda gülistân-ı âlemin bir bûmusun
Pâdişâhân-ı cihânın bizde en meş'umusun
Sûretin rü'yada dehşet-bahş olurken millete
Bir Arab İzzet gibi çingânenin mahkumusun (Eşref, *Deccal*, Mısır 1320, s. 35- 36)

[2] Yıldız Esas Evrakına Ek, Kamil Paşa Evrakı, 86- 24/2303.

[3] Mehmet Tevfik (Biren), a.g.e., I, 47-48, 173-174.

[4] Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1974, s.86, 194-195. İzzet Paşanın zekâsı ile ilgili Abdülhamid'in kızı önemli ve ilginç bir anekdot aktarır. İzzet Paşa Padişahın en küçük sözlerini bile dikkatle hafızasına alırdı. Bu dikkati sayesinde Yıldızda çıkan meşhur marangozhane yangınından sonra Padişaha aylar önce söylediği bir sözü hatırlatmış, yangını çıkaran Feleksu Kalfanın yakalanmasını sağlamıştır (Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid, Hatıralarım*, İstanbul 1984, s.106-109).

[5] 31 Ağustos 1904 (19 C 1322), Y.EE, 14/ 104. İzzet Paşanın hayatı ve Saraya intisabı ile ilgili bkz. Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı, Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, İstanbul 1327, II, 501-509; Caesar E Farah, Arab Supporters Of Sultan Abdülhamid II: Izzet Al-Abid, *Archivum Ottomanicum*, 1997 (15), s. 189-219. (Beni bu makaleden haberdar eden Sn. Abdülhamid Kırmızıya teşekkür ederim).

[6] Bu konuda dönemin meşhur Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ilginç bir anekdot aktarır (Mehmed Memduh, *Tanzimattan Meşrutiyete*, haz. A. Nezih Galitekin, İstanbul 1995, II, 47-48).

[7] Y. PRK. TŞF, 6/30.

[8] Faiz Demircioğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul, 1955, s.70-71.

[9] K. Helfferich, *a.g.e*, s. 109-150; Özyüksel, *a.g.e*, s. 138-139,154.

[10] Eldem, *a.g.e*, s. 241.

taşradaki resmî makamlarla yazışıp falanca kazada askeri iane olarak toplanan develerin durumuna dair talimatlar veriyordu. Bir çok işi aynı anda ve ustalıkla yürütüyordu[1].

İzzet Paşanın sadakatini, itâtından gelen gücünü ve rakiplerince hep bir ağızdan söylenen günahlarını bir yana bırakıp Osmanlı maliyesindeki yerini ve etkinliğini inceleyelim. Öncelikle İzzet Paşanın Osmanlı maliyesindeki yeri hakkında söylenenleri ele alıp ardından belgelerden bu hususların test edilmesi işe yarar bir yöntem olabilir. Musa Kazım, İzzet Paşanın maliyeyi tamamen *"yed-i zabtına"* geçirdiğini iddia etmektedir[2]. Öte yandan dönemin çeşitli isimleri komisyonu "İzzet'in Maliye Komisyonu", İzzet Paşa'yı da "Maliye Komisyonu başkanı" şeklinde zikretmektedirler[3]. İzzet Paşanın en büyük rakiplerinden Tahsin Paşa, komisyonun kuruluşunda ve işleyişinde İzzet Paşanın çok önemli bir rolü olduğunu ve komisyonu kontrol ettiğini söyler[4]. Komisyonun aslında Sarayda Padişah ve adamları tarafından alınmış kararları uygulamak ve sorumluluğunu üstlenmek üzere kurulmuş bir mekanizma ve İzzeti'nde Padişahla bu mekanizma arasında bir vasıta olduğu iddiaları da vardır[5].

Komisyonla ilişkileri konusundaki en önemli kaynak İzzet Paşayla birlikte komisyonda görev almış kişilerin tanıklığı olabilir; ancak elimizde komisyon üyeleri tarafından kaleme alınan ve bize bilgi veren çalışmalar çok azdır. Zihni Paşa bu konuyu sessiz geçer[6]. Ziya Paşanın hatıratı bunun tek istisnası ve konuyla ilgili eşsiz bir kaynaktır. Fakat tek taraflı bir tanıklıkla çok açıklayıcı ve rasyonel olmayabilir. Bu nedenle Ziya Paşanın ifadelerini belgelerle de test etmek gerek. Buna rağmen Ziya Paşanın hem komisyon üyesi olması hem de bu dönemde uzun bir süre Maliye Nazırlığı yapması O'nun yazdıklarını çok değerli hale getirir.

Ziya Paşa İzzet Paşanın Mâbeyndeki dairesinden malî muamelatı yönlendirdiğini ve şahsî tasarruflarını komisyona mal ettiğini belirtir[7]. İzzet Paşa komisyonun ve nezaretin işlerine müdahalede sınır tanımamaktaydı. Maliye komisyonundan vilâyetler üzerine

---

[1] 9 Kasım 1904 (1 N 1322), Y. PRK. UM, 72/ 133.
[2] Musa Kazım, *a.g.e*, s. 17-19. Osman Nuri işi daha da ileri götürüp İzzet Paşanın devletin Sadrazamlığını, Hariciye ve Maliye Nazırlıklarını ifa ettiğini söyler (Osman Nuri, *a.g.e*, II, 509).
[3] Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, haz. A. Nezih Galitekin, İstanbul 1997, s. 80. Dönemin İzmir Mektupçusu Maliye Komisyonunu "İzzet Paşanın tahtı riyasetinde müteşekkil Maliye Komisyonu" şeklinde anar (M. Kamil [Dursun], *a.g.e*, s. 20); K. Helfferich, *a.g.m*, s. 116.
[4] Tahsin Paşa, *a.g.e*, s. 27-28, 186-188.
[5] Asaf Tugay, *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, II, 266-267.
[6] Zihni Paşa, *Beyan-ı Hakikat*, İstanbul, 1327.
[7] *Ziya Paşanın Hatıratı*, s. 127.

tertip edilen havalelerin listesini alan İzzet Paşa bunları Padişaha sunardı. Ziya Paşa, İzzet Paşanın telgraf sayesinde vilâyetlerin hatta kazaların malî durumuna vakıf olduğunu ifade eder.

"Kendisinin Mabeyn telgrafhanesinden mülkiye ve maliye memurlarına çektiği telgraflar lisan-ı resmi ile değil perde-i birûnâne ve tehdidkarene olup yola çıkarılan paraları da telgrafla kendisine iş'arını valiler ve defterdarlardan başka liva mutasarrıflarıyla muhasebecilerine ve bazan kaza mal memurlarına kadar tebligatta bulunduğundan irsalata ihtimam ederler valiler ve defterdarlar musabaka edercesine hazineye gönderdikleri parayı İzzet Paşaya telgrafla işar ettikleri gibi mülhakattan vilâyete gönderilen paraları dahi telgraflarla bildirilir". Padişah böylelikle İzzet Paşa sayesinde hazineye giren paradan en ince ayrıntısına kadar haberdar olurdu. Bu rakamlarla Maliye Nezaretinin uygulamaları örtüşmezse nazır büyük bir mesele ile karşı karşıya kalabilirdi[1].

İzzet Paşa gerçekten de her tür malî konuda vilâyetlerle yazışmaktaydı. Bu yazışmalar Maliye Komisyon-ı Âlisi faaliyete başlamadan önce de gerçekleşiyordu[2]. Genellikle "Katib-i Sânî-i Hazret-i Şehriyârî Kurenâdan İzzet Paşa Hazretlerine" şeklinde bir hitapla başlayan telgraflarda bir çok meseleye yer veriliyordu. Telgrafın çekildiği vilâyette – bu yer kazaya kadar inebilirdi- gerçekleşen tahsilat, hazineye ne kadar sürede ne miktar para gönderildiği, daha önce İzzet Paşanın ilettiği bir para talebinin yerine getirilip getirilmediğiyle ilgili bilgiler yer alırdı. Telgraflar gündüz veya gece çekilebilirdi. İzzet Paşanın ilettiği her hangi bir talebin icrası sırasında yaşanan sorunlar anında Paşanın Mâbeyndeki dairesine bildiriliyordu[3].

Elimizde vilâyetlerden Maliye Komisyon-ı Âlisi birinci üyeliğine[4], Maliye Komisyonu ve İzzet Paşanın her ikisine birden çekilmiş telgraflar olduğu gibi, Maliye Komisyonu namına İzzet Paşaya çekilmiş telgraflar da vardır[5].

---

[1] *Ziya Paşanın Hatıratı*, s. 155-165.
[2] 16 Temmuz 1904 (2 Ca 1322), Y. PRK. ML, 24/89.
[3] 23 Ekim 1904 (14 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/131; 26 Kasım 1904 (18 N 1322), 72/ 85;9 Aralık 1904 (2 L 1322), 72/133; 8 Şubat 1905 (3 Z 1322), 73/86; 73/ 104; 73/105; 9 Şubat 1905 (4 Z 1322), 73/118; ; 11 Şubat 1905 (6 Z 1322), 74/9; 13 Ocak 1905 (7 Za 1322), Y. PRK. ML, 26/41; 26/42; 14 Ocak 1905 (8 Za 1322), 27/32; 18 Şubat 1905 (13 Z 1322), 26/83; 24 Şubat 1905 (19 Z 1322), 26/85.
[4] 26 Kasım 1904 (18 N 1322), Y. PRK. ML, 25/86; 26 Aralık 1904 (19 L 1322), 26/13; 26/ 19; 15 Eylül 1907 (7 Ş 1325), 290/40.
[5] 28 Kasım 1904 (20 N 1322), Y. PRK. ML, 25/103; 22 Ocak 1905 (16 Za 1322), 16/41; 6 Mart 1905 (29 Z 1322), 20/106.

Ancak bize asıl cevap veren, daha doğrusu Ziya Paşanın iddialarını bir ölçüde teyid eder türden telgraflara da sahibiz. Bu telgraflarda taşra yetkilileri İzzet Paşaya tüm malî işleri ve komisyon birinci üyeliğiyle olan ilişkilerini bildirmekteydi[1]. Bunlar ise İzzet Paşanın komisyonun dışında vilâyetlerle bütün malî meselelerde yazıştığını ve talimatlar verdiğini göstermektedir.

Komisyonda İzzet Paşanın yeri şüphesiz çok önemliydi. Normalde Birinci Üye Zihni Paşanın imzaladığı Maliye Komisyon-ı Âlisi mazbatalarını İzzet Paşanın da imzaladığına dair az da olsa elimizde örnekler vardır[2]. Zihni Paşa ile İzzet Paşa arasında Maliye Komisyonunda ele alınan meselelerle ilgili yazışmalar da olabiliyor[3].

e-) Maaş Ödeme Sorunları

Komisyon görevlerini belirleyen tüzük gereği maaşlarla ilgili bir çok inceleme yapmıştı. Bunlardan birisi devlet hizmetinde nizamî süreyi tamamlayamadan vefat eden, yani emekli maaşı almaya hak kazanamamış kişilerin aile üyelerine bağlanacak maaşlarla ilgilidir. Böyle bir durumdaki memurun maaşıyla ilgili süreç memurun eşi veya çocuğu başta olmak üzere yakınlarından birinin dilekçesiyle başlıyor ve nezarette incelenip komisyonun uygun görmesiyle neticeleniyordu[4].

Duruma göre emeklilik hakkı kazanamadan ölen memurun eşine, kızına, küçük yaştaki oğluna, dul gelinine, yetim torunlarına, kimsesiz ve bakılmaya muhtaç anne, baba ve kız kardeşine maaş bağlanabiliyor; hatta bazen hepsine toplu bir meblağ tahsis edilebiliyordu[5]. Maaş bağlanacak kişinin durumu inceleniyor[6], talepte bulunan dul eş eğer tekrar evlenirse isteği geri çevriliyordu. Hatta maaş bağlandıktan sonra evlenirse, maaşı kesiliyordu[7]. Ancak tekrar boşanırsa maaşı yeniden bağlanabiliyordu. Böyle bir uygulamaya gidilmesi muhtemelen Osmanlı toplumunda dul bir kadının iffetini

---

[1] 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), Y. PRK. ML, 25/25; 19 Ekim 1904 (10 Ş 1322), 25/33; 25/36; 26 Aralık 1904 (19 L 1322), 26/ 9; 16 Ekim 1904 (7 Ş 1322), Y. PRK. UM, 71/91; 17 Ekim 1904 (8 Ş 1322), 71/96; 23 Ekim 1904 (14 Ş 1322), 71/123; 27 Aralık 1904 (20 L 1322), 72/165; 1 Ocak 1905 (25 L 1322), 73/7.
[2] 1 Şubat 1905 (26 Za 1322), İrade, Maliye, nr. 21.
[3] 17 Mayıs 1908 (16 R 1326) Y. PRK. KOM, 16/30.
[4] 1 Şubat 1905 (26 Za 1322), İrade, Maliye, nr. 21
[5] 25 Ekim 1905 (26 Ş 1323), İrade, Maliye, nr. 27; 21 Ocak 1906 (26 Za 1323), nr. 21; 18 Ekim 1905 (19 Ş 1323), nr. 21; 31 Ekim 1906 (13 N 1324), nr. 13; 29 Kasım 1906 (12 L 1324), nr. 9.
[6] 26 Ekim 1905 (27 Ş 1323), İrade, Maliye, nr. 28.
[7] 22 Ekim 1905 (23 Ş 1323), İrade, Maliye, nr. 23; 26 Mart 1906 (1 S 1324), nr. 4; 9 Temmuz 1906 (16 Ca 1324), nr. 8

korumasına verilen önemden kaynaklanıyordu[1]. Komisyon ayrıca yaşlılık veya sağlık sorunları nedeniyle devlet hizmetinden ayrılmak zorunda olanların[2] ve muhacirlerinin maaş talepleriyle de uğraşabiliyordu. Yeni atanan memurların maaşları için bütçeye tahsisat konulabilmesi için de komisyonun onayı alınıyordu[3]. Komisyonun bu faaliyetleri son günlerine kadar sürdürmüştü[4].

Sultan Abdülhamid, toplum üzerinde etkisi olan bazı kesimleri desteklemişti. Bu kesimlerin toplumsal etkilerinden devletin adına yararlanılması amaçlamıştır. Kamuoyu oluşturmada yararlı hizmetler görebilecek kişi ve kuruluşların desteğini sağlama çabası ön plandaydı. Mevlana'nın soyundan bir mesnevihan, Medine-i Münevvere ahalisinden, Beyazıd-ı Bestamî sülalesinden veya bir nakıbü'l-eşrafın kızı olmak gibi özellikler maaş tahsisinde etkili olabilmekteydi. Komisyon genellikle bu gibi kişilerden gelen talepleri olumlu karşılıyordu[5]. İzlenen bu politikanın bir gereği olarak tekke ve zaviyeler de Padişah tarafından destekleniyordu. Farklı amaçlarla kullanılan bu çok işlevli kuruluşların Halifeye çok farklı ve özel hizmetleri vardı[6]. Tekkelere taâmiye tahsisi veya tahsisat verilmesinde bile komisyonun onayı alınıyordu[7].

f-) Askerî Tahsisatlar Meselesi

Zaman zaman tekrar edildiği üzere komisyon kurulduğu ilk günlerden itibaren askerî masrafların finansmanı meselesini ön planda tuttu[8]. Komisyonun gerek vilâyetlerle gerek merkez dairelerle yaptığı yazışmalarda ordu birliklerinin masraflarının karşılanması meselesi ciddî bir şekilde yer alır. Padişahın bu konudaki hassasiyeti bilindiği için gerek komisyon, gerekse nezaret buna önem veriyordu. Özellikle fevkalade askerî masrafların karşılanması için hangi gelir kaynaklarından yararlanılacağında komisyon belirleyici rol oynuyordu[9].

---

[1] 21 Nisan 1906 (27 S 1324), İrade, Maliye, nr. 31; 1 Ekim 1905 (2 Ş 1323), nr. 3.
[2] 20 Mart 1906 (24 M 1324). İrade, Maliye, nr. 26.
[3] 20 Şubat 1906 (26 Z 1323), İrade, Maliye, nr. 14.
[4] 27 Nisan 1908 (26 Ra 1326), İrade, Maliye, nr. 17.
[5] 10 Ocak 1905 (4 Za 1322), İrade, Maliye, nr. 12; 22 Ekim 1905 (23 Ş 1323), nr. 27;7 Kasım 1905 (10 N 1323), nr. 4 ; 8 Haziran 1906 (15 R 1324), nr. 17; 28 Ekim 1906 (10 N 1324), nr. 12.
[6] İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 216-235.
[7] 26 Temmuz 1905 (23 Ca 1323), İrade, Maliye, nr. 27; 26 Ekim 1905 (27 Ş 1323), nr. 39; 14 Kasım 1906 (27 N 1324), nr. 28.
[8] 27 Ekim 1904 (18 Ş 1322), Y. PRK. ASK, 223/ 24; Y. MTV, 67/ 32; 7 Kasım 1904, *The Levant Herald And Eastern Express*, nr. 45, s. 492.
[9] 22 Aralık 1904 (15 L 1322), Y. PRK. ASK, 225/ 18; 2 Ocak 1905 (26 L 1322), 225/ 27; 25 Aralık 1904 (18 L 1322), Y. PRK. ML, 26/ 13; 2 Şubat 1906 (8 Z 1323), Y. MTV, 283/50.

Komisyon hazinedeki paranın harcanmasıyla ilgili tüm planlamalarında ordunun masraflarını öncelikle göz önüne alıyordu[1]. Seraskerlik de ortaya çıkan olağanüstü giderler, âcil harcamalar için komisyona baş vuruyor[2] ve vilâyetlerdeki askerî birlikler arasında tayinatların düzenli verilemesinin açtığı veya açabileceği sorunlar hakkında komisyonu sürekli uyarıyordu[3]. Komisyonun temel yaklaşımı askerî giderlere öncelik tanımaktı. Bu konuda ilgili makamlara gerekli talimatları veriyordu[4]. Bu taleplerin öncelikle vilâyetin kendi öz kaynaklarından karşılanmasını istiyordu[5].

Ordu için alınan silâh ve mühimmat bedelleriyle askerî haftalıkların karşılanması önemli bir sorundu[6]. Bunların hangi kaynaklardan nasıl karşılanabileceğini belirlemeye çalışıyordu[7]. Askerî giderlerin finansmanı noktasında komisyonu en çok meşgul eden konulardan biri de erzak müteahhitlerinin işleriydi. Komisyon bazen bunları davet edip alacaklarıyla ilgili bizzat görüşüyordu. Rumeli başta olmak üzere vilâyet yetkililerinden komisyona çekilen ve erzak müteahhitlerinin ödemeleri düzenli yapılmazsa erzak sevkini durduracakları yolundaki tehditlerini veya erzak sevkini durdurduklarını bildiren telgraflar üzerine çözüm bulmak üzere komisyon harekete geçiyordu. Parasını düzenli alamayan bazı erzak müteahhitlerinin erzak sevkini durdurmaları az rastlanılan bir durum değildi. Komisyon bunları ikna edip görevlerine tekrar döndürebiliyordu[8]. Bu konuda bir çok devlet dairesiyle işbirliği yapmaya ve çileli bir mesai harcamaya mecbur kalabiliyordu[9]. Tahsisatında kesinti yapılan askerî daire veya vilâyetler komisyon hakkında şikâyette bulunabiliyordu[10].

Komisyon askerî masraflar için vilâyet gelirleri üzerine tertip ettiği havalenin ödenip ödenmediğini de takip ediyordu[11]. Faaliyet döneminin son günlerine kadar bir yandan hazineden, çeşitli dairelerden ve vilâyetlerden orduya verilen meblağla ilgili hesap

---

[1] 12 Ocak 1905 (6 Za 1322), *Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 12811.
[2] 28 Mart 1905 (21 M 1323), Y. MTV, 272/119.
[3] 17 Ekim 1905 (18 Ş 1323), Y. PRK. ASK, 233/64; 11 Nisan 1906 (17 S 1324), 238/50.
[4] 31 Aralık 1905 (5 Za 1323), Y. MTV, 282/ 28; 11 Ocak 1906 (16 Za 1323), 282/ 68; Y. PRK. ML, 15/64.
[5] 5 Haziran 1906 (12 R 1324), BEO *Sadaret Defterleri (Ayniyat Vilayet Giden)*, nr. 625, s. 145.
[6] 14 Ocak 1907 (29 Za 1324), Y. MTV, 292/ 192; 26 Mart 1907 (11 S 1325);Y. A. HUS, 510/ 87; 13 Ocak 1908 (9 Z 1325), 305/75.
[7] 12 Mart 1906 (16 M 1324), Y. MTV, 284/60.
[8] 7 Aralık 1905 (10 L 1323), Y. MTV, 281/65; 15 Mart 1906 (19 M 1324), 284/ 103; 31 Ocak 1906 (6 Z 1323), *BEO Sadaret Defterleri*, nr. 624, s. 52, 57, 77; 20 Haziran 1907 (9 Ca 1325), nr. 626, s. 160.
[9] 19 Mart 1906 (23 M 1324), Y. MTV, 284/103; 286/ 38.
[10] 15 Ocak 1907 (29 Za 1324), Y. MTV, 292/191.
[11] 20 Mayıs 1906 (26 Ra 1324), Y. MTV, 286/163.

çıkarıp Padişâhı bilgilendirirken, öte yandan da askerî masrafların tertibi ve karşılanması işiyle uğraşıyordu[1].

g-) Genç Türklerin İktidara Gelişi: Abdülhamid'in ve Maliye Komisyon-ı Âlisinin Sonu

Sultan Abdülhamid'i önce mutlak iktidarından bir süre sonra da tahtından eden II. Merutiyetin ilânından bir süre önce, bazı vilayetlerde sebepleri arasında malî sorunların başlıca yer tuttuğu çeşitli ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Malî sorunların başında vergilerden ve bunları toplayan resmî görevlilerin uygulamalarından doğan şikayetler geliyordu[2].

Vilâyetlerdeki rahatsızlığın iyice gün yüzüne çıkması, komisyonun Saraya sunduğu raporlara da yansımıştı. Maaş alamayan veya geç alan askerlerin kalkıştığı taşkınlıklar malî muameleleri felç ediyordu. Komisyonuna bir yandan askeri birliklerin talep ve eylemleri konusunda Seraskerliğin müracaatları, bir yandan da askerlerin baskısı altında kalan defterdar, muhasebeci ve mal müdürü gibi görevlilerin istifa talepleri ulaşıyordu. Olaylar gerçekten endişe vericiydi. Mesela bu olaylardan birinde Kastomonu'ya bağlı Cide kazasında, maaş almayan askerler mal müdürünü makamında alıkoymuş, mal sandığının bulunduğu odanın kapısını mühürleyerek kazadaki malî muameleleri durdurmuşlardı. Denizli muhasebecisi de aynı akıbete uğramıştı. Ayrıca bu tür olaylar giderek artma eğilimindeydi[3].

Bu günlerde Padişahın da malî konularda kaygı içerisine girdiğini ve Maliye Komisyon-ı Âlisinin işlevlerini tam anlamıyla yerine getirip getiremediğini sorgulamaya başladığını görüyoruz. Sultan Abdülhamid komisyonla ilgili şikâyetlerini ve şüphelerini açıkça dile getirmeye başladı. Said Paşadan devletin içinde bulunduğu malî durumu etraflıca açıklayan bir layiha hazırlamasını istedi. Ayrıca çalışmalarıyla ilgili memnuniyetsizliğini dile getirdiği komisyonun durumu ile ilgili de mütalaasını sordu. Said Paşa lâyihayı komisyonun birinci üyesi Zihni Paşayla birlikte hazırlayacaktı.

---

[1] 24 Mart 1908 (21 S 1326), Y.MTV, 307/124; 17 Haziran 1908 (18 Ca 1326), 311/86; 6 Nisan 1908 (5 Ra 1326), Y. A. HUS, 520/15

[2] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul 1995, s. 35- 95.

[3] 24 Mart 1908 (21 S 1326), Y. MTV, 307/124.

Rumeli'de artık Padişahın uykularını kaçıran gelişmeler olmaya başlamıştı. Kol Ağası Niyazi Bey hürriyet talebiyle dağa çıkmıştı. Padişaha ve düzenine karşı açıkça bir meydan okuma olan bu girişimin cezalandırılması için hükümet çareler arıyordu. Bir yandan da Maliye Komisyonuna isyanı bertaraf edecek askerî birliklerin ve girişecekleri operasyonun finansmanı için gerekli parayı hazırlama görevi verildi. Said Paşa ve Zihni Paşa bu olumsuzlukların arasında Padişahın istediği lâyihayı hazırlamaya çalışıyordu[1].

Hazırlanıp Saraya sunulan layihada çok etraflı bir malî analiz yapılıyor ve hazinenin gelirleri, giderleri ve mevcut imkânları üzerinde duruluyordu. Lâyihada, Osmanlı Bankasına alternatif olarak kurulabilecek bir devlet bankasının sağlayabileceği yararlardan tutun da, yeterli eğitim almış tahsildarlar yetiştirilmesi için açılabilecek maliye mekteplerine kadar bir çok konu üzerinde durulur.

Lâyihanın sonunda söz Maliye Komisyon-ı Âlisine getirilir ve çalışmalarının neden istenildiği derecede etkili olmadığı üzerinde durulur. İki tecrübeli Paşanın mali sistemle ilgili ilginç önerileri vardı:

"Komisyonlara muhavvel mesalihin müzakeresinde gerek inkisam-ı mesuliyetten, gerek ağraz-ı muhtelifeden dolayı müşkilat tahaddüsü mücerrebattandır. Buna mahal bırakılmaması çaresi tefekkür olundu. Tarifden müstağni olduğu üzere İngiltere Devletinin idare-i maliyyesi sair devletlerdekinden daha muntazamdır. Bu intizam devlet-i müşarunileyhada maliye nezaretinden başka bir de hazine nezareti bulunmasına ve nezaret-i maliyye varidatın ahz ve sarfı ve hazine nezareti kavanin ve nizamat-ı maliyyenin muhafazası ve devlete aid mesail ve tanzimat-ı iktisadiyyenin daimen mülahazası vazifeleriyle mükellef olmasına haml olunur. Devlet-i aliyyelerinde dahi hazine nezareti namıyla bir idare tesisi rey-i celil-i müceddediyet-i delil-i hazret-i Padişahilerine menuttur"[2].

Lâyiha Saraya sunuldu. Padişahın bununla ilgili tasarrufunun ne olduğunu bilemiyoruz. Fakat kısa süre içinde cereyan eden olayların, sadece Maliye Komisyon-ı Âlisi gibi Abdülhamid'in iktidar tarzını simgeleyen kuruluşları değil, tüm Osmanlı tarihinin akışını etkileyecekti. Rumeli'de çıkan olaylar Padişahı Rus savaşı sırasında süresiz olarak tatil ettiği meclisi tekrar toplantıya çağırmak zorunda bıraktı. Olayları kontrol altına alamayan Padişah, süreci azda olsa yönlendirebilmek ve insiyatifi bir nebze olsun eline alabilmek için son bir manevra daha yaparak Meşrutiyeti ilân etti.

[1] Said Paşa, *a.g.e*, II, 420- 422.
[2] 4 Temmuz 1908 (5 C 1326), Y. PRK. A,15/10; Said Paşa, *a.g.e*, c. II, s. 422-435.

Padişah, son manevrasıyla ortaya çıkan durumun yıkıcı etkisinden kendini bir süreliğine kurtarmıştı. Fakat yanındaki adamları, yani isimleri *"istibdat"* ile özdeşleşmiş olanlar bu etkiden kurtulamadı. Meşrutiyetçiler doğrudan Padişaha yöneltemedikleri öfkelerini bu isimlere yönelttiler ve kurbanlarını başta İzzet Holo Paşa, Tahsin Paşa, Zeki Paşa, Zihni Paşa, Melhame kardeşler olmak üzere devr-i sabıkın bir çok ismi arasından seçtiler. Bunların bir kısmı yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.

Maliye Komisyon-ı Âlisinin ve Abdülhamid'in idarî sisteminin en önemli isimlerinden biri olan İzzet Holo Paşa ustaca bir numarayla yurt dışına kaçtı ve birinci üye Zihni Paşa da köşesine çekildi. Böylece komisyonun en önemli iki ismi tasfiye edilmiş oluyordu. Ancak üyelerden Maliye Nazırı Ziya Paşa yeni dönemde de maliyede önemli görevler üstlenmeye devam edecekti.

Malî sorunlar bitmeyecek eskiden olduğu gibi var olmaya devam edecekti. Genç Türkler devr-i sabıkta idarecilerin ihmalleri sonucu biriktiğine inandıkları malî sorunların üstesinden gelebilmek için büyük bir şevkle çalışmaya başlayacak ve ilk öğrenecekleri şey de bu sorunların kısa sürede halledilemeyecek kadar büyük ve karmaşık olduğuydu. Yeni dönemde de farklı tarzda ve malî sistemin bütünüyle içinde bir Islahat-ı Maliyye Komisyonu kurulacak[1] ve yeni bir portre yavaş yavaş Osmanlı malî bürokrasisindeki yerini alacaktı. Bu aktör malî politikaların belirlenmesinde çok önemli bir şahıs olan Mehmed Cavid Beydi[2].

---

[1] Kurulacak olan bu komisyon Osmanlı İmparatorluğunun son günlerine kadar yaşayacaktı. Bu komisyonun görev ve yetkilerini belirleyen nizamname için bkz. 16 Eylül 1909, (1 N 1327), *Osmanlıdan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri*, Mevzuat (1477-1936) Ankara 1998, s. 494-495.

[2] 10 Ağustos 1908 (13 B 1908), İrade, Maliye, nr. 21; *Ziya Paşanın Hatıratı*, s. 173-212; *A.Vefik'in Hatıratı*, s.289-338; Şeyhü'l-islâm Cemaleddin Efendi, *Şeyhü'l-islâm-ı Esbak Cemaleddin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyyesi*, Dersaadet 1336, s.1-9; Kansu, *a.g.e*, s. 155-215.

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı günlerde karşı karşıya kaldığı malî sorunlar oldukça ciddiydi. Bir yandan dış borçlar sorununun doğurabileceği bir yabancı mali denetiminden duyulan korku, diğer yandan malî reformlara ihtiyaç duyulduğuna olan inanç Islahat-ı Maliyye Komisyonunu ortaya çıkardı. Islahat-ı Maliyye Komisyonu bütçeyi denkleştirmeye çalıştı. Âşarın tahsilinde uzun yıllardır hedeflenen emaneten idare usulünü getirdi. Vergi tahsilinde öteden beri şikayetlere konu olan güvenlik güçlerini geri çekerek ve zaptiyesiz bir tahsilat sistemi kurarak vergilerle ilgili şikayetleri ortadan kaldırmaya ve devlet dairelerinin tahsisatlarında kesintiye giderek masrafları azaltmaya çalıştı. Komisyonun bütün bu çabaları olumlu denebilecek sonuçlar doğurmuştur.

1881 yılında yayınlanan Muharrem Kararnamesinin ardından dış borçlar sorunu belli bir düzene sokulmuştu. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin kuruluşuyla Osmanlı maliyesinde yeni bir dönem başladı. Özellikle askerî giderlerin doğurduğu bütçe açıklarıyla uğraşmak bu dönemde kurulan bütçe komisyonlarının temel uğraşısı oldu. Bütçe komisyonları bütçe açıklarıyla mücadele ederken hazinenin gelirlerinin arttırılmasına yönelik faaliyetler de devam ediyordu. 1885 yılında kurulan yeni bir Islahat-ı Maliyye Komisyonu yukarda yapıldığı zikredilen bazı girişimlerden geri adım attı ve eski sisteme geri döndü. Âşarın emaneten idaresinden vazgeçilip tekrar iltizam sistemi uygulamaya başlandı. Ayrıca içinde zaptiyelerinde etkin bir şekilde rol aldığı bir vergi tahsil sistemine geçilerek tahsildar bölükleri kurulduysa da, etkin bir tahsilat sisteminin kurulması Osmanlı maliyesinin klasik bir sorunu olarak varlığını sürdürmeye devam edecekti. Geriye tek bir seçenek kalıyordu: giderlerin sıkı bir şekilde denetlenmesi. Hazinenin bu noktadaki en büyük sıkıntısı havale sisteminin yarattığı düzensizlikti. Bu düzensizliği aşmak ve yaşanan israfı en aza indirmek için 1888 yılında Maliye Kontrol Komisyonu adıyla yeni bir komisyon kuruldu. Bu komisyon giderler ve havaleler üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmaya çalıştıysa da, malî bürokrasisinin iç çekişmelerine kurban gitti.

1890'lardan itibaren Osmanlı idaresinde yaşanan gelişmelerden malî idare de nasibini aldı. Diğer alanlarda olduğu gibi maliyede de Sarayın etkinliği arttı. Bu dönemde kurulan ve bir kısmı Padişahın başkanlığında olan komisyonlar özellikle harcamaları ve havaleleri kontrol altına aldı. Malî idarede merkeziyet politikası katı bir şekilde

uygulandı. Malî politikalarda Sarayın etkisi Maliye Komisyon-ı Âlisinin kurulmasıyla zirveye ulaştı.

II. Abdülhamid maliye komisyonlarını güvendiği bazı insanların idaresinde kurmuştur. Değişik dönemlerde kurulan komisyonlarda ölüm veya başka bir mücbir sebep yoksa, aynı isimlerin ön planda olduğu görülür. Bunlar arasında Zühdü Paşa, Münir Paşa, Agop Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Zihni Paşa ve İzzet Paşa zikredilebilir. Üye seçiminde de aynı bakış açısı söz konusudur. Nitekim Meclis-i Maliye Başkanı İbrahim Efendi, Divan-ı Muhasebat üyelerinden Hilmi Efendi ve Dersaadet Maliye Müfettişi Mecddeddin Efendi, Padişahın vazgeçemediği kişilerden bazılarıdır.

Padişah ve maliye bürokratları iktisadî gelişme için gerekli olan yatırımları yabancı sermaye vasıtasıyla gerçekleştirmenin en pratik ve pragmatik yol olduğunun bilincindeydi. Ancak ekonominin kötü durumunun ve gidişatının neticesinde doğabilecek bir yabancı malî denetimi Padişahın uykularını kaçırıyordu. Bu korkuya II. Abdülhamid'in kişisel iktidar anlayışının doğurduğu müdahaleciği de eklenince Padişahın maliye üzerine çok ciddi bir şekilde eğilmesi kaçınılmaz oldu. Bu alanda kullandığı vasıta ise güvenilir adamların denetiminde kurduğu Maliye Komisyonlarıydı.

II. Abdülhamid dönemi malî bürokrasisinin Tanzimatçı seleflerinden aldığı üç önemli hastalık Padişahın Maliye üzerinde kurduğu bu denetime dayanak oluşturur: kötü yönetim, savurganlık ve rüşvet. Komisyonlar Bâbıâli'nin ve özellikle Maliye Nezaretinin –gerek merkez gerekse taşra ofisleri- üzerinde can sıkıcı bir ağırlığa sahip ve zaman zaman itirazlara sahne oldu.

Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulan bu komisyonlar olağanüstü ve devlet mekanizmasının gayrı tabii unsurları olarak nitelendirilebilirse de, öte yandan malî istikrarın sağlanmasında ve malî imkanların planlı bir şekilde kullanılmasında çok önemli bir rol oynadıkları da inkâr edilemez bir gerçektir.

Komisyon üyelerinin malî bürokrasinin içinden gelen isimler olduğu göz önüne alınırsa, malî sistemin dışardan unsurlarla denetlenmediği görülür. Yapılan iş bir anlamda Padişahın ağırlığının hissettirilerek sistemin daha iyi işler hale getirilmesi çabası olarak da nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Belgeler*

a. Bâbıâlî Evrak Odası Sadaret Evrakı

- Âmedi Kalemi (A.AMD)
- Sadaret Mektubî Kalemi, Mühimme (A.MKT.MHM)
- Sadaret Mektubî Kalemi, Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)

b. İrade Tasnifi

-İrade, Dahiliye (İ.DH)
-İrade, Hariciye (İ.HR)
-İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MM)
-İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD)
-İrade, Askerî
-İrade, Evkaf
-İrade, Hususî
-İrade, Maliye
-İrade, Rüsûmat
-İrade, Taltifat
-İrade, Zaptiye
-Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)

c. Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

d. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

e. Yıldız Tasnifi

-Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
-Yıldız Esas Evrakına Ek, Kâmil Paşa Evrakı
- Sadaret Resmî Marûzât Evrakı (Y.A.RES)
- Sadaret Hususî Marûzât Evrakı (Y.A.HUS)

* Kullanılan belgelerin numaraları metinde gösterilmiştir.

- Mütenevvi Marûzât Evrakı (Y.MTV)

-Mâbeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK)

-Teşrifât-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF)

-Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

-Sadaret Mâruzâtı (Y.PRK.A)

-Hariciye Nezareti Mâruzâtı (Y.PRK.HR)

-Askerî Mâruzât (Y.PRK.ASK)

-Adliye ve Mezahib Nezareti Mâruzâtı (Y.PRK.AZN)

-Maliye Nezareti Mâruzâtı (Y.PRK.ML)

-Ticaret ve Nâfiâ Nezareti Mâruzâtı (Y.PRK.TNF)

-Orman, Meâdin ve Ziraat Nezareti Mâruzâtı (Y.PRK.OMZ)

-Sıhhiye Nezareti Mâruzâtı (Y. PRK. SH)

-Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)

-Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)

f. Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB)

g. Ali Fuat Türkgeldi Mirasçılarından Satın Alınan Evrak (A.F.T.M.S.E)

2. Defterler

a. Bâbıâli Evrak Odası (BEO) Defterleri

-*Ayniyat Defterleri*, nr. 1130, 1133.1590

-*Sadaret Defterleri*, nr. 416, 570, 571, 578, 624,625, 626

-*Nezaret Gelen Giden Defterleri*, nr. 765, 766, 767, 768

b. Yıldız Defterleri

-*Yıldız Esas Defterleri*, nr. 200, 325, 707, 708,709, 712, 1004, 1006, 1009, 1015,1084.

-*Yıldız Maruzat Defterleri*, nr. 10290, 12597, 12596, 12669, 12811

c. *Maliye Nezareti Defterleri*

-*Maliye Mektubî Defterleri* (ML.MKT), nr. 307.

-*Maliye Masarifat Defterleri* (ML.MSF), nr. 18410.

d. *Maliyeden Müdevver Defterler* (MAD), nr. 10634, 10772.

II. YAYINLANMIŞ BELGELER

Aktepe, Münir, "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 22, İstanbul 1969, 13-27.

Berlin Kongresi Zabıtları, Dersaadet 1298.

Demircioğlu, Faiz, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1955.

Düstûr, I. Tertib; c. IV (İstanbul 1295), c. V (Ankara 1937), c. VI (Ankara 1939), c. VII (Ankara 1941), c. VIII (Ankara 1943), Zeyl I (İstanbul 1299), Zeyl II (İstanbul 1299), Zeyl IV (İstanbul 1302).

İhsaiyyat-ı Maliyye (1885-1909), çev.Fehmi Tümer, Ankara 2000.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, yay. Hakkı Tarık Us, İstanbul 1940. II cilt.

Hocaoğlu, Mehmet, *Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul 1985.

Mutluçağ Hayri, "Yakın Tarihimizde İlk Sosyal İktisadi ve Teknik Kalkınma Planı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, nr. 24, s.14-23.

Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları(1861-1892) der. Nezih Varcan, Ankara 2000.

Osmanlı Vergi Mevzuatı, yay. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Heyeti, Ankara 1999.

Osmanlıdan Günümüze Maliye Teşkilatı ve Görevleri, Mevzuat (1477 -1936) Ankara 1998.

Tugay, Asaf, *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul 1962.

III. SALNAMELER

a. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 36. defa, sene 1298; 38. defa, sene 1300; 44. Defa, sene 1306; 63. defa, sene 1325.

b. *Rüsumat Sâlnâmesi*, Dersaâdet 1330.

IV. TEZLER

Akar, Şevket Kamil, *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Malîyesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, Basılmamış Doktara Tezi, 1998.

Akarlı, Engin Deniz, *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdülhamid II., (1876-1909), Origins and Solutions,* University of Princeton, Ph. D. 1976.

Çakmak, Sevim, *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Griffiths, Merwin Albert, *The Reorganization of The Ottaman Army under Abdülhamid II (1880-1897)*, University of California, Los Angeles, Ph. D. 1966.

HULKİENDER Murat, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Bakımından Galata Bankeri George Zarifi (1806-1884)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Kaya, Mesude Pınar, *Meclis-i Mebusân ve Faaliyetleri, I. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Keskinkılıç, Erdoğan, *Osmanlı Düyûn-ı Umumiyye İdaresinin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Basılmamış Doktara Tezi, 1997.

Kurşun, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa, Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1991.

Milgrim, M.R., *1878 War İndemnity: A. Neglected Problem İn Russo-Turkish Relations*, University Of Penisylvania, Ph. D.,1974.

Quataert, Donald, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia (1876-1909)*, University of California, Los Angeles, Ph.D., 1973.

IV. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339.

, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet* Olayları (1908-1909), haz. B. Kodaman, M.A. Ünal, Ankara 1996.

Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekalif Kavaidi*, haz. Hakan Özkan, Ankara 1999.

, "Hatırat", *(M.Z.Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, Ankara 1978, IV, 281-338).*

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Atay, İstanbul 2001.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vaka-i Mazbuta*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, (3/3,1346).

Akarlı, Engin Deniz, "Friction and Discord within the Ottoman Goverment under Abdulhamid II (1876-1908)", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1979, VII, 3-26.

, *1872- 1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Malîyesinin Sıkıntıları* (Ayrı basım), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul 1982.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul 1996.

, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul 2001

, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.

,"II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbıâli'yle (Hükümet) İlişkileri" *Osmanlı*, Ankara 1999, II, 286- 297.

Ali Cevad Bey, *II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Beyin Fezlekesi, II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuz bir Mart Hadisesi*, haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1960.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu(1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (çev. İdil Eser) İstanbul 2000.

Autheman, André, *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmanî-i Şahane*, çev. Ali Berktay, İstanbul 2002.

Beydilli Kemal, "Makedonya Meselesi" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 112-115.

,"II.Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1989, X, 77-99.

Blaisdell, Donald, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi, "Düyunuumumiye"*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979.

Bolayır, Ali Ekrem, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, haz. M. Kayahan Özgül, Ankara 1991.

Cemaleddin Efendi, Şeyhülislam, *Şeyh'ül- İslam-ı Esbak Cemaleddin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyyesi*, Dersaadet 1326.

Cevdet Paşa, *Tezakir*, yay.Cavid Baysun, Ankara 1967.

CLAY, Chiristopher, *Gold For The Sultan Western Bankers and Ottaman Finance 1856-1881*, London/ New York 2000.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001.

Çark, Y.G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953

Çetin, Atilla, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, Ankara 1988.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, 6 cilt.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul 2002.

Doğruel, Fatma ve A. Suut, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul 2000.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1999.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.

Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devletinin İslam Siyaseti (1856-1908)*, İstanbul 1992.

Eşref, *Deccal*, Mısır 1320.

Eşref, *Eşrefin Külliyatı*, İstanbul 1928.

Farah, Caesar E., "Arab Supporters Of Sultan Abdülhamid II: Izzet Al-Abıd", *Archivum Ottomanicum*, 1997 (15), s. 189-219.

Fesch, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999.

Georgeon, François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, II, s. 266-274;

Gövsa, İbrahim Alaattin, *Türk Meşhurları.*

Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994.

, *Osmanlı Gayrı Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984.

Güran Tevfik, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIII, 17, Ankara 1988, s. 213-362.

Gürsel, Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 672-687.

Haslip, Joan, *II. Abdülhamid*, çev. Zeki Doğan, İstanbul 1998.

Hayreddin Paşa, Tunuslu, *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*, yay. Muhammed Salah Mzali, Jean Pignon, çev: Belma Aksun, İstanbul 1997.

, *Akvam'ül-Mesalik fi Marifet-i Ahvâli'l-Memalîk*, haz. M.

Şenufi, Tunus Kültür Bakanlığı 1991.

, *Mukaddime-i Akvam'ül-Mesalik fi Marifet-i Ahvâli'l-Memalîk,* terc. Abdurrahman, İstanbul 1296.

Helfferich, K.,"1906-1908 Yılları Arasında Türkiye'de Tutulan Günlükten Alıntılar" *Türklük Araştırmaları Dergisi,* çev. O. İcimsoy, Rıfat Günalan, Sayı, 10, İstanbul, 2001, s. 109-150.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar ve Baş Vekiller*, İstanbul 1982, 4 cilt.

Kâmil Paşa, *Kâmil Paşanın Ayan Reisi Said Paşaya Cevapları*, Konstantiniyye 1328.

,*Hatırat-ı Sadrı Esbak Kâmil Paşa*, Konstantiniyye, 1329.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi,*çev. Ayda Erbal, İstanbul 1995.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara 1983.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880),* Ankara 1968.

Kut İnci ve Güngör, *İspanyolca- Türkçe Sözlük*, İstanbul 1991.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986.

Küçük, Cevdet, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 58-62.

Kütükoğlu, Mübahat, "Ticaret", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* , ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 567-588.

Lady Gwendolen Cecil (Daughter of Salisbury), *Life of Robert Marquis of Salisbury*, (1868-1880), London, MCMXXII.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat (Tarih-i Mahmut Celaleddin Paşa)*, Dersaadet 1327, III cilt,

M. Kamil (Dursun), *İzmir Hatıraları*, yay. Ünal Şenel, İzmir 1994..

Mehmed Memduh, *Tanzimattan Meşrutiyete*, haz. A. Nezih Galitekin, İstanbul 1995, 2 cilt.

Mehmet Tevfik (Biren), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, haz. R. Hürmen, İstanbul 1993, 2 cilt.

Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, haz. A. Nezih Galitekin, İstanbul 1997.

Morawitz, Charles, *Türkiye Malîyesi*, Ankara 1978.

Mordtmann, Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar* (çev. Gertraude Habermann), İstanbul 1999.

Musa Kazım, *Devri İstibdad Ahvali ve Müsebbibleri*, Dersaadet 1327.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devri Saltanatı, Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, İstanbul 1327.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid, Hatıralarım*, İstanbul 1984.

Oktar, Tiğinçe Özkiper, "Tütün Reji Şirketi -Memalik-i Şâhâne Duhanları Müşterek-ül Menfa Reji İdaresi: Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler", *Osmanlı*, Ankara 1999, III, s. 459-464.

Öke, Mim Kemal, *Vambery, Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, İstanbul 1985.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, Ankara 1978, 4 cilt.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve* Direniş (1881-1908), çev. Sabri Tekay, Ankara 1987.

Ramber, Lui, *Gizli Notlar*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu (Tercüman 1001 Temel Eser Serisi).

Rıza Paşa, *Hatırat*, c. I, Dersaadet 1324.

Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat*, Dersaadet 1325.

Said Paşa, *Said Paşanın Hatıraları*, Dersaadet 1328, III cilt.

Saraç, Tahsin, *Fransızca- Türkçe Sözlük*, İstanbul 1994.

Shaw, Stanford; Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. M.Harmancı), İstanbul 1983, 2 cilt.

Shaw, Stanford, "Ottaman Expenditures and Budgets in the late Nineteeth And Early Twentieth Centuries", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s.373-378.

, "The Nineteenth Century Otaman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 6 (1975), s.421-459.

,"Tanzimattan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 934-935.

Sinaplı, Ahmet Nuri, *Maliye ve Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa*, İstanbul tarihsiz.

Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1974.

, *Sultan Abdülhamidin Hâtıra Defteri*, yay. İsmet Bozdağ, İstanbul 1992.

Süleyman Sûdi, *Defter-i Muktesid*, Dersaadet 1307, 3 cilt.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi S istemi*, İstanbul 1990.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990.

Terzi, Arzu Tozduman, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Olan Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 2001)*, Tertip Komitesi: Selçuk Erez, Mehmet Saray, İstanbul 2001, s. 21-34.

Türkmen, Zekeriya, II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti Ve Faaliyetleri" *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul/Ankara 1995, s. 479-493.

Velay, A. du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978.

Yeniay İbrahim Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul 1964.

Yıldız, Mehmet, "1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruiyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslamî Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, nr. 7, İstanbul 2002, s. 75-114.

Zihni Paşa, *Beyan-ı Hakikat*, İstanbul 1327.

Ziya Paşa, "Ziya Paşa'nın Hatıratı", *(M.Z.Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, IV, 281-338)*.

V. GAZETE VE DERGİLER*

-Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi

-İkdam

-Kanun-ı Esasi

-La Turquie

---

* Kullanılan sayılar metinde gösterilmiştir.

-Malumat

-Resimli Gazete

-Sabah

-Sevet-i Fünun

-Tercüman-ı Şark

-Tercüman-ı Hakikat

-The Levant Herald and Eastern Express

-The Eastern Express

-The Constantinople Messenger

-Vakit

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Sivas'ta dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi aynı şehirde tamamladıktan sonra, 1996'da Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne girdim. 2000 yılında lisans eğitimimi tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında yüksek lisansa başladım.

Bir sene süren teorik derslerin ardından Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın danışmanlığında "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri (1876- 1908)" başlıklı yüksek lisans tezimi hazırladım.

EKLER

Islahat-ı Maliyye Komisyonu
(1879'da kurulan)

Islahat-ı Maliyye Komisyon-ı Âlisi
(Mahmud Celaleddin Paşa Birinci Üyeliğinde)

Zir-i himaye-i mufahhame-i hazreti hilafetpenâhide müteşekkil
Umur-ı Maliyye Komisyonu
(Zühdü Paşa Başkanlığında)

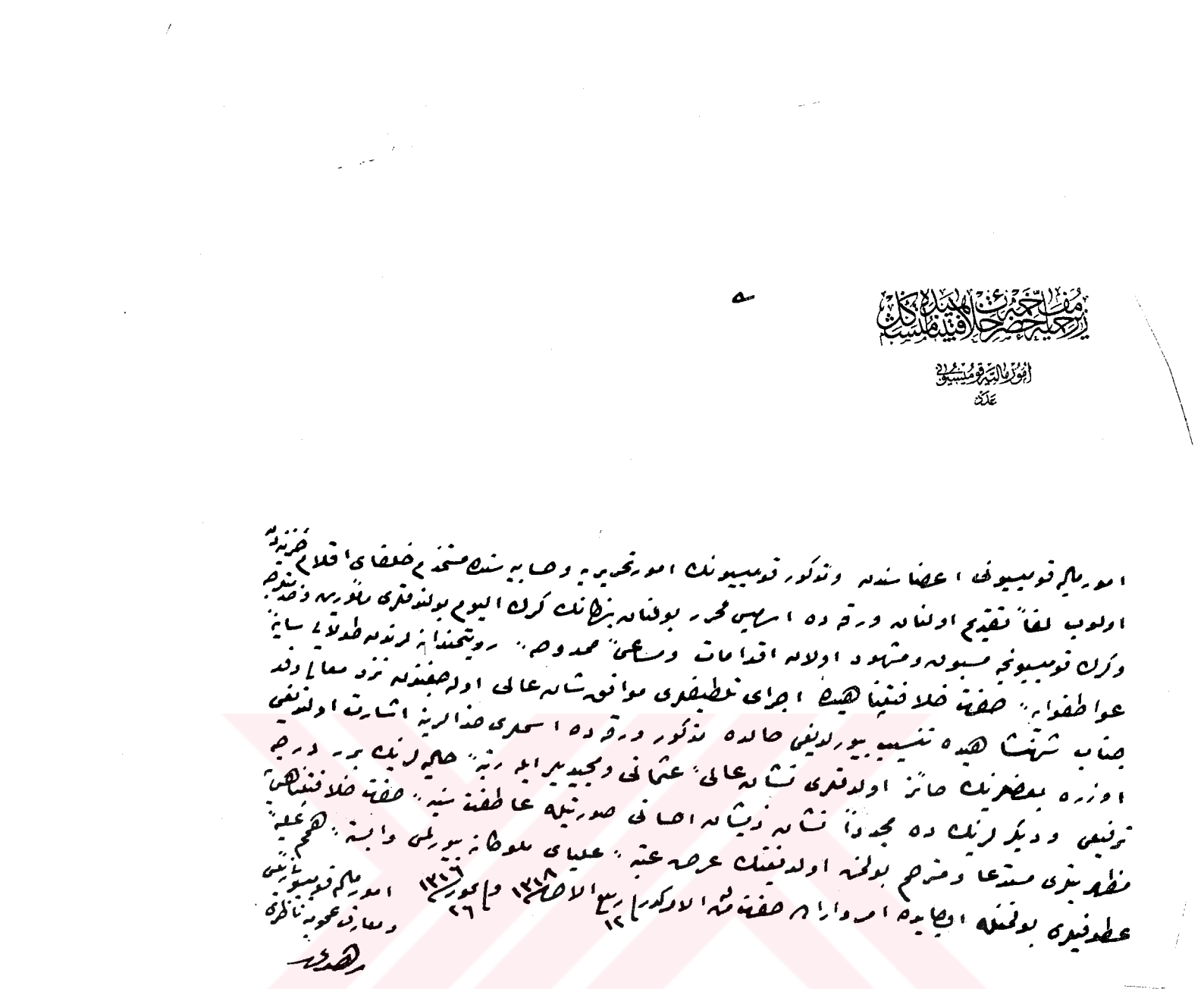
Umur-ı Maliyye Komisyonu
(Yusuf Ziya Paşa Başkanlığında)

Maliye Komisyon-ı Âlisi
(Zihni Paşanın Birinci Üyeliğinde)

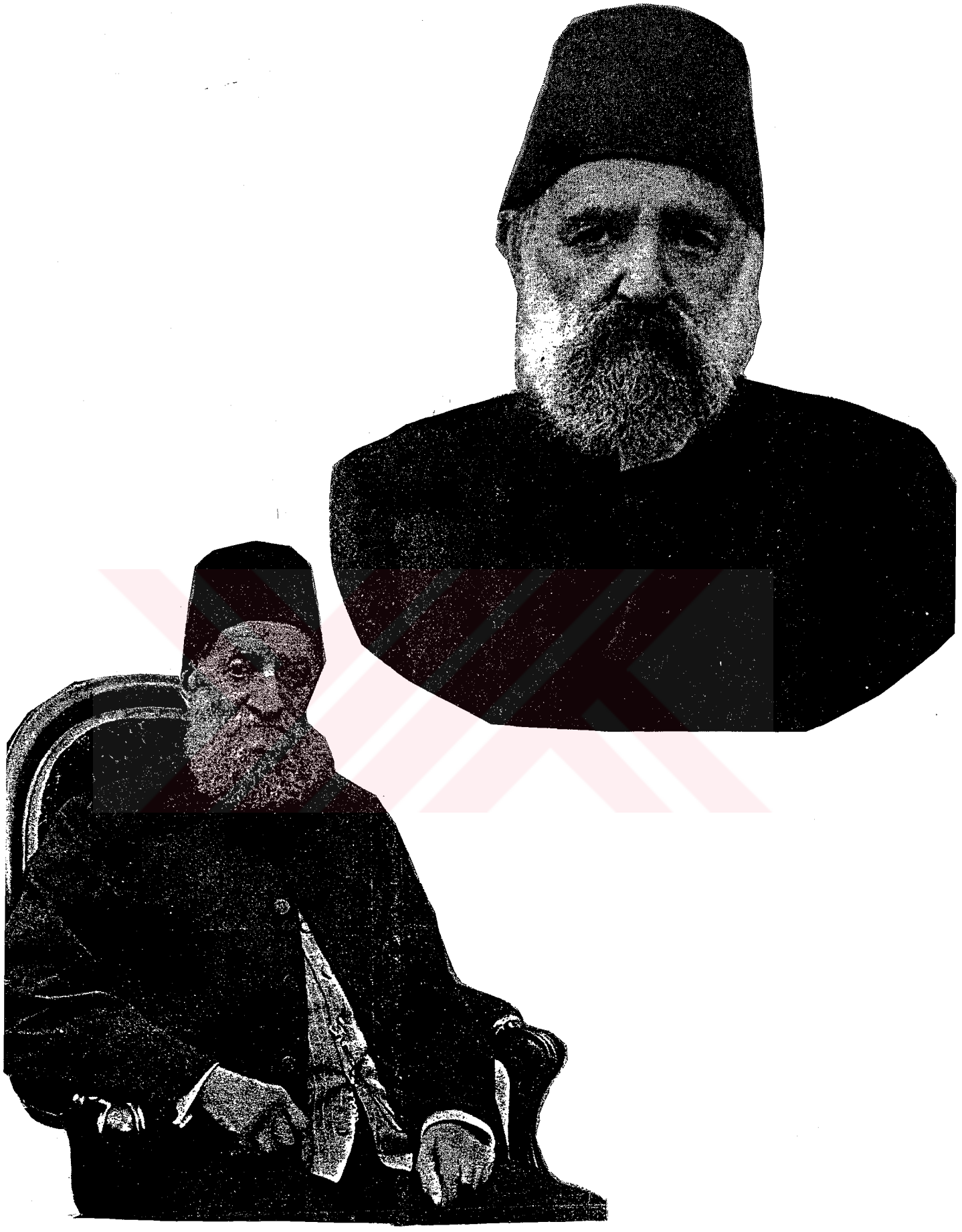
Maliye Komisyonlarının mazbatalarında kullandıkları antetler

Bayram maaşı için Düyûn-ı Umumiyye İdaresinden alınmış olan avansın geriye ödenmesiyle ilgili Umur-ı Maliyye Komisyonunun hazırladığı mazbata
(İrade, Maliye,3/ Za. 1318)

Umur-ı Maliyye Komisyonun bir mazbatası; Komisyon Başkanı Zühdü Paşanın Padişahtan komisyonun kalem heyetinde görevli memurların taltifine ilişkin talebi (Y.MTV, 205/64)

Maliye Komisyon-ı Âlisinin bir mazbatası; Bir askerî birliğin masraflarının finansmanıyla ilgili Padişaha bilgi vermek üzere birinci üye Zihni Paşa imzasıyla hazırlanmış ve Saraya sunulmuş
(Y.MTV, 286/163)

Dönemin malî politikalarda etkili olmuş iki önemli Sadrazamı: Said ve Kamil Paşa

1879'da kurulan Islahat-ı Maliyye Komisyonunun üyelerinin bir kısmı (numara sırasına göre): Tunuslu Hayrettin Paşa, Said Paşa, Mikail Portakal Efendi, Hasan Fehmi Paşa, Sakız Ohannes Efendi.

Komisyonların önde gelen şahsiyetlerinden Zühdü ve Agop Paşa

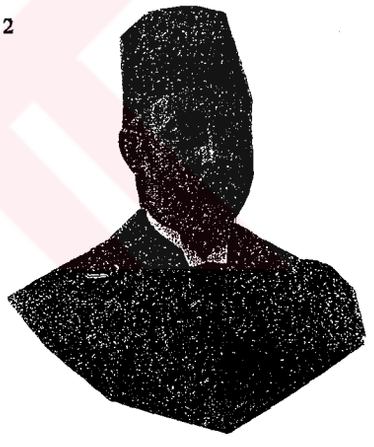

Üstte: Komisyonların önde gelen ismi Mahmud Celaleddin Paşa ve Süleyman Sudî
Altta: 1885 yılında kurulan Islahat-ı Maliyye Komisyonun Başkanı Münir Paşa

1

2

3

Maliye Komisyonlarında görev almış çeşitli şahsiyetler (numara sırasına göre) : Evkaf Nazırı Galip Paşa, Maliye Nazırı Reşad Paşa, Alman Maliye Müşaviri Rafawof Efendi

Maliye Komisyon-ı Âlisinin Birinci Üyeleri: Zihni Paşa ve Nazif Paşa

Üstte: Maliye Komisyon-ı Âlisinin üyesi ve gölge Maliye Nazırı İzzet Holo Paşa
Altta: Komisyon üyelerinden Maliye Nazırı Ziya Paşa ve Nuri Bey